
Pesten i Kiøbenhavn 1711.

En historisk Beretning

af

Dr. F. B. Mansa.

Anden Afdeling.

Kun en Samtidig, der havde gennemlevet den Kiøbenhavnste Pesttids Farer og Trængsler, og der med Aand og Hierte forstod at opfatte og giengive dem, vilde kunne levere et Arbejde, der fortiente at læses ved Siden af Thucydides's herlige Beskrivelse af den atheniensiske Pest, eller af andre lignende Mesterværker. For En derimod, der lever over 100 Aar senere, da endog Sagnene om de indtrufne Begivenheder kun existere i høist sparsomme og utydelige Træk i de Nulevendes Huskommelse, og som derfor kun kan søge sine Oplysninger i de faa efterladte historiske Optegnelser, — for ham staaer kun tilbage med muligste Trostkaab at samle disse, og efter Gvne at sammensatte dem til et Heelt. Med Undtagelse af Böttchers forhen omtalte Værk, hvori den Kiøbenhavnste Pest leilighedsvis omtales, men i en vis Retning *) dog temmeligt udførlig, bestaae de Oplysninger, der nu kunne skaffes tilveie om denne

*) Med Hensyn til dens medicinske Beskrivelse.

Begivenhed, fornemmelig kun i de Optegnelser, som de offentlige Autoriteter (Cancelliet og den da nedsatte Sundheds-Commission) have nedskrevet og bevaret i deres Protocoller. Og vistnok give disse, der ere meget lidet kendte og endnu mindre benyttede, hoist interessante og læseværdige Bidrag til den Tids Historie. Vel vilde jeg, ved kun at optegne de mærkeligste og derfor meest gripende Klendsglærninger, og ved at udsmykke dem med de Reflexioner, som en historisk-philosophisk Betragtning af dem kunde opfordre til, kunne have forfattet en Beskrivelse af den Kiøbenhavnske Pest, der vilde have havt en større og mere almindelig Interesse end nærværende, mere i det Enkelte gaaende. Dog da det har været mit Formaal, ikke saameget at skrive en enkelt Sygdoms Historie, som tilige, af Kilderne selv, at give et Bidrag til en funden Tids Medicinal-Forfatnings Historie, har jeg troet at burde opgive den mere almindelige Interesse for den historiske Noiagtighed. Hertil maatte jeg søle mig saa meget mere opfordret, som baade hin ældre Forfatter (Wöttcher) og nogle nyere (Callisen og Franckena u), der have omtalt denne Begivenhed, meget strengt have lastet de da irufne Medicinal-Forholdsregler og været i høi Grad uretfærdige mod de Mænd, som paa hin Tid stode i Spidsen for det Kiøbenhavnske Medicinalvæsen. Navnligen har især Franckena u heri syndet imod historisk Sandhed og Retfærdighed. Den upartiske Læser vil af min, af de bedste Kilder hentede Beretning, let komme til den Overbeviisning, at medens Meget vel burde og kunde have været anderledes og bedre, røbe mangfoldige andre Foranstaltninger baade Indsigt, Dygtighed og usfortrøden Omhyggelighed fra Autoriteternes Side. Men det gif i Kiøbenhavn, som det da og senere, ja endog i den allerseneste Tid (under Cholera's Rase) er gaaet i enhver større By: Sygdomstilfælde hobede sig paa Sygdomstilfælde, Elig paa Elig, og Forretning paa

Forretning, i saa umaadelig og uberegnet Progression, at det var umuligt at tilveiebringe det nødvendige Antal af dygtige Arbeidere (Læger, Barberer, Sygeoppassere, Sygedragere, Liigbærere, Gravere o. s. v.) og de fornødne Hielpemidler, og saaledes at overholde den tilsigtede Orden og Noiagtighed i Forretningernes Gang.

Jeg har i den foregaaende Afdelling omtalt de i Almindelighed trufne Foranstaltninger til at afværge Pestens Indtrængen i Danmark, ligesom de vigtigste Medicinal-Anordninger med Hensyn til Helsingør. Saa længe Pesten endnu ikke havde berørt Landets Grændser, troede man sig sikket ved ene at rette Opmærksomheden mod dens Indsnigen fra Søsidens. Ligesom i de andre Søstæder, var ogsaa i Kiøbenhavn allerede i Aaret 1710 en Commissiøn dannet, der skulde vaage over, at Pesten ikke søleeds fra trængte ind i Hovedstaden *). Ved denne Commissiøns Indflydelse udgik (d. 8. Sept. 1710) en Politis-Placat om Sundhedspassenes bedre Indretning og om Raaden, hvorpaa mistænkte Skibe, Folk og Varer skulde behandles. Men snart truede Faren ogsaa med at overføres fra Landsiden. I November 1710 fik de Committerede ved Politis- og Commerce-Collegiet Befaling at træde sammen med de ovennævnte Mænd for at overlægge og træffe Anstalter imod den pestilentialste Sygdom, saasom denne mere og mere nærmer sig Grændsen, og Staden Lübeck for samme ikke skal være uden Mistanke. Et Rescript udstedtes (7. Nov. s. A.) til afgangne Hr. Christian Gyldenløves Gemalinde, Fru Dorthē Kragh, om at iagttage den yderste Forsigtighed med Postkæffen og

*) Denne Commissiøn bestod af Raadmand Christian Simonsen sen., Hofapotheker G. Becker, Jens Graa, Johan Georg Müller, Barber Andreas Radstüber, S. Riber, Michel Hansen Lindberg, Apotheker M. S. Scharffenberg, og som Secretair Peder Henriksen.

Postvæsenet *) formedelst den i Sverrige og paa adskillige Steder grasserende Sygdom. Generalmajor Christian Rodsteen **) paalagdes det, at iagttage det Fornødne for at afværge Indsnigelse af Personer og Gods fra befængte Steder. Justitsraad og Politimester Johan Vertram Ernst fik Befaling at paasee, at alle til Kiøbenhavn ankommende Reisende bleve angivne og meldte for Politiet (14. Nov. s. N.). Magistraten i Kiøbenhavn tilholdtes at vaage over Stadens Forsyning med Levnetsmidler og Brændsel for et halvt Aar, i Tilfælde af en mulig Afspærring, hvis Pesten uagtet de trufne Anstalter dog skulde indsnige sig (s. D.). Eignende Befalinger udgik til Magistraterne i de andre Kiøbstæder. Det medicinske Facultet udarbejdede et Skrift, der skulde oplyse Vedkommende om Sygdommens Forebyggelse og Behandling. Exemplarer af dette uddelees ikke alene i Hovedstaden, men sendtes til Stiftsbefalingsmændene og Amtmændene overalt i Danmark, for at de derefter kunde gjøre de fornødne Foranstaltninger, og navnlig sørge for, at Apothekerne havde godt Forraad af de deri

*) Postvæsenet, der som bekjendt under Frederik den Tredie og Christian den Femte indtil 1685 havde været bestyret af Poul Klingenberg, blev derefter, imod en aarlig Afgift, overdraget til Grev Christian Gyldenløve som et Stags Behn, hvilket dog efter hans Død gik over til hans Enke. Hun afstod imidlertid, uvisst af hvilken Grund, „General-Postmesterskabet i Danmark“ til Kongen, som ved Rescript af 6. Dec. 1711 bød, at Indkomsterne deraf i den svage Tid skulde tilfalde de meest Nødlidende i Kiøbenhavn (Canc. Registr. No. 58). Ursagen til Afstaaelsen kan maaskee søges i de mange ved Pesten forarsagede Hindringer for Postens regelmæssige Gang og de derved betydelig forringede Indtægter (d. 22. August 1711 udkom saaledes et Kgl. Rescript, hvori befales, „at den agende Post imellem Kiøbenhavn og Borstad Hamborg indeholdes indtil videre, formedelst den grasserende Sygdom“).

**) Den Samme, som under de Danskes Indfald i Slaane erhvervede sig et ikke misundelsesværdigt Navn ved, at bortføre til Danmark Grev Coner's Bibliothek, og ved i Slaget ved Helsingborg at commandere den danske Armees høire Fløi.

omtalte Lægemidler, og at Barbererne vare underrettede om alt Fornødent (6. Decbr. 1710). Samtidig forlangte Kongen af Stiftsbefalingsmændene, at de inden en vis bestemt Tid skulde indberette til de Tilforordnede ved Politi- og Commerce-Collegiet, hvorledes de hidtil udgaaede Befalinger vare efterkomne, samt give Oplysning om Sundheds-Commissionerne i Byerne, om Strandvagterne gjorde deres Pligt, om der behøvedes Bistand af det Militaire; det befalede, at en Ritmester af og til skulde inquirere Bogterne og Udliggerne, og at der i de Byer, hvor der er Sundheds-Commissioner, skulde udstedes Passer paa slet Papir, uden Betaling, for at lette Communicationen imellem Landets Rejsende, som kom fra sunde Steder. (6. Decbr.) Kiøbenhavns Magistrat tillagdes Befaling at beskikke En af Bartsferlauget, som alternativt med Andre i Amtet, efter Stadsphysici Anordning, skulde have Indseende med de fattige Syge i Kiøbenhavn og paa Christianshavn. (19. Decbr.)

Imidlertid var den før omtalte smitsomme Sygdom, der i Begyndelsen af Aaret 1711 antog en pestagtig Natur, udbrudt i Helsingør. Da Faren saaledes var rykket Kiøbenhavn paa saa Mile nær, og viste sig under en saa truende Skikkelse, maatte naturligvis de meest alvorlige Betragtninger opstaae blandt Hovedstadens Indvaanere. Dog fornegtede den menneskelige Natur ikke sin Charakter. Medens Nogle troede sig betryggede ved de Foranstaltninger, der allerede vare tagne, og trostede sig ved de gunstige Efterretninger, som ad den officielle Vej vare indhentede om Tilstanden i Helsingør, at nemlig ingen Pest herskede i denne By, — saae derimod Andre i de Udelæggelser, som Pesten skaanseløst havde udøvet i alle de større og mindre Byer, som den paa sin sikre og hidtil uafvendelige Bane var kommen til, kun et Forspil til de Rædsler, der om søie Tid skulde træffe deres egen Urn. Ege fra

Begyndelsen af Aaret 1711 havde en ualmindelig stor Dødelighed vlist sig blandt Stadens Indvaanere, og Dødstilfældene overgik i en mærkelig Grad Antallet af Fødslerne *), rimeligvis som en Folge af de ondartede Febre, der overførte til Kiøbenhavn i det foregaaende Aar ved de af Krigens Strabadser udmattede Soldater og Matroser, vedbleve at herske i Hovedstaden. Denne ikke uvigtige Omstændighed maatte nød-

*) For at tydeliggjøre dette store Misforhold imellem Antallet af Fødslerne og Dødstilfældene, tillader jeg mig her til Sammentigning at anføre Listen over Fødte og Døde i de 6 første Maanedes af 1711 og af 1840, idet jeg tillige beder Læserne at erindre, at Indbyggernes Antal i Kiøbenhavn 1840 var omtrent dobbelt saa stort som 1711.

Aar 1711.	Født.	Dødt.	Summa.	Aar 1840.	Født.	Dødt.	Summa.
1 Uge til 10 Jan.	43	84		1 Uge til 11 Jan.	67	95	
2 — - 17 —	35	86		2 — - 18 —	59	77	
3 — - 24 —	24	61		3 — - 25 —	48	80	
4 — - 31 —	34	80	136-311	4 — - 1 Febr.	56	66	230-318
1 Uge til 7 Febr.	39	61		1 Uge til 8 Febr.	73	69	
2 — - 14 —	48	63		2 — - 15 —	67	58	
3 — - 21 —	44	63		3 — - 22 —	58	62	
4 — - 28 —	29	72	160-259	4 — - 29 —	69	64	267-253
1 Uge til 7 Mar.	33	68		1 Uge til 7 Mar.	81	70	
2 — - 14 —	31	68		2 — - 14 —	57	76	
3 — - 21 —	17	55		3 — - 21 —	76	63	
4 — - 28 —	29	46	110-237	4 — - 28 —	65	64	279-273
1 Uge til 4 Apr.	32	49		1 Uge til 4 Apr.	94	68	
2 — - 11 —	35	45		2 — - 11 —	57	75	
3 — - 18 —	39	52		3 — - 18 —	81	61	
4 — - 25 —	36	65		4 — - 25 —	98	40	
5 — - 2 Mai.	30	50	172-261	5 — - 2 Mai.	77	59	407-303
1 Uge til 9 Mai.	34	57		1 Uge til 9 Mai.	85	65	
2 — - 16 —	35	67		2 — - 16 —	85	53	
3 — - 23 —	41	55		3 — - 23 —	66	61	
4 — - 30 —	34	54	144-233	4 — - 30 —	83	55	319-234
1 Uge til 6 Jun.	27	50		1 Uge til 6 Jun.	84	51	
2 — - 13 —	40	54		2 — - 13 —	73	64	
3 — - 20 —	27	65		3 — - 20 —	72	47	
4 — - 28 —	36	92	130-261	4 — - 28 —	72	67	301-229

Talt 852 Fødte. 1562 Døde. Talt 1803 Fødte. 1610 Døde.

vendigvis vække endog de Letfindigste til Alvor, og da det ogsaa snart blev fuldkommen sikkert, at virkelig Pest grasserede i Helsingør, saae man nu, efter Gemytternes forskellige Beskaffenhed, med stum eller lydellig Fortvøvelse de kommende Besivenheder i Møde.

Hele Vinteren og en stor Deel af Foraaret gik imidlertid hen i denne bange Forventning, uden at man søgte at styrke Indbyggernes moralske Mod ved nye og kraftige Foranstaltninger for at holde Pesten borte eller for at modtage den, naar den naaede Staden. Omfærd tog man i Mai Maaned (d. 25de) den forhen omtalte Beslutning, aldeles at affpærre Helsingør, ikke alene fra Søfiden, men ogsaa fra Landsfiden ved en omkring Staden dragen Gorden; men uagtet øjeblikkelig Redskyden var fastsat som Straf for at overtræde den afpælede Grændse, saa er dog Intet visere, end at det lykkedes Flere fra det pestbefængte Helsingør at undgaae den bevogtende Gordons Opmærksomhed og at indsnige sig i Kiøbenhavn. Ifølge Politicollegiets Anordning og det medicinske Facultets Godtbefindende bleve Politibetiente og Barberer udskikkede for at efterforske disse Undvigtes Opholdssteder og derefter overføre enhver Mistænt til Saltholm i den der opførte Quarantine-Anstalt. Men Kiøbenhavns Indbyggere indsaae saa lidet Nytten af en Foranstaltning, som kun sigtede til deres eget Bedste, at ikke alene de mistænkte Husets Beboere, men ogsaa alle Naboerne paa enhver Maade søgte at forhindre disse Huusundersøgelser, ja endog aabenbart satte sig til Modværge og Overlast, saavel imod Politibetientene og Barbererne, som imod Vagten, der var givet dem med til Forsvar (Politiplacat af 3. Jul.). Imidlertid blev et betydeligt Antal af sige mistænkte Personer grebne og overførte til Saltholm, saa at endog Biskop Chr. Worm fik Befaling at ordinere en Præst til dem, "for at betjene dem i deres Saligheds Sag." (22 Juni.)

Naar og paa hvilket Sted i Kiøbenhavn de første Tilfælde af virkelig Pest have yttret sig, og om disse maa tilskrives Smittens Overførelse fra Helsingør, eller, som Andre meente, fra Østersøen, da den herskede i Curland, Lithauen, Preussen, Pommern og Mecklenborg, eller fra Sverrige*), maa jeg lade staae uoplyst, da alle de authentiske Beretninger intet bestemt herom anfore. Det hører forresten ikke til Siøbenhederne i smitsomme Sygdommes Historie, at det første Punkt, hvorfra Sygdommen paa et bestemt Sted sneg sig videre, er blevet uopdaget, hvortil een af de nærmeste Grunde er den, at beslagtede Sygdomsformer efterhaanden antage Epidemiens Charakter. Flere Omstændigheder tyde imidlertid paa, at Epidemien, skiondt mistænkelige Tilfælde havde yttret sig hist og her i Byens fattige Huse allerede i April og Mai, først er kommen til Udbrud i Løbet af Juni Maaned. Strengere Medicinal-Foranstaltninger, sigtende til Kiøbenhavns Betryggelse, bleve da udfærdigede. Dødstilfældene, som vel lige fra Vinterens Begyndelse uforholdsmæssig havde oversteget Fødlerne, men som dog indtil Midten af Junius lidt efter lidt noget vare formindskede, tiltog i den sidste Uge af Junius og vorede fra Begyndelsen af Julius i en stærk Progression, imedens flere Menneffer døde pludselig under høist mistænkelige Symptomer; og de indkomne Beretninger fra Læger og Barberer til det oprettede Sundheds-Collegium omtalte Tilfælde, hvor Syge og Døde havde været beladte med Buboner (Kiertelbylder i Lystene), et af Pestens meest pathognomiske Tegn.

*) Jacob Borrebye (i hans *Karitet-Kamre*, S. 337) afgiver i denne Henseende ingen bestemt Mening. "Noget holde for, siger han, at den skulde være kommen fra Sverrig og Skaane til Helsingør, Andre at den skulde have taget sin Begyndelse fra en Baadsmænd, som blev ført fra et Skiberum, som laae i Sundet, ind i Byen, hvor han døde; Noget vilde mene, at Sygdommen kom med et Skib, hvorudi var Høer fra Østersøen til Kiøbenhavn."

Af den store Mortalitet, som Visterne over de Døde allerede fra Begyndelsen af Maret 1711 udvise, udbrager S. Galisen *) den Slutning, at Pesten længe havde hersket i Hovedstaden, da man begyndte at føle offentlige Foranstaltninger imod den. Han synes **) saaledes at antage, at den allerede er begyndt i Januar Maaned eller endog tidligere. Men imod denne Mening maa jeg erklære mig, fordi det vilde stride imod al Erfaring, at en saa ødelæggende Pest, som den her omtalte, skulde vedblive at rase over 12 Maaned (den sædvanlige Termin for en Pestepidemie udstrækker sig sielden paa et enkelt Sted over 6 Maaned), — fordi den da langt tidligere maatte have naaet sit Culminationspunkt, end i Slutningen af August og Begyndelsen af September, saaledes som Tilfældet var i den Kiøbenhavnske Pest, — og fordi det er uantageligt, at tidligere indtrufne, bestemt udtalte Tilfælde af genuin Pest skulde have undgaaet Sundheds-Autoriteternes Opmærksomhed, og at ingen yderligere Foranstaltninger skulde være trufne i Kiøbenhavn førend henimod Midten af Junius ***).

*) *Physik-mediciniske Betragtninger over Kiøbenhavn.* 2 B. S. 29.

**) Jeg siger synes; thi med rene Ord gjør han det ikke, ja anfører endog p. a. St. S. 33 en Mortalitets-Liste, ifølge hvilken de 19 Uger, hvori Pesten angives at have raset som Epidemie, regnes fra d. 27. Juni til d. 7. November.

***) I et Manuscript, tilhørende Karen Brahe's Bibliothek i Odense, gives en «Liste paa de, som ere døde i Kiøbenhavn udi 16 Uger fra den 21. Juli til den 10. Oct. 1711.» Skøndt denne Liste allerede slutter med en Uge, da Antallet af Dødstilfældene oversteg 600, begynder den derimod med en Uge, da det hele Antal af Døde i Byen kun beløb sig til 93. Pesten maa altsaa da have været i sin Begyndelse. — Den samtidsige G. F. F. de Frankenau siger udtrykkelig i et Brev til Schelhammer (*Virorum clarissimorum ad G. C. Schellammerum Epistolæ selectiores.* Wismariæ & Sundii 1727. p. 377), at Barbererne (*Medicorum vulgus*) allerede i April og Mai Maaned troede at bemærke, at et indsnæget pestagtigt Smittestof (*quid pestiferi veneni supreptitii*) hist og her lod sig tilsyne i de ringere Classers

Men paa denne Tid see vi Frygten vakt for Muligheden af en tilstedeværende pestagtig Sygdom i Hovedstaden. Under 12. Jun. fik Stadsphysicus og Viceborgermester Johan Gichel Befaling til at være Præsæs i Sundheds-Commissionen, som det paalagdes at foranstalte Alt hvad der efter Tidens Tilstand fandtes nødvendigt; og deriblandt ogsaa, at antage et Par dygtige og kyndige Mænd til de Dodes Besigtelse. Samme Dag tilkiendegav Kongen Biskop Worm, at han bifaldt et af de Tilforordnede i Politis og Commerce-Collegiet gjort Forslag, at Præsterne i Kiøbenhavn, naar de kaldtes til nogen Syg, der senere døde, skulde tilholde Huusfolkene at tilkiendegive dette for Stadsphysicus Gichel. Den 19. Jun. beskiftedes denne, tilligemed Professor og Consistorial-Ræsesfor Hans Mule, og Dr. med. Reinholdt Wagener til at danne et Sundheds-Collegium: „for at examinere de Forretninger og edelige Udsagn, som om hidtige Sygdomme maatte indkomme.“ Wagener fik Tilladelse til ugevis at stifte med de andre practiserende Læger i Kiøbenhavn. Dette Collegium skulde møde en vis Time hver Søndag og overveie, hvad der af de tvende til de Syges og Aldodes Besigtelse anordnede Personer maatte indberettes, — ligeledes deliberere om Alt, Sundhedsvæsenet i Kiøbenhavn angaaende. Naar noget Tilfælde skulde møde, hvori den verdslige Dyrigheds Tilstand kunde behøves, havde de kun at tilkiendegive dette for Politimesteren. — Da der fra Borgerflabet, som under Krigstiden

Boliger; men at Faa eller Ingen satte Tid til deres Beretning; indtil man endelig ved Sommer-Solhvervstider fik Troen i Hænderne, da flere bleve angrebne af den skrækkelige Sygdom og Egenes Antal nu tiltog Uge for Uge. — Efter Erik Lorm (Antegnelser til Frederik den Tredies Historie) yttrede Pesten sig i Kiøbenhavn i April, og vedvarede til sidst i October. Frankenaу (Haandbog om det offentlige Sundhedspolitie. Kbh. 1801. S. 19) antager, at den egentlige Pest begyndte først i Slutningen af Juni Maaned.

maatte giøre Bagterne i Kiøbenhavn, indløb Klager over denne Tienstes Besværlighed og Farlighed for Sundheden, erholdt Borgerne den Vindring, at de bleve forskaaede for Posterne ved Ministrenes Gaarde, og at der skete Undersøgelser med de Personer, som under Paaskud af at være Kongelige Betiente vilde befrie sig for Bagtholdet (19. Juni). Med stor Liberalitet bestemte Kongen, at Finantserne skulde udbetale de Tilforordnede i Politi- og Commerce-Collegiet saa mange Penge til Sundheds-Væsenet i Danmark, som Tid efter anden maatte udkræves. (22. Juni.)

Kong Frederik den Fjerde forlod Kiøbenhavn den 11te eller 12te Juni og reiste til Jægersborg, hvorfra flere af de anførte Bestemmelser ere daterede; efter nogle Dages Ophold der vendte han atter tilbage, for den 27de at opslaae sin Residens paa Frederiksberg Slot. Men da Tilstanden med hver Dag blev betænkeligere i Kiøbenhavn, eller maaskee ogsaa fordi Krigens Ledning fordrede hans Nærværelse andensledes, gik han i Midten af Julius (hvil jeg ikke selder, den 18de Jul.) til Solding. Gnekedronningen og den regierende Dronning fulgte ham først den 28de Jul. tilligemed Kronprindsen; hine toge til Grevskabet Oldenborg, denne til sin kongelige Fader i Solding. Paa Reisen skal en Koffedreng i deres Majestæters Følge være død af Pest i Fyen, uden at imidlertid derved Smitten blev videre udbredt. I Kiøbenhavn lod Kongen vel Geheimeraaderne, Grev Carl Ahlefeld, Otto Krabbe og Christian Sehested tilligemed Cancellibetiente tilbage, for at Regieringsagerne ikke skulde lide noget Afbræk, og for at de mod Pesten tage Foranstaltninger kunde skee med den behørig Kraft; men da Faren imod Slutningen af August Maaned daglig blev mere truende, begave ogsaa disse, der efter Kongens Instrux af 17de Jul. under hans Fraværelse skulde danne et i Kiøbenhavn forblivende Consell, sig bort og opsløge deres Bolig paa

Jægersborg, dog efter først at have indhentet Kongens Tilbedelse *).

Dette af de Høiere givne Exempel fulgtes af en stor Mængde af Hovedstadens Indvaanere, fornemmelig af dens mere bemidlede eller fornemme Classer **); og et Sagn har endnu bevaret sig til den nærværende Tid, hvorledes ogsaa uformuende og fattige Mennesker flyngede sig til de Riges Vogne under deres Flugt fra Kiøbenhavn, og hvorledes disse ved Trudsel, forceret Kiørsel, ja endog Vidsteflag, søgte at forhindre et Compagniskab, som kunde blive dem farligt eller byrdefuldt. Flaaden gik i Søen, og alle de hvervede Regimenter til Holsten. De to siællandske nationale Regimenter bleve derimod tilbage i Kiøbenhavn.

De nøiagtige Huusundersøgelser, som Sundheds-Commissionen fandt fornødent at paabyde, med Hensyn til at efterspore mistænkelige Sygdoms- og Dødstilfælde, men fornemlig Paabudet angaaende de Dødes snarlige og anordningsmæssige Begravelse, vakte aabenbar Misforstøelse og Modstand blandt

*) Den 15. Aug. tilskrev Kongen Conseilet: „Naar I det til Ederes Conservation fornødent eragter, maae I Eder paa Jægersborg eller i Nærheden opholde og der de Anstalter gjøre, som Tiden og Leiligheden kunde udkræve.“

***) Erik Lorm siger (p. a. St.): „Alle Fornemme og Formuende reiste ud paa Landet og til andre Provindsler.“ Iblant disse var ogsaa den berngtede Grevinde Schindel, der tidligere havde staaet i høi Gunst til Hove, men faldt i Unaade formedelst sin løsagtige Dmgang med Generalmajor Bülow. Hun flygtede til Bedelsborg i Fyen. (See Suhms nye Samlinger til Danmark's Historie. 1 B. 2 S. S. 143 og 2 B. 1 S. S. 15.) Den russiske Ambassadeurs Gemalinde, Prindsesse Dolgorucki, var bleven indrømmet det Kongelige Slot Underkøvs til Opholdssted under Pesten; men da Sygdommen ogsaa naaede herhen i Begyndelsen af September, erholdt hun et kongeligt Pas, hvorefter hun frit kunde passere igiennem Kongens Lande. Hendes Suite var 20 Personer. (Canc. Registr. No. 58 under 12. Sept. 1711).

Kiøbenhavns Indbyggere, som endog bristede sig til at lægge Haand paa de fra Sundheds-Commissionen udsendte Rettente og den dem medgivne Bagt. For at raade Bod paa et saa strafværdigt og i sine Folger saa farligt Forhold, udkom den 3die Jull en Placat, der blev opslaaet paa Gadehjørnerne, og udraabt ved Trommeslag; den bestemte Livsstraf for enhver, der satte sig op imod de Anstalter, som gjordes Sundhedsvæsenet i Kiøbenhavn til Bedste, og paabød tillige paa det Strengeste, at herefter alle Liig af Personer, som hastig bortdøde, skulde begraves uden nogen Ceremonie eller Liigbegængelse. Samme Dag bleve de Deputerede for de Kongelige Finantser bemyndigede til at accordere med Regimentsquarttermester Wodruuff om paa eet Aar at leie hans Gaard og Huse, beliggende udenfor Kiøbenhavn paa hiin Side af den saakaldte Sortedam, hvilken Sellighed Politi- og Commerce-Collegiet fik Befaling at indrette for de Folk, som i Staden angrebes med mistænkelig Sygdom.

Men til Trods for den daglig tiltagende Mængde af Syge og Døde, og til Trods for saa mange baade hjemme og ude indhøstede bittere Erfaringer, skete dog det Samme i Kiøbenhavn, som nylig havde foraarsaget saa stor Forargelse og affødt saa store Ulykker i Helsingør. Uagtet de mange utvetydige Tegn paa den herskende Sygdoms Natur, vilde flere af Kiøbenhavns Læger ikke erkiende dens Identitet med Pesten; og høist mærkeligt sees det af et Brev fra Sundheds-Commissionen til Kongen, at just den samme Dr. Botticher, der i sin ofte citerede Bog saa bittert dadler den til Helsingør nedsendte Læge, fordi han benegtede, at den der herskende Sygdom var Pest — den samme Botticher, der fordrede, at hans og andre Lægers Formenting (der, vel at mærke, ikke havde været i Helsingør), skulde staae mere til Troende end den undersøgende Læge, og der paa et andet Sted i samme Bog paastaar, at

det var ham, der først erkendte Pestens Tilstedeværelse i Kjøbenhavn — at just han, som Commissionen skriver, offentlig erklærede og ikke undsaac sig ved skriftlig at indgive den Mening, at den i Kjøbenhavn begyndte Sygdom ikke var Pest. Callisen anmærker med Rette: at ingen lærd Disput har en mere direct Indslydelse paa Mennekeslægten, eller kan tænkes grusommere i sine Følger, end naar Lægerne under en ondartet Sygdoms Udbrud forsegte stridige Meninger om dens Natur, indtil Dyrigheden ikke længer med Kraft og Held formaaer at sætte Grændser for dens Udelæggelser. Denne Uentghed blandt de kjøbenhavnske Læger var Skyld i at Dpretelsen af et Bazareth saa sildig begyndtes, og at den omstændelige og godt affattede Forordning om de fornødne Anstalter mod Pestsygdommen, hvortil Udkastet allerede var færdigt d. 7. Julius, først indsendtes d. 27. Jul., blev understrevet af Conseillet d. 1. Aug. og publiceret d. 12. Aug. Man frygtede for, at bløse Foranstaltninger og navnlig det Forslag, at der skulde affordres de Rejsende Gød paa, at de i 6 Uger ikke havde været i noget inficeret Huus, vilde foranledige en fuldkommen Standsning af Tilførsel til Byen.

Imidlertid kom man snart til den Overbevisning, at Sygdommen ikke ved de hidtil anvendte Midler lod sig standse, ja at ikke engang en høistnødtørstig Lindring og Hjælp kunde ydes de elendige Syge, hvis Tal daglig tiltog. Kongen besluttede derfor under 7. Jul. at anordne en egen Sundheds-Commission*). Commissionen fik ud paa, at de udnævnte

*) Denne bestod af Etatsraad Georg Grundt, Justitsraad og Politimester J. B. Ernst, Justitsraad og Stadsauptmand Johannes Christensen Møller (der under Kjøbenhavns Beleiring af den forenede engelske, hollandske og svenske Flaade 1700 havde udviist saa stor Virksomhed og Duelighed), Commereeraad og Assessor ved Politiet Thomas Hørning, Stadsphysicus Eichel, Raadmand Kai Klinge, samt 3 af de dygtigste blandt de 32 Mænd, som Magistraten udsoac. Noget Dage senere (d. 10. Jul.) befalede Kongen, at

Mænd skulde anvende al mulig Omhyggelighed paa Sundhedsvæsenet i Kiøbenhavn, at de skulde modtage Anmeldelser om Syge og Døde, gjøre Anstalt til de Syges Tilsyn og Pleie og til de Dødes Begravelse, og anvise den bestilte Præst, Medicus og Barberer, hvilke Syge de hver Dag skulde besøge. J. B. Gruff fik, som Politimester, Bemyndigelse til strax at tværksette Commissionens Beslutninger.

Sundheds-Commissionen bestemte at samles hver Dag baade Formiddag og Eftermiddag, en Beslutning, som man af den daglig førte og endnu bevarede Forhandlings-Protocol seer at Commissionen er bleven tro, indtil den langt hen i næste Aar blev hævet. Den samlede sig paa Raadhuset i de 32 Mænds Sal, senere, efter d. 27. Aug., i det gamle Academies Huus *), og modtog og besvarede den store Mængde af daglig indkomne Beretninger fra Læger og Barberer, og fra Lazaretherne, ligesom Forespørgsler fra Autoriteter og Private. For at bringe de mangfoldige og besværlige Forretninger til at gaae i en saa stadig Gang, som de trængende Omstændigheder vilde tillade, antog Sundheds-Commissionen, foruden Præst, Læge og Barberer, en Skriver, der skulde holde Bog over hvad der daglig passerede, Commissionen vedkommende, en Over- og Under-Liggskriver, der med Gravere og Liggbærere skulde besørge de Afdødes Begravelse, en „Sygefader“ eller Sygeinspecteur, hvis Forretning skulde være at gaae omkring i Staden i de Huse, hvor der var Syge, og forsyne de Fattige af disse med Penge eller Levnetsmidler, og senere, efterat Lazaretherne bleve aabnede, ved Hielp af Sygeførere besørge

Profesfor Mule og Dr. med. Wagner, og (d. 11. Jul.) at Biskop Christen Worm og Schoutbynacht Claus Judichær skulde tiltræde denne Commission, de to sidste for saavidt deres andre Forretninger vilde tillade det.

*) Refer. af 28. Aug. Sundheds-Commissionen indrømmes det Huus paa det nye Torv, hvor det ridderlige Academie hidtil har været.

deres Indlæggelse paa eet af disse, og endelig 6 Politibetiente, hvilke for en forøget Sæge skulde gaae Commissionen tilhaande i dens Forretninger.

Til Præst og Sælseforger for de af den smitsomme Sygdom Angrebne var Jørgen Seerup allerede d. 3. Jul. ordineret. Den bestilte Medicus sees af Sundheds-Commissionens Protocoller at have været en vis „Monsieur“ Kely eller Kelf, om hvis tidligere Livsomstændigheder jeg ingen nærmere Oplysning kan give, men som døde under Løbet af Pesten i sine Kaldspligter. Efter Varbeeramtets Sægsartikler paalaae det de yngste Mestere at fungere som Pestlæger, og vi have allerede seet nogle beskæftigede med de Syges og Dødes Besigtelse. Men under Sygdommens stærke og meer og mere Overhaand tagende Udbredelse, fandtes det fornødent at sætte hele Sæuet, Mestere med deres Svende, i Requisition. Dog lode de sig ikke hertil bevæge uden Modstand, saa at Kongen endog i et aabent Brev af 7. Jul. maatte paabyde Oibermanen og samtlige Mestere i Kiøbenhavns Varbeeramt, ligesom ogsaa alle deres Svende, hine under Straf af Amtets Forsbrydelse, disse under 4 Rdlr. Mulct, at indfinde sig hos Stadsphysicus Sichel og forrette, hvad han angaaende de Syge befalede dem.

Samme Dag fattedes, ifølge Rescript til Politimesteren, følgende Beslutning: at tillukke Østerport, for bedre at kontrollere alle til Kiøbenhavn Ankommende; at tilnagle alle de Huse, hvori Folkene vare uddøde; at brænde de Dødsdødes Klæder, og at sørge for et tilbørligt Forraad af Proviant og Brøder. Men een af de første og vigtigste Gienstande for Sundheds-Commissionens Forsorg var: med al mulig Kraft at paadrive Indrettelsen af den af Regimentsquarttermester Wodruuff til Pestlazareth leiede Gaard udenfor Byen, og da de herværende Huse ikke fandtes at afgive tilstrækkelig Plads i det

Tilfælde, som var at befrygte, at Sygdommen skulde udbrede sig stærkere, besluttedes tillige at opbygge Baraquer af Bræder og at opslaae Telte, hvortil bl. a. tre store „Teltseil“ laantes fra Bremerholm.

Den til Hospitalet udseete Plads ved Sortedam var i en vis Henseende ikke ueheldig valgt. Den laae Byen saa nær, at de Syge uden stort Besvær eller Ophold derhen kunde udføres; og dog var den ved Vandet og Boldene adskilt fra Staden, og siern nok, for at man kunde opnaae den tilsigtede Separation. Den var desuden paa tvende Sider omgivet med Vand, Sortedam og Ladegaardsaaen, saa at det derved maatte blive lettere at tilveiebringe det nødvendige Opsyn, for at afholde Uvedkommende fra at besøge Lazarethet, og Reconvalescenterne fra at flygte derfra, hvortil de visse stor Tilboelighed, for at undgaae at blive indlagte paa Quarantainehuset. Derimod var Lazarethets lave og sumpige Vælggenhed, ligesom dets indskrænkede Snuelselighed (som gjorde de omtalte Baraquer og Telte nødvendige) ikke beregnet paa, at Pesten skulde udstrække sig til de kolde og fugtige Efteraarstmaaneder, ja ind i Vinterens Hierte. Imidlertid var Wodruff's Gaard upaatvivelslig den bedste Veilighed, man paa den Tid kunde erholde uden for Porten, og dog i Nærheden af Byen; da den eneste bedre, Ladegaarden, benyttedes til andet Brug, nemlig til Krigshospital.

Den under 7. Jul. nedfattede Sundheds-Commission gjorde sin bedste Flid for at faae Lazarethet saa godt indrettet, som Omstændighederne vilde tillade det. Ikke ubetydelige Summer bleve fra Kammer-Collegiet anviste, saaledes den 13de Julius 3000 Rdlr. og d. 22. Julius 6000 Rdlr., hvoraf den største Deel anvendtes til dette Brug. Men da Lazarethet umulig saa hurtig kunde blive sat i Stand, som Sygdommens Overhaandtagen og utvivlsomme Smitsomhed udkrævede, besluttede

man, for saa vidt som muligt at forhindre Smittens Overførelse til de Friske, midlertidigen at indlogere disse, som fandtes i mistænkte Huse, i Græcerhuset paa Christianshavn, for der at holde et Slags Quarantaine i 14 Dage, medens de Syge bleve affpærrede og plejede i deres egne Boliger. Lazarethet paa Wodruff's Gaard skulde efter den oprindelige Bestemmelse indrettes for 300 Syge, men var, da det aabnedes, neppe tilstrækkelig forsynet for at modtage dette Antal *). Senere blev det betydeligt udvidet, indtil at kunne rumme 4 til 500 Syge. Af Sundheds-Commissionens Journal for 13. Jul. sees, at man havde Haab om at formaae den før omtalte Medicus Kelp til at overtage Lægeposten ved Sygehuset, hvilket dog ikke skeete; hvorimod han vedblev at staae i sit tidligere Tjenesteforhold **) til Sundheds-Commissionen. Sige saa lidet formaaede man, hertil at overtale nogen anden Læge. Omsorgen for de Syge maatte saaledes overdrages til en Barber. Til „Overmester“ ved Lazarethet blev antagen Barberen Johan Michel Rühl fra Markbrandenburg med

*) Den 13. Jul. berettede Politimester Ernst i Commissionen, at han til Sygehuset udenfor Byen havde bestilt 300 Senge, 300 Lægere, 300 Skaaler og endel andet Huusgeraad. Den 1. Aug. requireredes 100 Trækker, 100 Leerkaaler, 100 Træbægere, 100 Par Lagener, 100 Straasække og 100 Dalkener, hvorimod berettes, at man af Sengesteder havde nok. Den 8. Aug. forlangtes til Lazarethet 26 Straasække.

**) Den sidste Julius udbetaltes „Monsieur“ Kelp og Barber Rütke Küster 1 Maanedes Gage, hver med 30 Rdlr., for deres Nøie ved Inquisition hos de Syge her i Staden efter Accord med Stadsphysicus Sichel, — samt efter Regning til Plasterbug 3 Rdlr. Det er vel hermed ikke tillige beviist, at disse tvende Mænd have tjent de Syge med deres Raad, skøndt den betalte Regning paa Plasterbug kunde synes at tyde hen derpaa; dog kan det her Bemærkede, i Forbindelse med hvad Side 91 og 92 er anført, tjene til at opvække Tvivl imod Böttichers Udsagn (l. c. p. 77.): „At ingen Pestlæger (Medici pestilentialia) i Pesttiden bleve ansatte, hverken af Sundheds-Commissionen, eller Magistraten, eller af nogen anden Jurisdiction.“

30 Rdlr. maanedlig Gage og 5 Rdlr. 2 Mt. i Kostpenge, og til „Secondmester“ Daniel Ulrich, født i Bergen, med 20 Rdlr. maanedlig i Lon og til Kost. Men da Mester Kyhl skulde begive sig i Kamp med Sygdommen, havde han tabt Modet, og vægrede sig ved at modtage sin Post ved Kazarethet, saa at Commissionen ved Trudfler om Arrestation maatte tvinge ham til at opfylde de indgaaede Betingelser. Til som Stælesørger at lade sig indespærre i Kazarethet formaade man den tidligere omtalte Jørgen Seerup, som derfor skulde nyde 16 Rdlr. maanedlig Gage, Kalk og Dist som og Viin og Brød for een Maaned forud, og frie Medicamenter. De øvrige Officianter og Betiente, Skriver (Controlleur), Spisemester, Portner, Waagefoner, Vastefoner, Gravere o. s. v. opdrev man med større eller mindre Vanskelighed.

Efterat Sundheds-Commissionen i sin Forsamling d. 16. Jul. havde overveiet det Spørgsmaal, om Kazarethet endnu burde udvides, førend det toges i Brug, besluttede man „i Guds Navn“ at aabne det samme Dags Aften, fordi man ved denne Forholdsregel haabede at kunne „rense og reengjøre“ Staden, d. v. s. befrie den for alle de af den smitsomme Sygdom Angrebne — et Haab, der var forgjeves, og som paa Grund af den store Mængde Syge, der allerede foresandtes og daglig kom til, aldeles glippede. Til Guds Forsyn betroede man ogsaa paa en vis Maade de i Kazarethet indbragte Syges Skiebne; thi ved dets Aabning havde man endnu ikke bragt det paa det Rene med den antagne Pestchirurg. Kyhl indfandt sig først d. 21de, og hans Medhjælper d. 22de Julius. De mange, allerede i de første Dage udførte Syge have saaledes været uden Lægehjælp, med mindre man tør antage, at en i Sundheds-Commissionens Tjeneste værende Barbeer, ved Navn Rütke Rüstler, midlertidig har ydet sin Bistand, hvilket dog er meget tvivlsomt, da han havde nok at bestille med

at vifitere de Syge og Døde i Staden*). Kyhl udvirkede ved sin Protest, at det senere blev bestemt, at een af Amtsmesterne i Staden med tvende Svende efter Lodtrækning skulde skifte hver Maaned som Pestchirurg ved Lazarethet, en saare uheldig om end nok saa retfærdig Bestemmelse, der, hvis den var taget til Følge, hvilket dog ikke blev Tilfældet, rimeligviis maatte have været af meget skadelig Indflydelse paa de Syges Behandling. Lazarethets Bestemmelse fornemmelig for Syge af de allerringeste Glasfer, lige saa meget som Omstændighedernes Magt, Tidens Knaphed og de uhyre Summer, der alligevel medgik til at fremme de mangfoldige Gienstande for Sundheds-Commissionens Omsorg, medførte, at Lazarethet udstyredes saa tarveligt som muligt. Sengene vare kun forsynede med Straa, i det Høieste med Straasække, dog med Lagener og uldne Tæpper; de forskjellige Utensilia vare af den simpleste Bestaaffenhed og neppe tilstede i behørigt Forraad. Egne Hospitalsklæder manglede, saa at de Syge laae i det som oftest usle og ureenslige Liined, de havde medbragt, ofte uden saadant, ligesom de Syge, der atter gienvandt deres Helbred, naar de forlode Sengen, maatte iføres de Gangklæder, hvori de vare optagne i Lazarethet. Teltene og Baraquerne bleve først Tid efter anden belagte med Brædegulv**); ja da Sygdommen havde naaet sit Høieste, maatte flere af de Syge, af Mangel paa Plads, campere under aaben Himmel paa Straa.

Alle Officianter ved Lazarethet, som havde nærmest med de Syge at gjøre, erholdt paa Commissionens Regning en Bordugskiortel***), et Beskyttelsesmiddel mod Smitte, der

*) Tidligere (d. 13. Jul.) havde han erklæret sig villig til strax at forsvie sig til Sygehuset, naar det gjordes fornødent.

***) Den 3. Aug. udsendtes 6 Tøtter, den 5. Aug. atter 14 Tøtter Bræder, for dermed at lægge Gulv i Teltene ved Lazarethet.

****) En saadan kostede omtrent 4½ Rdlr.

ansaaes af den Vigtighed, at Underbarbereren endog vægrede sig ved at betjene de Syge, førend han havde erholdt en saadan. Endnu d. 25. Jul. havde han ingen faaet, og altsaa i 3 Dage ikke opfyldt sin Tjeneste i det allerede af Syge overfyldte Hospital. Spisemesteren havde den Ordre, ikke at modtage Noget tilbords, uden iført en saadan Kiøle. Da disse Overkiøler snart kom i almindelig Brug, ogsaa blandt de øvrige af Commissionens Betiente, blandt Væger og Barberer udenfor Lazarethet og de af Stadens Indvaanere, der kom i Berørelse med Syge og havde Gøne til at anskaffe sig dem, blev Forbruget af Bordug saa stort, at det ikke mere kunde bekommes, og Commissionens Betiente fik Underretning om, at de i Fremtiden maatte behjælpe sig med Trill, et Slags grovt, stivt, med Pap giennemtruffet, som oftest sortfarvet Lærred, der ansaaes for uskikket til at opfange og bevare Smittestoffet.

Allerede i de første Dage, efterat Lazarethet var aabnet, var Mængden af de Syge, som vare udførte eller endnu trængte til at udføres, ligesom ogsaa Mængden af Døde, der skulde begraves, saa stor, at Sundheds-Commissionen, der ved Udlovelse af betydelig Løn (10 Rdlr. maanedlig) forgieves havde henvendt sig til flere Individuer, hønligen maatte begjære Bistand af General-Krigscommissariatet, for at erholde Soldater, der vilde paatage sig at være Syge- og Liigbærere, Opvartere ved Lazarethet, Gravere, Portnere o. s. v. „Vor Nødtrang,“ skriver Commissionen, „er saa stor, at Vi enten maae forlade det Os betroede Hverv eller maae hielpes“ (20. Jul.). Men dette Collegium afflog reent ud denne Begjæring. Frygt for Smitte og den tilsyneladende visse Død for Enhver, der udsatte sig for den, (i Sierningen bleve næsten Alle, der under Epidemiens første Rasen angrebes, dens sikke Bytte) afholdt imidlertid den største Deel af dem, som hverken Trang eller andre paahvilende Forpligtelser gjorde afhængige, ja selv dem,

hvis Kaldsplygt det var at vove sig i Faren, saa at Commissionen endelig saae sig i den Nødvendighed at maatte recrutere sine Folk blandt Fanger og andet Udstud af Menneskeheden. Næsten den samme Vanskelighed mødte Commissionen ved Anskaffelsen af qvindelige Betiente. Til hver 12te Syg var reglementeret en Opvartningskone, og et Antal Tiigqvinder blev allerede den 25. Jul. antaget ved Lazarethet, for at lægge Eigene i Kister og begrave dem paa Lazarethets Kirkegaard. *) En stor Mængde brugtes som Svætterster og til andet qvindeligt Arbeide. Da Nøden var forhaanden, maatte man ligeledes tye til Arresterne, for at tilveiebringe det behørigte Antal af disse Betiente. **) Men ogsaa denne Kilde begyndte at flyde sparsommere, saa at Commissionen den 21. Aug. anordnede, at de, som i Fremtiden bleve friske paa Lazarethet, enten skulde betale for Vognen, som udførte dem, deres Pleie og Suur, i det ringeste 3 Rdlr. ugentlig, eller gjøre Tieneste ved Lazarethet i 4 Uger, en Bestemmelse, der toges lige saa meget af Trang, som rimeligvis af den philanthropiske Anskuelse, at de Personer, som eengang havde giennemgaaet Sygdommen, senere vanskeligen bleve angrebne af den. Alle disse saavel mandlige som qvindelige Betiente maatte aflægge Ged

*) Den 25te antoges 4, og den 28. Jul. atter 4 Tiigqvinder. De fik hver en Klædning af Trill, fri Kost og 8 St. for hvert Tiig de nedfattede i Jorden; desuden et Fixum af 8 Rdlr. ugentlig.

**) Blandt Andre udsendtes saaledes „en Qvindesperson, som for Tyveri har været anholdt i Raadhussvagten, men som pardoneres, da hun har lovet at ville tiene for Waagekone eller Vaskerpige paa Lazarethet. Gage saarer hun ikke, sænd man seer, hvorledes hun tager affed.“ — Den 29. Jul. toges 12, den 3. Aug. 10 Personer fra Børnehuset for at bruges som Waagekoner ved Lazarethet. (Børnehuset var af Christian den Fierde oprindelig indrettet til at modtage fattige og umyndige Børn, for der at opfores og holdes til Arbeide, men senere forandret derhen, at det ogsaa optog Delinquenter, især Qvindfolk, for at tvinge dem til Virksomhed og nyttig Beskæftigelse.)

paa, at de troligen vilde opfylde deres Pligter i Lazarethets Tjeneste; men Mangfoldige grebe den første den bedste Leilighed til Flugt, hvorved Hielpeløsheden og Forvirringen i høi Grad forøgedes.

Man lærte ogsaa snart at være mere sparsommelig med Menneskekræfter, og efterat de Syge, til stor Hindring for Forretningernes hurtige Gang, i nogen Tid vare blevne baarne til Sygehuset, ligesom de Døde til deres Grave, besluttede man sig til at lade dem køre ud, hvorved Arbejdet gik lettere fra Haanden *). De største Sygevogne kunde rumme fra 12—24 Mennesker. For at udføre Eigene betiente man sig først af Trillebøre, senere af Rustvogne, en Begravelsesmaade, hvorimod Tidens Fordom opløstede høie og forbittrede Skrig.

Det var befalet Liigskriveren ved Lazarethet at paasee, at ethvert Liig laae en tilbørlig Tid i et affides Værelse, førend det blev lagt i Kiste, og først begravedes, naar man var sikker paa dets dødelige Afgang. Men efterhaanden som Mortaliteten i en uhyre Grad tiltog, faldt denne menneskekærlige Regel bort som altfor omstændelig og uoverkommelig, og Begravelserne udgik umiddelbar fra Sygestuerne ved de forhen omtalte Liigvinder. Lazarethet havde paa en af de tilstødende Marker sin egen Kirkegaard, omgiven med en 3 Alen dyb og lige saa bred Grøft, for at holde Uvedkommende borte. Saalænge man endnu ikke kiendte Sygdommens hele ødelæggende Kraft, begroev man de Døde i isolerede Grave; men det varede ikke længe, førend man indsaae Nødvendigheden af en mere generel,

*) Under den 21. Jul. hedder det i Sundheds-Commissionens Protocol: „De Syges Udførsel blev efterseet, og fandtes meget slet at være beskilt“, — under den 28. Jul.: „at Sygefader P. Flor intet havde forrettet med de Syges Udførsel den forbigangne Dag og Nat“, hvorfor blev ham paalagt Arrest for at bringe ham til Bedrø og i hans Forretninger. Efter den Tid, da Vogne kom i Brug, var Forandringen til det Bedre sienslytig.

Lid og Kræfter besparende Begravelsesmaade, og nu bleve lange og tilstrækkelig dybe Grøfter gravede, hvort de Døde, den ene ved Siden af, og oven paa den anden, bleve overgløne til den moderlige Jord. I Begyndelsen af Pestens Ræfen erholdt ligeledes hver i Lazarethet Udsød en Liigkiste, de Fattige af uholdede, Officianterne og de, som kunde betale, af holdede Bræder; men senere, da ogsaa Mangel paa denne Artikel opstod, og Suedkerne, ja selv de til Hielp tagne Sommermænd, ikke kunde forarbejde Kister i samme Forhold, som Mængden af de Døde udkrævede det, tog man allerede d. 4. Aug. den Beslutning: at de Døde fra Lazarethet (med Undtagelse af Officianterne) skulde begraves uden Kiste. Denne Bestemmelse forarsagede den største Forstrækkelse og Forbitrelse blandt de Syge, som ved Indsigelser, Bønner og Forschandelser søgte at afværge en Skiebne, der forekom dem strækkeligere end Døden. Sundheds-Commissionen svarede paa de gjentagne Anmodninger om Forandring heri, at Sagen ikke lod sig ændre, om man end vilde betale det Firedobbelte af den sædvanlige Priis for en Kiste, at de Døde i Byen vare underkastede den samme Lov o. s. v. Dog maatte Commissionen senere give efter for Folkets indgroede Fordom, og, endnu forend Pesten havde tabt synderlig i Intensitet, gjøre Udveie til Kister endog for de Fattigste *).

I de første Uger, efterat Lazarethet var etableret, var Sygdommens Hestighed og den derved forarsagede Dødelighed saa stor, at næsten alle de der udbragte Syge uden Undtagelse

*) Den 18. Sept. skrev Sundheds-Commissionen til Skriver Stub ved Bodruffs Lazareth: „Liigkister kunne vi ikke i denne bedrøvelige Lid faae forfærdigede; men Bræder dertil skal udsendes, hvoraf I selv faaer at lade nogle gjøre, saadan som de kan blive.“ — Admiralitetet havde under 24. Aug. faaet Ordre til at udløvere Sundheds-Commissionen saa mange af de „til Priis hidbragte Bræder,“ som behøvedes.

efter faa Dages Forløb ved Døden atter gjorde Plads for nye Syge, hvis Lod ikke blev bedre. Først henimod Midten af August lykkedes det Barberernes Omsorg, at helbrede nogle af de Syge; vel især fordi Sygdommen nu antog en mere helbredelig Charakter. Efter den Tid tiltog Reconvalescenternes Antal efterhaanden, saa at man f. Ex. d. 25. Aug. kunde udsende til det paa Christianshavn oprettede Quarantainehuus 50 Helbrede, den 8. Sept. 70, den 6. Oct. 60 o. s. v. Hvor smitsom og dræbende denne Pest især i Begyndelsen var, endog for Kazarethets Betiente, vil kunne skønnes af dette ene Factum. Med stor Møie havde Sundheds-Commissionen d. 29. Jul. til Brug for Kazarethet tilveiebragt 36 Liggbærere, Sygebærere og Kudste. Af disse vare d. 3. Aug., altsaa efter fire Dages Forløb, ifkun 6 tilbage; alle de øvrige vare enten døde eller syge. Ogsaa de ved Sygehuset ansatte Barberer undgik ikke den fælleds Skiebne. Overbarberen Kyhl*) blev syg d. 8. Aug. og døde faa Dage efter. En lignende Lod traf omtrent paa samme Tid Underbarberen. Flere Barbersvende, som fungerede under disse paa Kazarethet, bortrykkedes ligeledes, og det faldt Commissionen yderst vanskeligt at erstatte deres Afgang, „fordi en stor Deel er med Flaaden, andre med Armeen, og allerede mange ved Døden i denne svage Tid ere afgaaede.“ Sundheds-Commissionen sees saaledes, flere Dage efter hinanden, at have besvaret de indstændige Bønner fra Kazarethet om Lægehielp med Løftet: „der kommer Barberer ud til Eder“, uden at det gik i Opfyldelse, førend efter en længere Tid. Præsten Seerup blev et Offer for Pesten d. 11. Aug.; og den i hans

*) Det sees af Sundheds-Commissionens Protocol, at Kyhls Kone har været med ham paa Kazarethet. Under den 12. Aug. hedder det: „Doctorstuen skal ryddeliggjøres og salig Doctors (d. e. Barbersmesterens) Kone paa et andet Sted i Kazarethet henlægges.“

Sted d. 14. Aug. antagne Siølesørger, Peder Hammer, kastedes allerede efter 10 Dages Ophold i Lazarethet paa Sygeleiet *), som han ikke forlod førend midt i November, da han atter overtog sin Bestilling.

I Kuhl's Sted fik Sygehuset, efterat en vis „Monsieur Cazonde **), der senere blev ansat ved det til Pesthuus indrettede Krigshospital paa Ladegaarden, havde fungeret en meget kort Tid, i Barbermesteren Frederik Koch, som havde været ved Quarantine-Anstalten paa Saltholm ***), en duelig og paa passende Løge, hvis Dydighed Sundheds-Commissionen sees glentagne Gange at have ydet fortiente Lovtaler, men som dog senere, formedelst usømmelig Opførsel, blev afskediget. Til Undermester ansattes Philip Welschow, som senere succederede Koch ved dennes Afgang fra Lazarethet. Til Hjelpepræst for den syge Hammer udnævntes d. 23. Sept. en theologisk Candidat Hans Berthelsen. For at yde Præsten, Barbererne og Skriferen ved Lazarethet en Belønning og Opmuntring i deres yderst sømmelige og farefulde Stilling, tilfød Commissionen dem en Pøgel Vin daglig †).

Det er begribeligt, at hvor en saa stor Mængde af Mennesker af Folkets Bærme, de fleste imod deres Villie, sammen-

*) Den 1. Octbr. var hans Helbredstilstand saa mislig, at der i Sundheds-Commissionens Forhandlingsprotocol findes tilført: „Eiigkister til Barberfønden og til Præsten, ifald han døer, ere bestilte.“

***) Tillægsordet ved hans Navn viser, at han har været en Mand af nogen mere Anseelse, end hans Standsbrødre i Almindelighed, og neppe har søgt sit Erhverv ved Barberkniven.

****) Den 11. Marts 1711 afleverede Fr. Koch fra Saltholm de overblevne Medicamenter.“

†) Sigetedes udsendtes den 10. Aug. til Lazarethet 1 Theekrukke, 6 Theelopper og Skaaler og $\frac{1}{2}$ Pund Thee for Officierterne. Af Sundheds-Commissionens Protocol sees, at 1 Pund Thee paa den Tid har kostet 6 Rdr.

stuedes under en Mængde Omstændigheders Sammenstød, der ikke kunde andet end fremkalde mangeartede og heftige Lidenskaber, og det uden et samvittighedsfuldt Opsyns Bevogtning og Tilrettevilsning, — at i en saadan Anstalt Uorden og Tølleløshed maatte tage Overhaand. De Waagekoner og Oppassere, som Sundheds-Commissionen med stor Møie og uden synderlig Udvalg havde faaet samlede, vare mere skikkede til at forsøge den herskende Tølleløshed, end til at opretholde Orden og Anstand. Idelig indløb derfor til Sundheds-Commissionen Klager over at Utugt, Klammeri, Slagsmaal, ugudelig Tale og gudsbespottende Vanden tog Overhaand i Lazarethet og maatte nedkalde Forsynets svære Straffedomme. Ikke alene Waagekonerne bestial de Syge og Døde, men de Syge bestial hinanden indbyrdes. Barbersvendene paasagdes, at de udpreksede Penge af de Syge for Medicamenter *). Ogsaa Portneren beskylldtes for at svige sin Pligt, idet han tillod de Syge fra Lazarethet at gaae til Staden og hvorhen det lystede dem, ligesom Uvedkommende at besøge Lazarethet, og var vidende om, at Eigene bleve bestiaalne og de randede Klæder indbragte til Staden, hvorved Smitten om muligt endnu mere maatte udbredes. For at raade Bod paa disse i Svang gaaende Uordener, ansatte Sundheds-Commissionen d. 4. Aug. en Profos eller Tugtemester ved Lazarethet, som skulde straffe alle dem, der forsaac sig. Men han havde megen Vanskelighed med at hævede sin Myndighed, og haardere Straffemidler end de sædvanlige ansaaes fornødne. I Lobet af August Maaned blev saavel Halsjern som Sabestofke 2 Gange udsendte til de Skyldiges

*) „Derfor det er sandt,“ skriver Sundheds-Commissionen, „at Barbersverne tage for Medicamenter Penge af de Syge, da maae de ikke alene vente sig Straf af Commissionen, men endog at Guds Havn vil hænge dem paa Halsen for sliq uchristelig Gierning.“

Ufftraffelse. For at afværge „flemme Menneffers“ Udgang til Lazarethet, ligesom Reconvalescenterne's Flugt, besluttede Commissiønen d. 17. Aug. at omgive Wodryffs Plads med spanske Ryttere, der skulde sættes ned i Gravene, og senere (d. 25. Aug.) at lade alle Udgange bevogte med en med Kaarder og skarpladte Flinter udrustet Vagt. Ved disse Midler, ved en strengere Control med alle Lazarethets Betiente, og endelig ved et paalideligere Opsyns-Personale, som det efterhaanden lykkedes at tilveiebringe, indførtes en bedre Tingenes Orden paa Lazarethet, saa at man tør antage, at det mere og mere har opfyldt sin Hensigt, skiondt der ogsaa efter den Tid opstod væg- tige, mere eller mindre grundede Klager imod dette, ligesom imod det sildigere oprettede Ladegaards-Lazareth.

Den 3. August, paa en Tid, da Sygdommen var i en bestandig Tilvæxt, var Lazarethet og de der opførte Telte og Baraquer aldeles overfyldte med Syge; saa at Sundheds-Commissiønen indsaae den bydende Nødvendighed af at faae indrettet endnu et Sygehuis, og begjærede sig derfor Krigshospitalet paa den ligeledes udenfor Kiøbenhavn i Nærheden af Wodryffs Lazareth beliggende Ladegaard udleveret, i det den foreslog, at de derværende 140 syge Soldater enten kunde separeres i en egen Flot, eller henflyttes til Falconer gaarden. „Hver Time“, skriver Sundheds-Commissiønen, „formerer Ulykken sig, og maa endnu mere forøges, naar de Syge ikke kunne adskilles fra de Sunde af Mangel paa Sygehuse; Besmittelsen og Dødstilfældene vil tage til over al Maade, tilligemed Vanskeligheden eller Umuligheden af at faae de Døde begravne, helst efterdi det er lettere at bestille 12 à 16 Døde paa Lazarethet eller Krigshospitalet til Jorden, end at begrave een Død fra Staden, og dog foraarsages der ved denne Gne mere Stank og Besmittelse.“ Endnu samme Dag (3. August) fik Overjægeren Georg Oliver Befaling til, med sine Falke at

begive sig til Jægersborg, og at indrømme Falconeergaarden til de Syges Indlogering fra Krigshospitalet; og den 5. August blev det paalagt Politimester Grust og Oberst Andreas Francke at sørge for, at Ladegaarden blev rommet; men ved mangehaande Forhindringer fra Krigscollegiets Side, der senere nærmere skulle omtales, blev dette Sygehuus ikke etableret som Pesthospitaal før den 27. August. Som Følge af denne Mangel paa Plads i det allerede indrettede Hospital, og af Udsættelsen med Hensyn til Ladegaardens Udlevering, blev det foranstaltet (d. 4. Aug.), at der, indtil flere Telte bleve færdige, ikke maatte indføres andre Syge i Lazarethet end de, som fandtes liggende paa Gaderne i en hjælpeløs Tilstand. Den 8. August var man bleven færdig med 2 nye Telte, af hvilke det ene kunde rumme 43, det andet 44 Syge; men uagtet denne Udvidelse af Lazarethet, var Pladsen saa knap, at Commissionen fandt sig beføjet til at udstede den Befaling: „at der af de smaae Dvindfolk skulde lægges to sammen i een Seng.“ Den 13. August requireredes endnu flere Telte fra Tøhuset, og den 19. s. M. udtrykkelig 6 Telte „snarest skee kan; thi det er os ellers umuligt at komme igiennem med den os saa bedrøvelige, saa meget uøisommelige allernaadigst anbefalede Commission*“). Til sidst maatte man af Mangel paa Telte lade de Syge ligge under aaben Himmel, og den 2. Sept., rigtig nok efterat Ladegaardens Hospital var blevet indrettet til Pesthuus, fatte den Beslutning, indtil videre ingen flere Syge at modtage.

*) Hvor megen Modstand Sundheds-Commissionen mødte hos General-Krigscommissariatet, sees af et til Kongen samme Dag stilet Brev, hvori Commissionen begjærer af Kongen, at han vil give dette Collegium Ordre til at assistere med 30 Læs Halm, „som de gode Herrer, vægse sig ved at være Commissionen behjelpelige med.“

Vi ville nu forlade Lazarethet med al den Glendighed, det indesluttede, for at kaste et Blik paa Byen selv, hvis Tilstand fra flere Sider giver Stof til endnu sorgeligere Betragtninger. Det er anført, at de kiøbenhavnske Læger i Begyndelsen mis-kiendte Sygdommens sande Natur, og at Pesten saaledes allerede i nogen Tid havde hersket i Staden, førend man paa en kraftig Maade søgte at modarbejde dens videre Fremtrængen. Paa Grund heraf havde Sygdommen uforstyrret faaet Leilighed til at udbrede sig, og var i Gierningen tilstede paa de forskielligste Punkter af Byen, baade i Kiøbenhavn, paa Christianshavn og i Nyboder, da man besluttede at gribe til et Middel, hvoraf man allerede i tidligere Epidemier havde be-kiendt sig, men som, for at kunne benyttes med noget Haab om et lykkeligt Udfald, burde have været grebet mod de allerførste Pesttilfælde, der yttrede sig. Ethvert Huus nemlig, hvor noget Tilfælde af Pest viste sig, blev betegnet med et hvidt Kors og aldeles affpærret, saa at al Communication med det i samfulde fire Uger blev forbudet, undtagen for den bestiftede Læge eller Barbeer og Præsten. Egne Waagekoner (hvilke det paalagdes Morgens, Middag og Aften at synge og læse for de Syge) bleve indesluttede i Husene, og de nødvendige Næringsmidler bibragtes de Indespærrede med temmelig Forsigtighed, idet de fattes udenfor Huusdøren, men maatte ikke modtages, førend Bringeren havde begivet sig bort. De affpærrede Huse skulde strengt bevogtes af Vægterne, hvis Antal i denne Anledning forøgedes *); ligesom det ogsaa gjordes Naboerne til Pligt at paasee, at ingen af de indespærrede Folk kom ud eller afleverede noget af deres Bøsskab, førend Quarantaintiden var udløben. De Friske i saadanne Huse bleve enten, hvor Huus-

*) Den 7. Jul. blev Vægternes Antal, der angives at være 66, forøget med 20.

leiligheden tillod det, affondrede i egne Værelser, men maatte da afgive en edelig Revers, at de ikke vilde besøge de Syge, hvis isolerede Værelser desuden vare forsegledede med offentlig Segl, førend Quarantaintiden var udløben; eller de fik Tilladelse til at flytte ud af Huset, og maatte da udholde en 14 Dages Quarantaine i det dertil indrettede Exercerhuus paa Christianshavn, der havde sin egen Inspecteur, Læge, Spisemester o. s. v. De Fattige fik i disse 14 Dage Underhold paa offentlig Regning.

Man vil vanskelig kunne gjøre sig et Begreb om den Fortvivlelse og den Glendighed, som dette ulyksalige, for silde anvendte Affpærringsystem medførte og maatte medføre. Fødemidlernes og andre Nødvendigheds-Artiklers daglig tiltagende Dyrhed, Mangel paa et tilstrækkeligt Antal Hænder til at overbringe disse, Savnet af et behørigt Antal Læger, Barberernes Uvidenhed og Raahed i Sæder, og de udeblivelige Følger af at Enhver skede Berørelse med de Syge, maatte forøge Jammeren i disse affpærrede Huse i en grændsesløs Grad. Mangfoldige Syge døde bort under disse Omstændigheder, uden at nogen hjælpende Haand ydede dem den allernødtørftigste Pleie. Forgieves udstrakte mangan Syg sin Læbe efter en Drif koldt Vand, forgieves anstrengede han sit Øre for at høre en venlig Tiltale, eller for at modtage Religionens sidste Trost. Frygten for disse Indespærringer var derfor saa stor, at den forlede Mangfoldige af Kiøbenhavns Indvaanere til de meest affhyelige og den menneskelige Følelse meest opværende Handlinger. Det hørte ikke til Sielenhederne, at Søsteren forlod sin Broder, Manden sin Kone, Moderen sit Barn; og endnu hyppigere skeete det, at Huusfædrene stødte deres syge Tjenestefolk ud paa Gaden, hvor de saa meget mere laae udsatte for enhver Mangel, som det paa det Alvorligste var forbudet Enhver, undtagen de af Sundheds-Commissionen dertil udnævnte Folk, at nærme

sig dem. Da nu disse Sygebærere baade i Antal vare saa, og de vare overordentlig bestæftigede, og da Lazarethet seent kom istand og ikke var rummeligt nok, var det hyppigen Tilfældet, at de udfastede Syge laae hele Dage uden Ly og uden Hielp, ja vel endog døde paa Gaden*), uden at det Ringeste var gjort for deres Frelse eller til deres Lindring. Allerede d. 13. Jul. saae Sundheds-Commissionen sig i den Nødvendighed, paa det strengeste at forbyde denne Umenneskelighed, skiondt forgiøves; thi disse Rødsels-scener vedbleve at gjentage sig; ja ikke engang Lazarethets Aabning i Slutningen af Julius formaaede at standse dem, vel fornemmelig fordi det snart oversyldtes. Og saa efter den Tid maatte Sygebærerne ikke sielden optage flere af Husene udstødte, hielpeløse Syge, hvilke derfor, efter en senere Bestemmelse, fortrinsviiis erholdt Plads i Hospitalet. I den store Pestanordning af 1. August hedder det endnu: „Og maa ingen under hoi Gremplar og vilkaarlig Straf understaae sig deres Syge af Huset at udsætte, eller paa Gaden udfaste; saa forbydes og Enhver til deres egen Sikkerhed ei at komme de udfastede Syge nær.“ Sundheds-Commissionen troede at raade Bod paa disse Misbrug ved at opfordre Kiøbenhavns Indvaanere til at efterligne, hvad der andensteds havde viist sig at være af umiskjendelig Nytte, nemlig at flere Huusfædre, efter Overenskomst, i Tide vare betænkte paa at leie ledige Huse, for deri at anbringe deres Dienestefolk, naar de bleve angrebne af den graaserende Sygdom. Hvis Stjerne af flige ledige Huse ikke godvilligen vilde indremme dem til saadant offentligt Brug, havde Politimesteren Ret til at lade dem aabne

*) Saaledes forlangtes der den 7. Aug. Liigkiste til en Person, der fandtes død i en Forstue; den 8. Aug. til en anden, der laae død i en Værelse ved Nybro lige over for Sæbesyberiet; den 12. Aug. til to Præster, der ligeledes fandtes døde, den ene i en Gade, den anden paa Slotspladsen o. s. v.

med Magt. Kun saa private Familier vides dog at have benyttet dette Bink; derimod fik Cancelliraad Albert Dysfeldorff, Præsident i Borgretten, ifølge Dronningens Begjæring, den 25. Jul. Befaling til at leie og indrette et beqvemt Huus for „Freuleins“ og andre Fruentimmer ved Hoffet, som anfaldtes af den smitsomme Sygdom og ikke havde andet Logis end Slottet, — ligesom ogsaa et andet Huus for Hof- og Liber- Bettentene. En Cancelliraad Tausen havde ladet endeel Syge indføre i det ham tilhørende Huus i Soldbodgaden; men da han sammesteds havde andre Veiere, kunde dette Huus ikke henføres til den omtalte Kategorie, hvorfor ogsaa de Syge, paa en af Veiernes Requisition og med Sundheds- Commissionens Indvilligelse, bleve udbragte til Bazarethet, og den til de Syge afbenyttede Tællighed (Kielderen) forsejlet, indtil Sygdommen ophørte.

Især i Begyndelsen af Epidemien skeete det ikke sjelden, at Lægerne og Barbererne traf paa Sygdomstilfælde, der vare mistænkelige, men som de dog ikke vovede bestemt at erklære for Pesttilfælde. For at saadanne Syge kunde iagttages, uden Frygt for Smittens Udbredelse til Andre, bleve de henbragte i et af Sundheds- Commissionen dertil leiet Huus ved Nørrevold, hvor de maatte forblive, indtil Bished var opnaaet. Efterhaanden som ethvert Sygdomstilfælde senere antog Charakter af Pest, faldt denne Forsigtighed bort af sig selv.

Paa Grund af den bestandig tiltagende Dødelighed og den hos de Esterlevende saa almindelig tilstedeværende Penge- trang, der maatte foreges ved alle Fornødenheds- Artiflers For- dyring, etableredes en formelig Handel med de Uddodes Gang- og Sengenklæder. Da en Handel med saa giftfængende Varer var yderst farlig med Hensyn til Smittens Udbredelse, udgik der den 21. Jul. en Forordning, hvorved alt Salg af Gang- og Sengenklæder enten paa Torve eller ved Auctioner, saalænge

Eygdommen varer, paa det Strengeste forbydes. Samme Forsordning advarer tillige mod al Falbyden af Varer ved omloebende Personer, enten paa Gaderne eller i Husene, og bestemmer, for saa vidt som muligt, at raade Bod paa Levnetsmidlernes Fordyring: at ingen Skipper, som med fede og saltede Varer eller anden Slags Fetaltie ankommer til Kiøbenhavn, maa i de første 8 Dage sælge noget deraf til Hofere eller Prangere, men falholde dem til enhver Anden, som noget deraf til Huusholdningen behøver.

Uagtet saa mange hidtil trufne Foranstaltninger, tiltog Eygdommen i føie Tid i en saadan Grad, at Sundheds-Commissionen snart kom til Erkiendelse af, at den ene ikke var istand til at oversee og udføre de mangfoldige Forretninger, som Sundhedsvæsenets Fremme i en saa betænkkelig Tid forte med sig, og at langt flere Kræfter end de, den hidtil havde sat i Virksomhed, vare nødvendige. I den Overbeviisning, at det ikke blot var Øvrighedens, men ogsaa enhver anden god Borgers Pligt af yderste Gode at bidrage til det almindelige Bedste, overdrog Kongen til visse i ethvert af Byens 12 Qvarterer og ligeledes i Nyboder udvalgte Commissairer at sørge for alle de udstedte Medicinal-Foranstaltningers punctuelle Udførelse, hvorpaa det hidtil saa meget havde manglet. Disse Commissairer bestode i Byens 12 Qvarterer af 1 af Raadet, 2 af de 32 Mænd samt 4 andre Borgere og Rodemestrene, som skulde gaae dem tilhaande; i Nyboder af Mænd, som Admiraltetet udnævnte dertil. De skulde daglig undersøge Qvarterernes Tilstand og gjøre Indberetning derom til Sundheds-Commissionen, forskaffe de Syge baade aandelig og legemlig Hielp i rette Tid, afvende Faren fra de Sunde, og bære Omsorg for de Dodes Begravelse. Hvorledes de have deelt Arbeidet imellem sig, og hvorvidt de have svaret til Kongens Tillid, derom høves ingen bestemte Vidnesbyrd; men dog tør

man med Wijsbed paastaae, at denne Fordelling af Arbejdet imellem Mænd, der havde fornøden Localkundskab til de dem tildeelte Qvarterer, maa have havt en ikke ringe og gavnlig Indflydelse paa de Syges bedre Tilsyn og Pleie, som i det Hele paa Medicinal-Foranstaltningernes bedre Efterlevelse; især da der imellem de udnævnte Commissairer fandtes saa mange velsindede og for deres Medborgeres Glendighed varmtfølsende Mænd, af hvilke ogsaa nogle vare Medlemmer af selve Sundheds-Commissionen *).

Alle Byens Læger og Barberer, hvis Kalb og Pligt man med Rette ansaae det for at være, at udsætte deres eget Liv for deres betrængte Medborgere, blev det ikke alene paalagt, som tidligere omtalt, skriftlig at anmelde ethvert mistænkeligt Sygdomstilfælde, som mødte i deres Praxis, saa at Fordølgelse deraf truedes med Dødsstraf; men ogsaa paa Opfordring, enten godvilligen eller efter Lodtrækning, at betjene de Syge baade i Lazarethet og i de separerede Huse i Staden. Den Tids Læger havde imidlertid andre Begreber om deres Pligter i denne Henseende; de ansaae Overtagelsen af de Pestsyges Behandling kun som en moralsk, ikke som en juridisk Pligt for sig, og, med Undtagelse af den forhen omtalte Kelp, finder man Ingen, der som Pestlæge traadte i Commissionens Tjeneste. Alt Flere have fulgt Grens Stemme og givet sig i Kamp med Sygdommen, idet de godvillig have ydet Pestsyge deres Hielp, derpaa har jeg tidligere anført Exempler, og Nogle døde ogsaa under deres ærefulde Bestræbelser, medens Andre ikke undsaae sig ved at undslye Faren ved at forlade Kiøbenhavn.

*) Navnene paa disse Mænd findes, hvad Qvartererne i Kiøbenhavn og Christianshavn angaaer, optegnede i Forordningen af 12. Aug. 1711 (see Auartudgaven af Forordningerne S. 69 flg.), og med Hensyn til Ryboder i Gardes Efterretninger om den danske og norske Sømagt (2 Bd. S. 235).

Barbererne maatte derfor, ligesom i tidligere Pestepandemier, ene paatage sig den pligtmæssige Omsorg for de Pestsyge, skøndt ogsaa de ikke uden mange Indsigelser vilde bekvemme sig dertil *). Staden blev inddeelt i 6 Qvarterer, og ethvert af disse overdraget til en Amtsmester med sine Svende. Faa tilbode godvilligen deres Tjeneste, men de fleste maatte ved Lodtrækning udtages **). Det blev paalagt disse Pestkirurger at holde sig affondrede, betjene alle af den græsserende Sygdom Angrebne i deres Districter, især de Fattige, indtil de i Lazaretherne kunde blive udforte, anmelde deres Tilstand for Sundheds-Commissionens Skriver, omgaaes deres Patienter med Bønselighed og Omhyggelighed, undervise de Syges Baagekoner om Pleien, Diæten og Medicamenternes Brug, besøge de Syge i det mindste een Gang om Dagen, i Begyndelsen selv, senere ogsaa ved deres Svende, og ikke at kræve Betaling hos de Fattige, hvorimod det var tilladt dem at modtage en frivillig Gave hos de Rige. Med Hensyn til Sygdommens Behandling blev det dem paalagt at følge det medicinske Facultets og Stadsphysici Raad og Ordre. For deres Tjeneste erholdt de i maanedlig Løn 40 Rdlr., heri rimeligviis indbefattet Lønnen til deres Svende. Da det stod til at befrygte, at mange af disse Mænd inden kort Tid vilde falde som Offere for Sygdommens Voldsomhed, hvilket ogsaa i Gierningen blev Tilfældet, bød Kongen paa det Strengeste, at de øvrige Amtsmestere, under disse Omstændigheder, uvægerligen og under deres Professions Fortabelse skulde efter deres Orden i Amtet træde i de Afdødes Sted, uden nogen Dags Udsæt-

*) I Sundheds-Commissionens Forhandlingsprotocol af 31. Jul. hedder det: „Til Barbererne blev endnu engang eftertrykkelig skrevet, at de skulde paatage sig Stadsqvarterernes Betjening, eller og maatte de vente deres Amtsrettigheder at have forliift“.

***) Ogsaa disse findes navngivne i Forordningen af 12. Aug. p. a. St.

telse. Lauget in pleno maatte forpligte sig til, hvis Sygdommen skulde tiltage, fra Udlandet at forsyne sig med et tilbørligt Antal Svende. Denne Forsynlighed var saa meget mere nødvendig, som de fleste af de sig i Kiøbenhavn og i hele Danmark opholdende Barbeersvende vare fulgte med Armeen eller Flaaden *), da Krigen med Sverrige, uagtet al den Glendighed, Pesten medførte, vedblev at have sin Fremgang. Da ydermere i de første Uger efter Pestens Udbrud ikke saa af de i Kiøbenhavn tilbageblevne Chirurger borttrykkes af Sygdommen, formaaede Sundheds-Commissionen Kongen til at udstede Rescripter til alle Stiftsbefalingsmænd og Magistrater i Danmark; Dørlig- hederne i Hertugdømmene og Grevskaberne, saa og til de kongelige Residenter i Lübeck og Hamborg om snarest muligt at skaffe Barbeersvende til de Syges Betjening. De fik Løse om en maanedlig Løn af 15 à 20 til 28 Rdlr. efter deres Dygtighed. Endog Vadere og deres Svende, ligesom alle Apothekersvende uden Condition **), befalede under høieste Straf

*) Alene paa den Afdeling af den danske Flaade, der i Midten af Julius 1711 laae udrustet paa Kiøbenhavns Rhed, og var 66 større og mindre Skibe stærk, med en Besætning af 17,896 Mand og armeret med 2694 Kanoner, var, ifølge en mig ihaandkommen Skibsjournal, ført ombord paa General-Admiralskibet „Elephanten“, anbragt over 120 Chirurger, baade Barbeermestere og Barbeersvende. I Betalingsreglementet for 1710 anføres 3 Overchirurger paa Admiralskibene, 6 paa Schoutbynachtskibene, 40 andre Overchirurger, 40 Skibschirurger og 52 Underchirurger; ialt 141. (See Garde's Efterretninger om den danske og norske Sømagt. 2 Bd. 2 S. S. 160). Den danske Armeer, hvoraf 27,000 Mand ved Kærets Begyndelse stode slagfærdige i Holsteen, har udkrævet et ikke ringere Antal Chirurger.

**) Paa Rabegaardens Lazareth gjorde saaledes en Apothekersvend Tjeneste, indtil Sygdommen i Slutningen af September ogsaa borttrykkes ham. Den Deel af de Syges Behandling, der udkrævede den største Lid og saaledes de fleste Hænder, var den udvortes. Den Mængde Bølde (Buboner og Carfunkler), hvormed de Syge vare beladte, gjorde det efter den Lids Lægemethode nødvendigt, at der daglig maatte stryges og

paa Liv og Gods paa Sundheds-Commissionens Opfordring at gjøre Tieneste, hvor det behøvedes.

Apothekerne i Kiøbenhavn blev det paa ny indskærpet at være forsynede med gode og friske Varer, som de skulde sælge for hidtil gangbar Priis, saa at de ikke maatte benytte de nærværende ulykkelige Omstændigheder, for at berige sig. Saavel Apothekerne, som de Barberer, der ikke vare i Commissionens Tieneste som Pestchirurg, skulde træffe saadanne Anstalter, at ikke Pestsyge kunde løbe lige ind til dem og paadrage dem Smitte.

Alle, som kunde overbevises om i Kiøbenhavn at have ladet sig bruge som Jordemødre, skulde melde sig for Stadsphysicus, for at de af Magistraten som rette Jordemødre kunde vorde bestilte. Nogle af disse bleve udvalgte til ene at betjene Fødende i mistænkte Huse, og maatte derfor bære i afsondrede Volsiger.

Ogsaa for de Pestsyges aandelige Frelse blev der draget Omfarg. I Stadens forskiellige Sogne udvalgtes der Hielpespræster, som skulde holde sig afsondrede paa visse Værelser, og aarle og sildig betjene de mistænkte Syge og følge de Døde til Jorden. De maatte i disse Forretninger kun bære „en liden Krave og deres inderste Klæder“, og nøde i maanedlig Løn

anbringes et stort Antal Plastere. Forbruget af Plaster og Linned var derfor saa stort, især paa Lazaretherne, at Sundheds-Commissionen gientoane Gange sees at have opfordret Chirurgerne til Sparfømmelighed. Store Stykker Læred udsendtes hyppigt, men vare snart opbrugte. I et Brev fra Sundheds-Commissionen til Spisemesteren paa Wodruuffs Lazareth af 17. Sept. hedder det: „Barbererne ville I fra Borgemester (Stadsphysicus) Sichel berette, at han forundrer sig over den Mængde Plaster de bruge.“ Men til at stryge og applicere disse Plastere behøvedes just ikke heller særdeles kyndige Personer. Barbererne paa det sidstnævnte Lazareth havde derfor i Midten af August af Sundheds-Commissionen forlangt Hielp af en Tiener, som blev dem tilstaaet.

16 Ablr. Den 27. Jul. udnævntes 8 Hjelpepræster: til Petri Kirke, til begge Sognene paa Christianshavn, til Frue Kirke, til Helliggeistes, til Holmens, til Trinitatis og til Nicolai Menigheds Syge.

Naar Nogen blev angreben af mistænkelige Sygdomstilfælde, paalagdes det Bærten eller en Anden i Huset derom at gjøre Anmeldelse til den nærmeste Qvarteer-Commissair, enten ved andre udenfor Huset boende Folk, som han dog kun gienem Vinduet eller paa anden forsigtig Maade herom maatte underrette, eller selv ved udenfor Commissairens Huus at angive den Syges Tilstand. Paa Veien derhen forbødes det ham strengt, at indlade sig i Samtale med Nogen. Rapporter fra mistænkelige Huse skulde stee i aabne Sedler, der maatte modtages med Tænger og ikke læses, førend de vare røgede. Enhver opfordredes til paa det Noagtigste at bevogte deres Syge, at de ikke i Hæseri skulde undløbe og smitte Andre.

Efterat Wodruffs Gaard og senere Ladegaarden vare indrettede til Pesthospitaller, skulde alle mistænkte Huse, som det hedder, ryddeliggjøres ved at alle Syge, som ikke havde Gøne til at lade sig separere under de anførte Betingelser, bleve udforte til eet af dem. Men da disse snart kom i større Bannrygte og frygtedes mere end de affpærvede Huse, hvar da Forsigtighedsreglerne i disse efter sine Tids Forløb ikke overholdtes eller kunde overholdes med den Strengthed, som Forordningen bød, stæete det, at i Almindelighed kun fattige Personer, Tjenestefolk og Laugsvende o. desl. lode sig indlægge paa Lazaretherne, medens alle nogenlunde selvstændige og bemidlede Folk bleve hjemme i deres Boliger. Ved Sygdommens tiltagende Udbredelse var Pladsen i de etablerede Hospitaller heller ikke saa stor, at Indlæggelsen i eet af disse kunde fastsættes som almindelig Regel for enhver af Pest angreben Syg. Hertil kom, at Sundheds-Commissionen, for saa vidt som muligt at

formindste de uhyre Udgifter, som de forskjellige Medicinal-Foranstaltninger alligevel paabyrdede den, havde bestemt, at alle de Syge, som bragtes paa Lazaretherne, selv skulde betale Bekostningen, om de paa nogen Maade formaaede det, og Lægheden tillod at give Regning derpaa; at navnlig alle Huusfædre og Huusmødre skulde betale for deres Tjenestefolk, der udførtes, ligesom ethvert Laug af dets Læde for de fattige Svende, saa vidt Kassen kunde strække til. Hvorledes Commissionen, ved at paabyde de Reconvalescenter, som ikke betalte for sig, til en Tidlang at gjøre Tjeneste paa Sygehusene, tiltvang sig en Betaling, som den maaskee ellers ikke havde erholdt, er allerede tidligere berettet. De Syge, som helbrededes i de befængte Huse, skulde derefter holde „Lager“ i fire Uger paa et Bærelse, hvor ingen havde været syg eller var død, og deres Klæder skulde først tilbørlig haandteres, førend de maatte udgaae; vare de saa fattige, at de ikke kunde underholde sig selv, hentskikkedes de til Quarantainehuset paa Christianshavn.

Det blev paalagt Stadens Indvaanere at undgaae alle store Forsamlinger, især Bryllupper, Laugsforsamlinger, Viin- og Krohuse, Episcoparterer. Alle Badstuer bleve lukkede. Ogsaa Kirketjenesten afsortedes, idet man tillod Præsterne, kun een Gang ugentlig at oplæse den Vøn i Kirkerne, som de ellers ifølge Paabud af 16. Nov. 1709 daglig skulde forrette for at bevare Riget fra Pesten, „saasom det falder vidtløstigt i disse svage Tider.“ Al Skolegang blev opgivet. De Fattiges Directeurer blev det paalagt at drage vedbørlig Omhu for, at Staaere og Stakler ikke indfandt sig for Huse og Dørre, som de pleiede.

Den største Forsigtighed skulde iagttages med Huusdyrene i befængte Huse, at ikke Smitten ved dem skulde forplantes videre; de skulde enten holdes behørlig bundne og indelukkede, eller ihjelslaaes. Enhver opfordredes til at overholde den

høieste Grad af Reensfærdighed saavel i Husene som udenfor samme, paa Gader og Torve; især paalagdes dette Slagterne, Felberederne, Garverne, Pergamentmagerne, Eysstøberne, Fiskebløderne, kort ethvert Laug, hvis Haandtering medførte Stank. Rensstenene skulde daglig efterfyldes med Vand, Uadseler strax bortføres, og Møddingerne i det mindste hver ottende Dagenses. Særligen befaledes Jøderne, som pleie at holde deres Huse meget urene, strax at udrense dem, saafremt de ikke fra deres Huse af Landet vil uddrives. Ingen maatte under høieste Straf udkaste Sengklæder, Søs, Salm, Pialter og deslige paa Gaden, eller sælge Lapper til Papirmøllernes Udraabere. Kirkerne skulde reengjøres og udroges, Maatterne i Kirkerne enten bortlægges, eller udføres og brændes; ligeledes skulde alle offentlige Collegier og Huse, navnlig Arrest- og Bagthuse behørig vaskes, udluftes og roges. Directeurerne for Vandværket skulde have Indseende med at der ikke vaskedes i de ferske Bænde, hvoraf Indbyggerne betiente sig til oeconomic Brug. De Huse, hvori Sygdommen havde været, skulde strax, enten Rogen deri holdt Quarantaine eller ei, roges for lukkede Vinduer og Stodder, derpaa gennemvindes og endelig Værelserne udspekkes og overkalkes; dog maatte de af Dyrigheden forseglede Værelser ikke røres førend efter nærmere Ordre. Ingen Meubler, Klædningsstykker og deslige tillodes det at udføre fra besængte til sunde Huse, uden at de vare rogede, vindede og toede efter deres forskellige Bestaffenhed; alle gamle Pialter, Uldent, Linnet og Volet, tilligemed alt gammelt Sengsalm og Maatter, som fandtes i besængte Huse, skulde af visse dertil ordinerede Folk bortskaffes i lukte Bogne og opbrændes.

For at bortføre og begrave de daglig i stor Mængde i og udenfor Husene nedfaldende Liig anordnedes visse Liigbærere, som kun maatte bruges til de af den grasserende Sygdom Bortrykkede. De

skulde holde sig affondrede fra al Omgængelse med sunde Mennesker paa visse dertil bestemte Steder. Med Hensyn til den store Leilighed og Fristelse, de havde til at tilvende sig de Afdødes Giendele, især hvor saa eller ingen Efterlevende vare tilbage, blev det dem paa det Strengeste forbudt at bemægtige sig Nogetsomhelst i de Huse, hvorhen de stiftedes, ja ikke endog at modtage det, som godvillig bodes dem. Til det Samme maatte Sygedragerne, under Geds Afslæggelse, forpligte sig. For saa vidt som muligt at erholde paalidelige Mennesker til Liigbærere, blev det Enhver, under høi Straf, ja endog under Vres og Livs Fortabelse, forbudt at forekaste Nogen denne eller anden lignende Bestilling; ikke alene Liigbærerne og Sygeførerne, men ogsaa Rudske og andre Personer, som ved Sundhedsræfset havde nogen Forretning, der medførte Livsfare, fik Kongens Ord for, at de, saafremt de opførte sig redeligt i de dem betroede Embeder, og de i Fremtiden skulde blive trængende, „med stikkelige Almisser skulde blive aflagte.“ Det Samme lovedes deres Enker, hvis de døde i Sundheds-Commissionens Tjeneste. De Vogne, som brugtes til at begrave de for Pesten faldne Offere, eller til at udføre de Pestangrebne til Cazarethet, maatte under streng Straf ikke benyttes til andet Brug. De af den smitsomme Sygdom Bortryffede skulde i de Klæder, hvori de vare døde, og bestroede med ulædsket Kalk, lægges i Kiste, og i al Stilhed inden 24 Timer efter Dødsfaldet, helst om Morgenen tidlig eller om Aftenen sildig, begraves tre Alen dybt i Jorden, hvor det kunde skee.* Ligesom i Cazarethet vare ogsaa i Byen visse Liiggvinder bestiftede, der skulde lægge Eigene i Kister paa anordningsmæssig Maade *). Allerede i Midten af Julius

*) Den 25. Jul. antoges til dette Brug ni stærke Qvinder, der senere forøgedes til tolv. Den 29. Jul. befalede at lade forfarbigge sex dobbelte Senge til Liiggvinderne, der ere indquarterede

havde Sundheds-Commissionen begiæret sig Jord udviist til nye Kirkegaarde udenfor Øster- og Vesterport, og da man i denne Henseende havde Exempler fra tidligere Epidemier for sig, bleve saadanne Assistance-Kirkegaarde strax indviiede og tagne i Brug. Dog tiende disse kun til Begravelsessteder for de Fattige og Uformuende, der bortryffedes af Pesten, hvorimod enhver saadan, der enten havde Familiebegravelse i Staden s Kirker eller paa de tilstødende Kirkegaarde, eller efterlod Midler til Jordens Betaling, uden videre Indvending her blev stedet til Hvile. Ingen af de mange paa den Tid udgivne Pestanordninger forbyder Egenes Begravelse i selve Staden eller dens Kirker, kun bestemmer Forordningen af 12. August nogle yderligere Forsigtighedsregler derved, saasom: Brugen af en større Mængde ulædset Kalk, Kisternes Uldækning med hvidt Sand, og en omhyggelig Tilstopning af Begravelsesstedets Lufthuller, især af dem, som vendte ind til Kirken. — Denne vistnok høist dadelværdige Eftergivenhed mod religiøse Fordomme maa dog bedømmes efter den Tids Maalestok. Skiondt alle Ceremonier, som det hedder i Anordningen, skulde ophæves, saa længe Sygdommen græsferede, var det dog de Paarørende tilladt at følge. Kun blev det disse, ligesom ogsaa Liigbærerne og Bedemændene, paalagt ingen Liigkapper at bære. Bedemændene maatte ikke gaae ind i mistænkte Huse, og kun indbyde Nogen til at følge, ved udenfor Bedkommendes Dørre eller Porte at angive deres Grunde. For at lette de fattige Dødes Begravelse, uddeeltes uhovlede Kister (hvoraf Stykket betaltes Suedkerne med 7 Mark), eller ogsaa Bræder og Søm til deres Forfærdigelse, frit paa Sundheds-Commissionens Bekostning, under noie Tilsyn af Qvarteer-Commissairerne, at

under Studenterne ved Bolden." Den 30. Jul. blev der i Sundheds-Commissionens Møde "talt om Indrettelsen af Bogne til Liigvindernes Behov."

blåse Rekvifiter ikke brugtes til andet Brug. Skete det, at ved en eller anden Forsinkelse Kisterne ikke vare færdige inden de til Egenes Bortbringelse berammede 24 Timer, skulde Egene, indsvøbte i et Lagen eller andet Klædningsstykke, bortføres i lukkede Bogne og begravet uden Kiste. Dvarteerbudene skulde hver Uften Kl. 5 for Sundheds-Commissionen angive, om noget Liig i flere Dage stod ubegravet.

Allerede tidlig under Pesten berøvedes mangfoldige Familier deres Forsørgere, hvorved de umyndige, ofte spæde og aldeles hjælpeløse Børn overlodes til deres Skiebne, uden at Venner eller Frønder enten kunde eller vilde tage sig af dem. Ofte var det bemidlede Folk, hvis Efterladenskaber maatte bestyres for de Efterladte; endnu oftere fattige og ubemidlede, hvis Børns Pleie og Opdragelse maatte overtages af det Offentlige. Bysfogden i Kiøbenhavn, Frederik Gisenberg, indgik derfor allerede i Begyndelsen af Julius med en Forspørgsel til Regjeringen om, hvorledes der skulde forholdes med Dødsboernes Behandling, Skifter og andre deslige Tilfælde efter Afdøde i en saa vanskelig Tid. For at overveie dette vigtige Spørgsmaal nedsattes en Commission, bestaaende af tvende Medlemmer af Krigsretten, Hofretten, Over-Admiralitiesretten, Universitetsretten og Raadstueretten. Hovedresultatet af denne Commissions Forhandlinger gif ud paa at sikke sig de Dødes Efterladenskaber ved Husenes og Børnelsernes Forsøgling, indtil bedre Lider indtraf, da de paa lovlig Maade kunde skiftes mellem Arvingerne*), og at anbringe alle fattige Børn, der vare blevne fader- og moderløse, og der manglede

*) I et Rescript af 25. Nov. 1711 opsattes al Registrering, Arvefifte og Deling i Dødsboer til Nytaarsdag, „paa det at Husene, hvori smitsom Sygdom har været, kunde renses“ (Canc. Registr. No. 58). Rede Penge har man rimeligiis strax udtaget af Boerne, og benyttet eller bestryet til Fordeel for Arvingerne.

deeltagende Venner og Frøender, i et, af en vis Jacob Lindemann d. 31. Jul. til Vaisenhuus leiet Gaard *) paa Christianshavn (det saakaldte Lambert Vaniers Huus), efterat de først havde giennemgaaet den anordnede Quarantaine **).

Endskøndt Sundheds-Commissionen, som ovenfor berettet, havde Tilladelse til at requirere saa mange Penge af Finantserne, som Tid efter anden udfordredes til Sundhedsvæsenets Fremme, vare dog de Summer, som hertil medgif, saa store, ligesom i de fleste Tilfælde saa specielt angaaende Kiøbenhavns Commune, navnlig dens Fattigvæsen, at man troede det passende at henflye til den offentlige Velgjørenhed. Saalænge Hovedstaden endnu selv var fri for Sygdommen, vare ikke ubetydelige Pengebidrag paa denne Maade indsamlede for Helsingør ***); nu da Pestens Udelæggelser herskede inden for Stadens Volde selv, bleve lignende Forholdsregler for dens Bedkommende trufne. Den 29. Jun. blev det tilladt at sætte Bækkener for Kirkedørene, og ved Rescript af 13. Jul. tilholdtes Sognepræsterne i Kiøbenhavn og Christianshavn ved bevægelige Taler fra Prædikestolen at opmuntre Menighederne til Almisse til de Fattiges Vedergjørelse i Hovedstaden. Efter Biskop Worms Forslag bleve ogsaa Collectbøger indrettede, der skulde ombringes til Stadens velhavende Borgere; en Forholdsregel, der sanctioneredes d. 18. August †).

*) Den halvvaarige Leie af denne Gaard var 50 Rdlr.

***) Blandt disse Børn vare mange saa spæde, at de Committerede i Quartererne maatte staae Ammer til dem.

****) Biskop Worm berettede i Sundheds-Commissionens Møde d. 20. Jul., at ved Bækkeners Udsættelse for Kirkedørene til Helsingørs Fattiges Underholdning var indsamlet en „considerabel Sum Penge.“

†) Ikke ubetydelige Bidrag indkom paa denne Maade. Saaledes fik en Borger i Kiøbenhavn d. 4. Aug. 1000 Rdlr. til de fattige Enge; d. 19. Aug. testamenterede en anden Borger, Christen Andersen, hened 650 Rdlr. til den igige grasserende Sygdoms

Ingen vil kunne negte, især hvis man seer hen til Tiden, at den største Deel af de af Sundheds-Commissionen trufne Medicinal-Foranstaltninger vare foruustigt udtænkte og hensigtsmæssige. Men Nøden og Omstændighedernes Magt var saa stor, at de kun i ringe Grad kunde efterleves. Ved Placater, Forordninger og ved Taler, holdte fra Prædikestolene, opmuntredes Folket til Gudsfrygt, Hengivenhed i Forsynets Villie, til Eydhed mod Dyrighedens velmeente Foranstaltninger, og til Nærlighed mod sine Medmennesker. For end mere at stemme Kiøbenhavns Indvaanere til Gftertanke og Religiositet, og rimeligviis ikke mindre for at anraabe Forsynet om Formildelse i den, efter Tidens Forestillinger, himmelsendte Straf formedelst Menneskeslægten's Ugudelighed *), bleve åsmindelige Bededage i alle Stadens Kirker gientagne Gange anordnede. Efter Paabud allerede i Aaret 1673, skulde tre Bedes og Faste dage holdes over hele Danmark paa tre Fredage efter hinanden i August. Foruden disse bleve, paa Grund „af de vanskelige og svage Tider“, extraordinaire Bededage paabudne til d. 21. Aug. og til d. 9. Sept. 1711. Dog tiltalte disse fromme Foranstaltninger kun lidet de af heftige Eidenstaber bevægede Gemytter; og Hensigten af dem opnaaedes kun i ringe Grad. Og hvad udrette vel ogsaa i Almindelighed ydre Evangelmidler og Foranstaltninger, naar den indre Drift, og Overbeviisningen om de

Sælsa" o. s. v. Ogsaa udenfor Kiøbenhavn samlede Bidrag. Biskop Bram indsendte saaledes i Begyndelsen af Nov. 200 Rdlr., der ved Collect vare tilveiebragte i Aarhus Stift; Biskop Franz Thestrup ligeledes 200 Rdlr. fra Aalborg Stift o. s. v.

*) En usædvanlig Forbrydelse, som, medens Pesten grasserede heftigst i Kiøbenhavn, blev bekendt, nemlig Blodskam, bedreven af „Hof- og og Arzeni-Smed paa Frederiksborg Slot, Jørgen Dillendorph,“ med sin kiødelige Datter, hidrog ikke lidet til at besyrke den almene Mand i Troen om denne Sygdommens Aarsag. (s. den Kongel. Arrestordre mod Forbryderen af 28. Aug. 1711 i Siællandske Tegnelser No. 58.)

res Hensigtsmæssighed og Nødvendighed, mangler? Quid pro-
sunt leges, sine moribus vanæ? — er allerede en gammel
Sententis. — Uagtet alle de udgangne Bestemmelser fra Sund-
heds-Commissionen for at forhindre Samkvæmmet imellem
Friske og Syge, og for paa anden Maade at afværge Smit-
tens Udbredelse, viste dog mange af Kiøbenhavns Indvaanere
i denne Henseende den meest ubegribelige Sorgløshed. Folk,
især af de lavere Classer, toge ikke i ringeste Maade i Be-
tænkning at betiene sig af Gangs og Sengeklæder, der tilhørte
Personer, som enten vare syge eller døde af den græsferende
Sygdom. Tjenestekarle og Piger vare, som det hedder i
Sundheds-Commissionens Angivelse derom til Biskoppen (der
anmodedes om, at lade Præsterne advare herimod fra Præ-
dikestolene), „saa ublue, at de løbe om til de Syge og bragte
derved deres Herkabsers Huse i Ulykke“; og naar Ligvognen,
der „besværre,“ som Commissionen selv tilstaaer, „formedelst
Mængden af Lig maatte fare om Dagen,“ viste sig, „vare
gemene Folk saa uregierlige, at de troppevis fulgte den og
kom den nær.“ Ikke bedre gik det i de mange andre Forhold,
hvor Berørelse med smittende eller mistænkte Personer eller
Varer skulde undgaaes. Saaledes blev det d. 21. Aug. ind-
berettet for Sundheds-Commissionen, at i et Huus, ligeover-
for Regentens, Skienkestuen daglig sad fuld af Gæster, uagtet
baade Konen og Pigen vare bortrykkede af Pesten, og uagtet
alle Folkene i Nabohuset, med Undtagelse af en Tjenestepige,
vare uddøde. — I October Maaned tilstillede Sundheds-Com-
missionen Stadens Commandant, General-Lieutenant Gor-
mation, en alvorlig Klage over, at Folk, Sengeklæder o. s. v.
baade ind- og udpasserede af Kiøbenhavn, uden at man for-
langte Beviis for, at de ikke kom fra inficerede Steder. Nal-
borg By klagede paa den anden Side til Sundheds-Commis-
sionen, at Damp og Hør vare førte til denne By fra Kiøben-

havn, medens Pesten der var stærkest. Hogen Dabel kan Sandheds-Commissionen ei heller fritages for, idet den ikke udviste den nødvendige og ubøielige Strengthed i at overholde sine egne Bestemmelser, saaledes som den burde, og under Omstændigheder, hvor det dog lod sig gjøre. Ikke saa sielden skeete det, at Commissionen tillod dens Vettente paa Lazarethet eller Quarantaine-Anstalten at begive sig til Byen, skøndt rigtignok under visse Cauteleer *). At der derimod ogsaa gaves dem, især blandt de mere dannede Glasfer, som have vidst at sætte tilbørlig Priis paa de anordnede Forsigtighedsregler, dersom kan ingen Tvivl være **). Ia Sagnet fortæller, at enkelte Familier, efterat de først havde forsynet deres Huse med alle Nødvendigheds-Artikler, ganske affluttede sig fra al Bevægelse med Andre, for at undgaae Smitten, uden at dog Hensigten derved altid opnaaedes.

Da en saa stor Mængde af Kiøbenhavns bemidlede Indvaanere vare flygtede bort fra den betrængte Stad ved Pestens Overhaandtagen, og da den Tids Væger, saa frygtsumme de end viste sig for at modtage nogensomhelst Bestilling, der

) Saaledes fik Spisemesteren paa Bodruffs Lazareth Tilladelse til at gaae til Byen for een Gangs Skyld, for at skaffe sig Piger og andre Fornødenheder; men skal forinden ryge sine Klæder og sin Peruque. Eignende, og endnu forligere Undtagelser fra Regelen gjordes ikke sielden med Lazarethets Chirurger.

***) Et opløsende Sted forekommer i K. S. Rahbe's Erindringer af sit Liv (I. S. 54): „At høre ham (den retskafne Claus Drog, Rentekriver, født 1701) med Ungdoms Livlighed fortælle om Pesten 1711, hvorledes han og hans Brødre — hvoraf den ene var den i sin Tid høitagtede Præst J. Drog til Trinitatis Kirke — gik med UG med Nivisselv i paa Brystet, som Præservativ, og vare afrettede til, naar Hogen ringede paa Porten hos deres Fader, der var Brygger, for at besille M, at trække Porten op, og springe derpaa i en Bryggervogn, for derfra med Sikkerhed at modtage Besked o. s. v. var en Nødvælselse, som efter meer end et halvt Aarhundrede intet hos mig har tabt af sin Friskhed.“

maatte føre dem hen paa Steder, hvor Smittens Intensitet var størst, i Lazarethet og de Fattiges Vølger, navnlig i de egentlige Fattighuse, dog ikke unddroge de Tilbageblivende, som kunde betale for sig, deres Hielp: saa tør man vel antage, at disse nogenlunde tilstrækkelig og, efter Tidens Veilighed, nogenlunde godt ere blevne betiente med Lægehielp. Ved at omtale de Læger, som paa hiin Tid levede og virkede i Kiøbenhavn, ere allerede i det Foregaaende de iblandt dem nævnte, som ikke skede at see Pesten under Vinene, og disse vare: en vis Kelp, der var den eneste blandt Kiøbenhavns Læger, som traadte i Tjenesteforhold til Sundheds-Commissionen ved at paatage sig at visitere de Syge; Dr. Johan Lahme*), der bortrykkes mod Slutningen af Epidemien; Dr. Philip Jacquart, der, betagen af Skræk, ved Sygdommens første Udbrud var rømt fra Staden, men kort efter, paa Kongens Opfordring, vendte tilbage; Dr. Johan Gottlieb Bötticher, der har skrevet over Pesten 1711; Dr. Marcus Serfort og en vis Macoller eller Macculloch**). At iust disse og neppe flere Læger***) have beskæftiget sig med

*) Qui ad exitum fere morbi indefessa perduravit solertia & constantia. (Virorum clarissim. ad Schelhammerum Epistolæ. p. 379.)

***) Hertil maa endnu føies to medicinske Candidater, som Francenau i hans Brev til Schelhammer (p. a. St.) ikke navngiver, men siger at være døde af Pesten under deres Bestræbelser for at hielpe de Syge.

***) Decanus, Prof. Mule og Stadsphysicus Eichel Kunde, som Medlemmer af Sundheds-Commissionen, naturligvis ikke besøge nogen Pestsyg; og de fortjene derfor ikke den Dabel, som R. Francenau (i sin Haandbog om det offentlige Sundhedsvæsen, S. 25) synes at kaste paa dem. Derimod kunde denne Forfatter, uden at begaa mindste Uretfærdighed, have ladet denne Dabel gaae ud over sin Bedstefader, Professor Medicina ved Kiøbenhavns Universitet, Georg Friderich Francus de Francenau, der af ingen anden Grund end feig Frygt forlod Kiøbenhavn paa en Tid, da denne Stad meest trangte til hans Nærvarrelse, og der, som Bötticher i sit oftere omtalte Skrift S. 84, ikke uden bitter Ironie, siger, stjern fra

Pestsygens Behandling i Kjøbenhavn, fremgaaer af et i Sundheds-Commissionens Forhandlings-Protocol under 21. October affrevet Brev til de fem Sidstnævnte, hvori Commissionen af dem ubbeder sig Underretning om den græsferende Sygdoms Af- eller Tiltagen *). Som en Kiendsgierning, der ikke uvæsentligen bidrager til at oplyse hine Elders Forhold og den Modstand, Sundheds-Commissionen næsten overalt mødte, fortæner at bemærkes, at denne allerede tidligere under Pesten, d. 13. Aug., opfordrede den anførte Dr. Herfort til at yde Lægehielp til de Præster, som betiente de Syge i deres Saligheds Sag; men at denne Læge, uagtet Commissionen lovede at ville fornoie ham for hans Umage og at ville referere de store Tjenester, han derved viste Staden, for Kongen; dog høist sandsynligen viste Opfordringen fra sig, hvilket i høj Grad maatte nedslaae Modet hos de stakkels Præster, som offrede deres Liv for deres betrængte Medborgere, og maatte frænke Commissionen. Jeg siger høist sandsynlig; thi ingensteds i Commissionens Bøger har jeg fundet Penge anviste til Dr. Herfort, hvilket rimeligvis vilde have været Tilfældet, naar han havde modtaget det giorte Tilbud. Hvor tvivlsom Sundheds-Commissionen ogsaa har været med Hensyn til hvad den turde haabe af hans Beredvillighed, sees af følgende Slutning i deres Brev til ham: „Naar Hr. Doctoren synes, at en Chirurgus skal betiene samme Præster, ville Vi og En anvise.“

Hovedvanskeligheden for Commissionen bestod saaledes i at skaffe Lægehielp til den store Mængde af Pesten angrebne

Faren ubkastede tomme Phantasiebilleder om Pestsmitten (absens & ruri degens observationes de contagio pestilentiali formavit cerebrosas). Han opholdt sig under Pesten paa Falster (see hans Brev til Schellhammer). Ogsaa N. Wagener kunde af den ovenfor anførte Grund ikke behandle Pestsyge.

*) Samme Dag erholdt Stadsphysicus Sichel ogsaa et Brev om at beordre Dvarteer-Barbererne til at give en lignende Indberetning.

Uformuende og Fattige, i hvis usle og snevre Boliger intet Guld og Sølv loffede; men fra hvilke Smittens til sin høieste Potens stegne Intensitet maatte affkræffe endog de meest Behertede. Fra Sygdommens Udbrud indtil den 12te August, altsaa i et Tidsrum af henved to Maaneder, havde, saavidt jeg af de giennemgaaede Actstykker formaaer at oplyse, kun de tvende yngste Barbeermestere i Lauget med et Par Svende, saaledes som Stik og Brug havde været i tidligere Pest-Epidemier og som Laugartiklerne bøde, betient alle de af Pesten angrebne, i private Huse separerede Syge over hele Staden. Vel blev OIdermanden for Barbeerlauget allerede den 18. Jul. tilskreven, at han skulde drage Omsorg for, at der ved Lodstrækning udvalgtes fire Mestere, som kunde dele Staden imellem sig, og som for deres Familiers Conservations Skyld burde boe i aparte Huse; men at det, paa Grund af Barberernes Modstand og opskruede Fordringer, som de med saa meget større Skik af Ret kunde gjøre, som den befalede Forholdsregel var usædvanlig, er blevet ved det Gamle, skønnes af en ny Ordre til OIdermanden af 3die August, hvori han befales at skaffe to Barberer med behørig Svende for alle Qvartierne; rimeligvis vare de hidtil fungerende bøde. Men ihvorvel Ansættelsen af 6 Barbeermestere med deres Svende, som ovenfor anført, endelig kom istand ved Regjeringens bestemte Paabud (ved Forordning af 12. Aug.), og ihvorvel dette Antal af henved 18 Pestchirurger *) maatte synes tilstrækkeligt, saa vare der dog to væsentlige Grunde, som maatte forringe Frugterne af denne Foranstaltning, nemlig paa den ene Side flere af de ansatte Pestchirurgers samvittighedsløse Forhold og Ulyst til Forretninger, som vare paatvungne dem, og paa den

*) Enhver Pestchirurg (Mesterchirurg) havde i Regelen to Svende til Medhjelpere.

anden Side Sygdommens Voldsomhed, for hvilken ogsaa Pestbarbererne inden sole Tid maatte segne, uden at det stod i Sundheds-Commissionens Magt snart at erstatte deres Tab. Det er en historisk Kiendsgierning, at flere af de Pestkirurger, der skulde betjene de Fattige, i høieste Maade forsømte denne deres Pligt, hvilket den samvittighedsløse Mand saa meget lettere kunde giøre, som Sygdommens hurtig dræbende Magt snart luffede Munden paa enhver Anklager, idet i Gierningen mange Huse, fornemmelig af dem, som beboedes af Fattige, uddøde indtil det sidste levende Væsen. Saaledes læser man i Sundheds-Commissionens Forhandlings-Protocol en alvorlig Trettesættelse til Mester Anders Balzer søn, der var ansat som Pestkirurg i Strand-, Snarens- og Vester-Quarteer, „fordi han ikke vil komme til de Syge og betjene dem i deres Svaghed.“ En lignende Trettesættelse blev givet til Barberen i Østerquarteer, Rütke Rúst er, hvorved han under Trudsel af Tiltale og Straf mindes om sin Pligt. Inden saa Uger, sa inden saa Dage, vare alle de d. 12. August som Pestlæger ansatte, allerede tidligere omtalte 6 Barbermestere bortrevne af Sygdommen, og rimeligviis vare kun ganske enkelte af de dem undergivne Svende endnu i Live. De saa andre Barbermestere, som kunde erstatte deres Tab, fulgte snart efter, og af de 21 Medlemmer, som Kiøbenhavns Barberlaug da talte *), var der saaledes nu neppe nogen tilbage, til hvem

*) Kiøbenhavns Barberlaug bestod oprindelig af 6 Mestere, ifølge et af Kong Hans d. 2. Febr. 1506 givet og af Kong Christian den Anden Søndagen efter Paaske 1515 stadfæstet Privilegium. I Aaret 1541 forøgedes deres Antal med 3. Under Frederik den Anden, ved Laugsartiklernes Fornyelse d. 21. Aug. 1577, tilkom endnu een Mester. Efterat Staden var udvidet ved Christianshavns Døbyggelse, blev Antallet, under Frederik den Tredie, d. 18. Febr. 1668 atter forøget med to. Men den største Tilvæxt havde det under Christian den Femte, da ved Privilegiets Fornyelse d. 29. April 1684 ikke mindre

Sundheds-Commissionen i sin og Indvaanernes Nød kunde vende sig. De fleste vare bortrykkede af Pesten; andre paa anden Maade beskæftigede i Kongens eller Commissionens Tjeneste *).

I denne yderlige Forlegenhed maatte Commissionen kaste Blikket andensteds hen for at søge Tabet af de afdøde Pestchirurger erstattet. De til de danske Provindsler og Steder udsledte Op- raab om Tilvebringelsen af Barbeermestere eller Svende vare dog frugtesløse; og Indberetningerne fra de forskjellige Stifts- befalingsmænd og Magistrater vise, i hvor høj Grad Danmark paa den Tid var blottet for Barberer, og i hvilke udygtige Hænder den danske Chirurgie da var beroende — saa usle, at Sundheds-Commissionen endog i den yderste Nød ikke vo- vede at tage dem i Brug. Oidermanden for det Kiøbenhavnske Barbeeramt, v. Uspærn, var gjentagne Gange anmodet om fra Tydskland ***) at skaffe Svende, især saadanne, som havde været i Byer, hvor Pesten allerede havde græsset, og paa hvis Kundskab om Sygdommens Behandling man bedre kunde stole, hvilke Anmodninger nu paa det Indstændigste fornyedes.

end 9 Mestere tiltraadte Lauget, saa at dets Medlemmers Antal nu var voxet til 21, hvis Privilegium senere bekræftedes af Frederik den Fjerde d. 6. Mai 1702.

*) Blandt disse 21 Laugmestere vare flere, som Kongens eller det Kongelige Husets Hofbarberere, fritagne for den Tjeneste, som Sundheds- Commissionen nu attraaede. Det Samme gjaldt om Chirurgen paa Søværns- og Krigshospitalet (v. Uspærn), der begge vare Medlemmer af Lauget. Commissionens Forlegenhed for Lægehjelp for de Syge var saa stor, at den først med det Gode, senere ved Klager til Kongen, vilde tvinge Kay Weggen, som Amtsbarbeer i Byen, at overlade sig en Svend (22. Aug. 1711). Nogle af Amtsmesterne vare upaatvivlelig med Armeen eller Flaaden.

**) I Sundheds-Commissionens Møde d. 25. Jul. paatog Stadsphysicus Eichel sig at forskrive tvende Medicos, for at betjene de Pestsyge i Staden; men det lykkedes ham ikke at formaae Rogen til at paatage sig dette Hverv.

Saabanne Barbeersvende, der vilde beglve sig til Kiøbenhavn lovedes rigelig Lønning, prompte Betaling og Reisepenge. Deels ved v. Asperns, men fornemmelig ved den danske Resident i Hamborg, Statsraad Hagedorns Bestræbelser lykkedes det, dog først henimod Midten af September, at erholde 16 Chirurgger, af hvilke de fleste vare fra Hamborg. Deres bestemte Forbring paa flere Maaneders Gage *) forud maatte i den store Trang, hvori man var, bevilges; skiondt Sundheds-Commissionens Kasse, der alene til disse 16 og 4 andre, som vare undervels, maatte udrede 1500 Rdlr., var udtømt og geraadet i Siel, saa at Commissionen endog i et Brev til Kongen, der var med Armeen i Pommern, og selv havde interesseret sig for at skaffe sin ulykkelige Hovedstad Lægehielp herfra, maatte indstille, at flere fra Bremen og Glückstadt ventede Barbeersvende for det første ikke bleve modtagne. Ved de fra Hamborg ankomne Chirurgger og ved de saa ældre, som havde modstaaet Sygdommen, saae imidlertid Commissionen sig istand til at forsyne Byens sex Districter med det nødvendige Antal Mestere og Svende. For at de, der trængte til deres Hielp, desbedre kunde finde de Boliger, som bleve dem anviste og tildeels vare forskellige fra de afdøde Pestchirurggers, blev det dem paalagt uden for deres Dørre at udhænge et Stykke rødt Dug. (See Sundheds-Commissionens Placat af 16. Sept.) Efterhaanden som Sygdommen astog i Intensitet og Modet vorede hos de fremmede Barbeersvende, indfandt sig saa mange, at de bleve Sundheds-Commissionen til Byrde **). Ogsaa var der langtfra en saadan dødelig Afgang imellem de sidste i Byens Qvarterer ansatte Pestchirurgger,

*) De erholdt fra 15 – 25 Rdlr. om Maaneden, ligesom de enten ansattes som Mestere eller kun som Svende.

***) I October ankom 6, og i Begyndelsen af November 9, hvilke sidste vare antagne af Hs. Majestæts Agent i Danzig, Hr. Brachmann."

som imellem de tidligere, hvortil Grunden ligger nær. Dog undgik flere af dem ikke at smittes, og nogle (8 i Tallet) bortredes endog, hvorfor ogsaa Sundheds-Commissionen, i Ængstelse for atter at komme i Forlegenhed for Pestbarberer, tilskrev Stadsphysicus Gichel d. 23. Sept. om han var forsynet med flere Barberer, saasom, Gud bedre desværre, de ny ankomne og i Qvartererne fordeelte Barberer begynde at afdage, nogle ved Sygdom, andre ved Død.* Gichel svarede, at han endnu var vel forsynet, og naar de 6 ankom, hvorom Residenten havde skrevet, var han overflødig forsynet.

Vel var det Kundskabs- og det Humanitets-Erin, hvorpaa den Tid's Chirurg, som tidligere udviklet, stode, saare ringe; men Almueclasserne i Kiøbenhavn vare ogsaa i Almindelighed raare og uvidende, og deres Fordringer saaledes ikke store; man vilde derfor sikkert neppe træffe den rette Grund, hvis man ene eller fornemmelig af Mistilliden til Barberernes Kundskaber og Dannelse vilde ulede det bestemte Factum, som viste sig, at endeel af Stadens Indvaanere, vel fornemmelig kun af de lavere Classer, reent ud affloge at benytte deres Hielp. Aarsagen til denne, som det synes, uforklarlige Kiendsgierning maa snarere søges deri, at den Kiøbenhavnste Almue, som daglig blandt deres Venner og Bekjendte havde Exempler for Die eller Dre, hvorledes den ubønhørlige Død krævede sit Offer, hvad enten Lægebehandling var ydet eller ikke, stødte Pestchirurgernes Hielp fra sig, fordi disse ved smertefulde Behandlingsmaader af Sygdommen, navnlig ved Indskæren og Udbrænden af Bubonerne og Carbunklerne, i det mindste øiebliklig forøgede deres Lidelser; de overgave sig saaledes, saa slove og ligegyldige de bleve ved de daglig sig forøgende Glendigheder, heller til Naturens Hielp ene, eller til Quaksalvere, hvilte til de Plager, Sygdommen i og for sig forte med sig, dog ikke søiede nye. Dette bestyrkes derved,

at Mange ogsaa vægrede sig ved at betiene sig af de egentlige Lægers Hielp *). Denne Afviisning af eller Egegyldighed for Lægehielp er derfor en Begivenhed, der har vlist sig i tidligere og gjentaget sig i senere Epidemier, især naar Mortaliteten var stor og udbredt.

Ikke mere end Pestchirurgerne skaanede Sygdommens Morderengel de Geistlige, som vare givne Byens Sognepræster **) til Hielp, for at betiene de af Pesten angrebne Syge, og Tidens fromme Sind tillod ikke, at disse Poster stode ubesatte, saa besværligt det end faldt Sundheds-Commissionen, eller rettere dens Medlem, Biskop Christen Worm, at erstatte de Afdødes Tab; især da de forskjellige Quarantaine-Anstalter, de Militaire, som camperede udenfor Staden, Kazaretherne, de ikke saa Steder omkring i Siælland, hvorhen Sygdommen sneeg sig, endelig den til Orlogs eller i Felten værende Flaade og Arme, krævede Ansættelsen af et ikke ubetydeligt Antal Præster, og den langt større Deel af theologiske Candidater vare flygtede fra Staden. Kongen bød derfor Biskop Worm (ved Rescript af 29. Aug.) at ordinere endog Skudenter ***) til Præster, for at betiene de Kald, hvor

*) See Brev fra Sundheds-Commissionen til Biskop Worm af 12te Nov. 1711 (i Commissionens Copiebog), hvori denne opfordres til at anbefale Præsterne i Staden til ugentlig at indgive Rapport om de Syge, de have i deres Menigheder, og hvad Sygdom det er; især fordi der er mange Folk, som hverken ville bruge Doctor eller Barbeer i deres Svaghed.

**) En af Byens Sognepræster, Magister Knud Tommerup til den Perre Sebaoth's og Frederikshavns Menighed, havde feig forladt sine Sognekald og var flygtet fra Byen, da Pesten tog Overhaand. Kongen befalede, ved Rescript af 7. Aug. 1711, at han skulde suspenderes og beordres tiltalt af Generalscenen.

***) Dog hedder det i en nogle Dage senere (5. Sept.) af Kongen udstedt Befaling til det theologiske Facultet i Kiøbenhavn, at det, paa Grund af de mange Præster, der i Staden ere bøde, skal examinere alle de

smitsomme Sygdomme kunde være.* Af de d. 27. Jul. udnævnte 8 Hielpopræster overlevede kun 3, og af Lazarethpræsterne kun P. Hammer og Hans Bertelsen Meyer, Sygdommen.

Da Pesten i de varme Dage af August mere og mere udbredte sig og naaede sit Culminationspunkt, saa at nu ingen Gader eller Stræder, neppe noget Hus var forskaanet for Smitten; da det paa Wodruff's Gaard etablerede Pest-Hospital var overfyldt og ikke kunde modtage flere Syge; og da de i Byens forskjellige Qvarterer anbragte Pestchirurger vare døde og den største Deel af de Syge uden Hielp: saa maatte Nødvendigheden af at faae oprettet endnu et Lazareth Dag for Dag, ja Time for Time, blive mere paatrængende. Sundheds-Commissionen var allerede forlængst kommet til Erkendelse af, at nogle faa Pestchirurger i et nogenlunde vel indrettet og godt beliggende Hospital kunde udrette langt mere til de Syges Frelse og Vindring, end mange, om nok saa hensigtsmæssig fordeelte Barberer i den vidtløftige Stad. Jeg har allerede omtalt de indledende Skridt, som Sundheds-Commissionen i den Henseende havde gjort, og skal nu her optage den slupne Traad.

Personer, som Bisoppen til Examen theologicum fremstiller, ved de nu tilstedeværende Professore's Theologia, enten ved tvende eller efter Forordningen af 1. Aug. 1701, eller ved een alene, om det i denne vanskelige Tid ei anderledes kan lade sig gjøre."

*) I et Brev til Kongen, dat. 3. Aug., skriver Sundheds-Commissionen: "Ulykken er allerede saa stor, at den overvælder os hver Time, ja hvert Minut; og Eder's Majestæt kan slutte, hvordan Tilstanden er i Staden, at vi blot ved eet Qvarter's Undersøgelse have fundet henved 50 for Os uangivne Syge, saa at de Syges Antal i alle Qvartererne og Ryboder snart maa beløbe sig til 1000, og med 5 à 6 friske Personer (Eiigbarere) kan vi lidet udrette; og naar nu Eder's Majestæt, som vi visseilig haaber, bevilger Os Krigshospitalet til et Lazareth, saa er meget ugiort, inden vi med Deconomien og Soldaternes Separation kan komme istand."

Det var egentlig ifølge et Forflag af den tidligere omtalte Dr. N. Wagener, at Sundheds-Commissionen havde fastet sit Die paa Ladegaardens Hospital eller Krigshospitalet, der baade laae isoleret, ikke synderlig mere fiernet fra Byen end Wodruffs Lazareth, og havde grundmurede Bygninger med tilstrækkelig Leilighed for et betydeligt Antal Syge. Som ovenfor fortalt var det ifølge en Conseils-Befaling allerede d. 3die Aug. kommet saa vidt, at man havde gjort forberedende Anstalter for at romme det efter Commissionens Forlangende; da Commandanten i Kiøbenhavn, Generallieutenant Cormaillon, og Oberst Francke, med hvis Ønske denne Concession ikke stemmede, indgik directe til Kongen med Forestillinger om, at de syge Soldater ikke kunde undvære Krigshospitalet. De undsaae sig ikke ved at anføre en saa tom Grund som den, at det stod til at befrygte, hvis Soldaterne overførtes til Falconersgaarden, som var foreslaaet, at da det ferske Vand, som gaaer forbi denne Gaard og ned i Søen, af hvilken Kiøbenhavn forsynes med Vand, skulde blive inficeret ved deres Svæt. Ifølge disse Indvendinger besluttede Kongen, der dog ikke ganske vilde compromittere sit Conseil, at Halvdelen af Hospitalet interimistisk maatte overlades Sundheds-Commissionen, indtil den paa Wodruffs Plads af Bræder fik opbygget tilstrækkelige Værelser og Leilighed for Inficerede fra Kiøbenhavn, indtil 2000 Syge; hvilken Foranstaltning Kongen bød Commissionen at paadrive med yderste Anstrengelse. For imidlertid at forhindre, at Smitten overførtes til de Militaire, som bleve tilbage i den anden Halvpart af Hospitalet, skulde Commissionen forpligte sig til at lade giøre en Separation med et høit Plankeværk. Denne Kongens Bestemmelse er dat. d. 10. August. Men da heller ikke dette Arrangement var Directeurerne for Krigshospitalet tilpas, fordi de, og vistnok med god Grund, nærrede Frygt for, at de i Hospitalet liggende Soldater

kunde smittes af de indbragte Syge fra Byen, uagtet det opførte Plankværk, udbirkede General-Commissariatet en Befaling fra Hs. Majestæt, dateret Rostock den 22. Aug., at Cadegaarden ei til Pesthuus maatte indrettes, „da Sundheds-Commissjonen vel en anden Leilighed dertil kunde finde.“ Men ved kraftige og indlysende Modforestillinger drev Commissjonen det endelig derhen, at hele Cadegaarden blev den indrommet, imod Afgivelsen af et andet Locale for de syge Soldater. Ved alle disse ulykkelige Forhalinger, som vistnok ikke lidet bidroge til at give Pesten større Udbredelse og forøge Mængden af dens Offere i Staden, som Cadegaardens Hospital som Pestlazareth ikke istand sørend den 28. August. Imidlertid havde Pesten allerede indsnegget sig i Krigshospitalet, ligesom ogsaa blandt de Soldater, som laae i Leir udenfor Staden, saa at Sundheds-Commissjonen, tildeels som en Følge af de indgaaede Concessioner fra Landmilitair-Statens Side, ved en Conseils-Reslutning af 22. Aug. fik Befaling til at drage Omsorg for, at alle de Soldater, som i Kiøbenhavn, Citadellet Frederikshavn eller i Leiren udenfor Voldene bleve angrebne af den grasserende Sygdom, bleve henvorte til Bodruffs eller senere til Cadegaardens Lazareth og der pleiede lige med Andre. Af Finantserne erholdt Sundheds-Commissjonen 4000 Rdlr., for overcensstemmende med sit Niemed at indrette dette Hospital paa bedste Maade; ligesom ogsaa Krigshospitalet overlod Commissjonen til Laans en heel Deel Inventariesager *), dog neppe, hvad der meest behøvedes, Sengesteder, i det mindste ikke Sengeklæder. Klog ved de ulykkelige Erfaringer, som allerede vare indhøstede, var Commissjonen her saa forsynlig, at den, sørend Hospitalet

*) Disse angives saaledes i Sundheds-Commissjonens Protocol under 26. August: 150 Linskasser, 150 Linbagere, 20 Natpotter, 3 Stikbakkener, 10 Kobber-Natpotter med Natfriin.

aabnedes, sørgede for, at store Gruber bleve gravede for de endnu ikke Døde, og begjærede i denne Hensigt 200 Mand af Commandanten til at udføre dette Arbejde, hvilket noksom viser, hvor stor Dødelighed man befrygtede. Under Commando af 2 Capitainer, 2 Lieutenanter og 4 Underofficerer arbejdede disse 200 Mand i 6 Dage og gravede en Kule paa 330 Cubiffavne. Til at overtage de Syges Behandling formaaede Sundheds-Commissionen den før omtalte Mr. Cazonde; og at han med Hensyn til Dygtighed og Kundskaber har kunnet gjøre større Fordringer end de fleste andre samtidige Chirurger, viser den maanedlige Løn af 40 Rdlr., som man tilstod ham. Til hans Medhjælper antoges Barbeersvenden Martin Johannes Wenzel med 20 Rdlr. Begge maatte aflægge Sed til Commissionen, og havde een eller to inferieure Barberer under sig. Da Cazonde upaatvivlelig kun midlertidigen havde paataget sig Lægetilsynet paa dette Cazareth, ligesom tidligere ved Wodruff's, og Mængden af de fra Udlandet ankommende Chirurger gjorde det muligt for Sundheds-Commissionen at lade ham afløse, traf Valget paa en Hamborger Barbeer, ved Navn Emanuel Siger. Denne var, som man af flere Steder i de paa den Tid førte Journaler seer, en gammel og erfaren Chirurg, som derfor ogsaa Medici strax erklærede for dygtig til første Mester*), og under sin hele Virksomhed i Cazarethet gjorde sig værdig til den ham viste Tilltro. Siger selv modstod Smitten**), men to af de under ham ansatte Barbeersvende bortrykkes af Sygdommen (den ene den 12. Oct., den anden den 5. Sept.). Præst havde dette Cazareth endnu ikke modtaget den 4. Sept., og da Sælesørgeren paa Wodruff's Hospital formedelsi Sygdom

*) Herover blev den anden Mester fortrydellig, og erklærede sig uwillig til at tiene under Lam.

**) Han mistede derimod begge sine Børn, saa at han rimeligviis med Familie er flyttet ud paa Lødegaarden.

var utlensdygtig, saa havde Sundheds-Commissionen i et Brev til Biskoppen, dateret samme Dag, Grund til at klage over, at de henved 900 Syge, som begge Lazaretherne paa den Tid indesluttede, „manglede Hielp paa Siælens Vegne, hvilket forarsagede megen Suf og Fortrydelse.“ Biskoppen anmodedes derfor paa det Indstændigste at raade God herpaa, „for at man kunde undgaae en og anden farlig Suite og Ansvar.“

Thomas Frost fik endelig Ladegaardens Lazareth nogle Dage efter en meget nidkær og uforsærdet Præst, der ikke alene besørgede sin egen af Sygdom nedtrykte Siord, paasaae og rettede, saavidt det stod til ham, Feil og Mangler i Hospitalet, men ogsaa ydede den syge Præst paa Bodruffs Lazareth og de andre Syge der sin Hielp. „Et halvt Anker fransk Vin skal derfor og“, skriver Sundheds-Commissionen den 18. Sept. til den ærværdige Mand, „blive bestilt og forderligst udsendt til Eder, til en liden Recompence for Eders havde Uleilighed.“ (1) Men hvor mangelfuldt der i andre Henseender var sørget for ham, sees af et andet Brev, hvoraf det oplyses, at han endnu den 23. Sept. manglede Sengenklæder. Uagtet al den Godhed, Commissionens Medlemmer nødvendig maatte føle for ham, saae de sig dog ikke istand til at afskielpe hans Savn, da de ikke kunde tilveiebringe andre end gamle Sengenklæder, som man maatte befrygte at være inficerede. „Vil I ellers være fornøiet med en Madras, som paa Børsen kan erholdes, da skal samme blive indkøbt. Bord, Stole og Sengestæd er idag til Eder udsendt.“ Præsten lod sig nøie med den belovede Madras og et Sengedækken. Ogsaa med Patienternes Feiesleder var det daarlig bevent. Paa Sigers Klage herover svarede Commissionen: „Baagekonerne saae at lægge Palmen saaledes i Sengen, at de Syge kunne ligge høiere med Hovedet; imidlertid vil vi see til at udsende Sovepuder.“ Desværre maa berettes, at ogsaa Præsten Frost,

hvem Commissionen vedblev at rose fornødelst hans samvittighedsfulde Uøvelse af sit Kald, saldt som et Offer for Pesten i Begyndelsen af October. Efter hans dødelige Afgang blev Tjenesten besørget af Hans Meyer, der var adjungeret den syge P. Hammer paa Bodruffs Lazareth. Han synes at have indført en strengere Gudstjeneste paa begge Hospitaller. Alle Officierterne tilligemed Reconvalescenterne maatte daglig indfinde sig til Bon hver Morgen Kl. 8 og hver Aften Kl. 3, saa og om Søndagen Kl. 8 til Prædiken i en dertil ryddelig gjort Sal.

Uagtet Bærelsernes Mængde og Størrelse i dette Hospital laae dog Patienterne, efter den Tids Skik og Brug, tæt sammenstuede, hvilket kan skønnes deraf, at enkelte Stuer havde indtil 7 Dvartere *).

Men i ingen af de mangfoldige, byrdefulde Forretninger, der vare overdragne Sundheds-Commissionen at ordne og bringe i Udførelse, var Nøden større end i den, at faae Eigene af de mange i Byens forskiellige Huse bortdøde Pestsyge stødte til Jorden. De Syges og Døendes Suk og Klager trængte neppe udenfor Bærelserne, hvori de laae, og i al Fald døde de Dømgivendes Dre og Sind snart for deres Klageraab og Smerteskrig; men Stanken af de mangfoldige ubegravede, i de hede Sommerdage hurtig i Forraadnelse overgaaende Lig, der glennemtrængte Bærelser og Huse og opfyldte Stræder og Gader, var uudholdelig, forøgede Pestsmittens Udbredelse, og krævede en hurtig og energisk Afhjælpning.

*) I et Brev til Hospitalskrivaren af 12. Octbr. spørger Sundheds-Commissionen: „Af hvad Aarsag er der kun 4 Dvartere til hver af Mandfolkstuerne, men 7 til Kvindestuerne, skøndt dog hine ere mere besatte med Syge end disse?“ Svaret findes ikke; men har vel været dette, at de mange smaa, tildeels spæde Børn, som de syge Mødre bragte med sig i Lazarethet, krævede en forholdsvis større Dvartning.

I Kiøbenhavn bestod allerede fra ældre Tider et eget Liigbærerlaug, der var begunstiget ved særskilte Privilegier, og som det derfor paalaae, at besørge alle Døde stedte til Jorden. Saalænge Pesten endnu var i sin Begyndelse, saalænge dens Offere kun vare saa, og ingen særegne Medicinal-Anordninger paabød Lauget indskrænkende Forpligtelser, gik denne Forretning sin sædvanlige Gang, uagtet den dermed forbundne Fare for Smitte. Men da Pesten henimod Midten af Julius udbredte sig stærkt, da Dødstilfælde dyngede sig paa Dødstilfælde, og strenge, men aldeles nødvendige Medicinal-Anordninger fordrede, at de blandt de ordinaire Liigbærere, som havde baaret Pestens Slagtoffere til Jorden, skulde holde sig affondrede og ikke maatte betlene andre, paa sædvanlig Maade døde Liig, vægrede dette Laug sig ved at opfylde de samme paahvilende Pligter. Sundheds-Commissionen saae sig derfor (den 13. Jul.) i den Nødvendighed, i skarpe Ord at minde Lauget om dets Skyldighed; men idet den tillige erkendte de mislige Forhold, hvorunder det befandt sig, tilsagde den de 12 Liigdragere, som den attraaede, og som Lauget enten kunde stille af sit eget Samfund, eller leie dertil, 2½ Rdlr. ugentlig og desuden 1 Rdlr. for hvert formuende Liig. Men Lauget afflog reent ud at indlade sig paa disse Betingelser; hvorfor ogsaa Commissionen forlangte at see deres Privilegier, og da de intet indeholdt, som kunde undskylde deres Vægring, bleve de dem fratagne. — Paa Biskop Worms Forslag blev der nu strax (den 15. Jul.) indledet Forhandlinger med Studenterne ved Kiøbenhavns Universitet, om og hvorvidt de vilde paatage sig de Forretninger, som Liigbærerlauget havde vægret sig ved at opfylde. Allerede Dagen efter kunde Biskoppen underrette Commissionen om, at Studenterne havde erklæret sig villige dertil, men at de ønskede imellem sig selv at giøre Valget af de 12 Liigbærere, som Commissionen havde forlangt, og at de nærmere skriftlig skulde op-

give deres Betingelser. Skiondt disse strax efter indløb, bleve de først i Commissionens Møde den 26. Julii tagne under noiere Overveielse, rimeligvis fordi man endnu haabede paa andre Maader og under billigere Conditioner at komme ud af den Forlegenhed, hvori man var.

Studenterne fordrede ordentligt Logie for de Tolv, saa at to havde to Bærelser, en Baagekone, 12 Rdlr. maanedlig, sorte Danziger Bærreds Kiortler *), Buxer og Strømper paa Commissionens Bekostning, fri Vask, Lys og Ildbrand, Præservativer mod Pesten, fri Suur paa et skikkelig Sted i Byen, naar nogen af dem blev syg, og en honet Begravelse i Byen paa een af Kirkegaardene, hvis de skulde døe. Begravelsen ønskede de maatte skee ved dem selv indbyrdes, dog at Andre bleve ordnede til at klæde og lægge dem i Kisten, til hvilken Ende de strax ved deres Indtrædelse i det for dem bestemte Logie betingede sig 4 skikkelige Liigkister paa rede Haand. Fremdeles paastode de kun at ville betiene Liig fra 1 Rdlr. indtil fornemme Kjøbmænds inclusive, som i Liigvognen bortføres, og negtede at kaste Jord paa Eigene. Hvis Begravelserne skulde skee om Natten vilde de være fri om Dagen, og vice versa. Endelig forlangte de Privilegium paa i Fremtiden at maatte begrave fornemme Liig. Forend disse Betingelsers Opfyldelse blev tilfikkret dem, vilde de ikke begynde deres Forretninger. Sundheds-Commissionen, som havde haabet, at Studenterne ubetinget vilde indtræde i Liigbærerlaugets Rettigheder og Forpligtelser, fandt deres Fordringer ubillige, men den største Nød stod for Døren **, da 56 Liig stode ubegravede i Staden, og Commissionen maatte give

*) Da de ingen Kapper maatte bruge, vilde de i disses Sted bære deres Kaarber.

***) Paa Grund af de saaledes stebfundne Forhalingen havde Sundheds-Commissionen seet sig nødfaget til at overskride sine egne Love, idet den tillod Laugene at udføre nogle Liig ved dem selv indbyrdes, uden derfor at isoleres.

efter, ved i Hovedsagen at indrømme deres Fordringer. Hvad der især kostede Commissionen stor Oervindelse og mange Betænkkeligheder var at tilstede Studenterne det Privilegium, der dog vel fornemmelig kun som en Trudsæl var frataget Liigbærerlauget, at de til evig Tid maatte nedsette alle Liig af de fornemme Classer, naar det af dem begjæredes. Den 28. Jul. blev imellem Commissionen og Studenterne en formelig Contract oprettet, hvis 18de Post tilfuger disse det forlangte Privilegium.

Contracten var indgaaet, men derfor ikke Betingelserne opfyldte. Studenterne fandt de dem anviste Logementer i en meget slet Forfatning, uden Senge, Sengekæder, Meubler, Opvartning og deslige, hvorfor de paany gjorde Banskæligheder og satte Commissionen Kriben paa Struben. Biskoppen, til hvem Commissionen henvendte sig for at mæggle Forliig, men som vistnok erkjendte, at Studenternes Misfornøielse var grundet, svarede, at han derved intet kunde gjøre. 4 Ees Salm, som Commissionen ikke uden Banskælighed opdrov hos General-Commissariatet, udsendes Studenterne til at ligge paa, ligesom der ogsaa den 5te August blev skrevet til dem, at de skulde erholde en Kone til at vasse for sig, 4 Pund Gnebær-Mos (Roob juniperi) efter Recept af Decanus Mule, men hvorpaa de maatte menagere (rimeligvis er dette brugt som et Præservativ-Middel), 1 Favn Brænde og 1 Epd. Eys, en Stol til hver Student og et Bord til hvert Kammer. Endelig lovede Biskoppen at ville completere deres Antal; thi 5 af Studenterne vare, hvad enten det nu skeete af Misfornøielse og Mistillid til Commissionen, eller af Frygt for Pesten, som de nu maatte see under Dinene, undvigte fra det dem anviste Logie *).

*) De bleve senere grebne og indsatte i Quarantainehuset, hvor de daglig fik 12 Sk. til Underhold. 3 de Undvigtes Sted antoges 5 Andre.

belovede 12 Klædninger udsendte, ligesom de ogsaa erholdt en egen Liigvogn *), hvilken de dog kun med Uvillie benyttede, da de, ubegribeligt nok, foretrak at bære Eigene. At imidlertid ogsaa andre Studenter, udenfor det faste Samsund, befattede sig med Liighæren, tværtimod Anordningerne, sees af en Skrivelse fra Sundheds-Commissionen til Kongen, dat. 2. Sept., hvortil det fremsættes som aldeles nødvendigt: at Kongen vilde anbefale Rector magnificus, at ingen Studenter, uden de, som ere eller begive sig i Commissionens Tjeneste, maatte, under de dem tillagte Beneficiers og den Kongelige Raades Forliis, bære nogen slags Liig her i Staden, da vi formene, at mange Studenters Liv derved kunde reddes, og een og anden geistlig Bestilling i denne svage Tid kunde blive suppleret. — Jeg har allerede i det Foregaaende gjort opmærksom paa, at ved Pestens overhaandtagende Udbredelse den største Deel af Kiøbenhavns formuende Indvaanere var flygtet bort; iblandt de faa Tilbageblivende havde Pesten snart udpillet sine Offre. Det farlige og mæisommelige Arbeide, som Studenterne havde paataget sig, formindstedes derfor snart, og allerede i Midten af September, da dog Dødeligheden stod paa sit Culminationspunkt, see vi deres Forretninger i den Grad aftagne, at Commissionen benyttede dem til de mistænkte og pestbesmittede Huses og Bærelseres Forsegling, ja i Commissionens Møde, den 23. Sept., da Tilstanden i Byen ikke var stort bedre, foredrog Biskoppen endog en Befaling fra Kongen, ifølge hvilken han forlangte, at Studenterne, da de havde saa faa Liig at besørge, skulde antages til at lære Fyrværkeri (vil vel siges at gjøre Patroner eller deilige) og deri gjøre Tjeneste. — Allerede af det, jeg ovenfor fortællig har berørt, vil det være indlysende, at Sundheds-Commissionens Forlegenhed, med

*) Efter de opgivne Regninger kostede denne Liigvogn 152 Rdlr.

Henfyn til Eigens Udførelse, kun i en meget ringe Grad blev afhjulpen ved det med Studenterne trufne Arrangement, hvoraf Commissionen dog upaatvilelig havde ventet sig saa meget. Thi aldeles i Modstrid med hvad Gallisen (anf. St. S. 33) antager, afveeg Maaden, hvorpaa den Kiøbenhavnske Pest viste sig, ikke fra dens sædvanlige Gang; den trængte just fornemmelig ind i de Fattiges og i de uformuende Borgerclassers snevne Boliger, og fældede her sine fleste Offre *). Allerede tidlig efter Sygdommens Udbrud rasede den med Voldsomhed i Fattighusene i Brøndstræde, de saakaldte Siæleboder, hvis fleste Beboere bukkede under for dens Magt. Det samme var Tilfældet med Wartov, hvor næsten alle de der boende Fat-

*) Gallisen har paa dette Sted anført en Liste, der angiver hvor mange Mand, Qvinder, Dreng, Piger og Fattige, der døde i de 19 Uger fra 27de Junii til 7de Novbr. Af den Omstændighed, at Listen i de første 6 Uger ikke angiver en eneste Fattig som død, slutter han, at Pesten, uagtet al sin Hestighed, ikke har angrebet de Fattige, ligesom han af Totalantallet af de døde Fattige i de andre 13 Uger, 1205 i Alt, som Listen anfører, udbrager det Alternativ, at enten Kallet af de Fattige den Gang har været forholdsviis meget ringere end nu, eller og at de Fattige maae have været mindre udsatte for Smitten end de Formuende. Herved maa jeg bemærke, at det er absolut urigtigt, at Pesten ingen Fattige, om man endog derved kun forstod Betlere eller Fattigvæsenets Forsørgelse undergivne Personer, kunde have bortrevet i de anførte 6 Uger; hvorimod det efter min Overbeviisning er aldeles indlysende, at de i disse 6 Uger døde Fattige ere opførte under Listens 4 andre Rubrikker, da man under den Forvirring, som Pestens første Udbrud foranledigede i alle Forhold, enten ikke har tænkt paa eller og har forsømt i Optællingen at adskille imellem Rige og Fattige (hyberligere Beviis paa Uorden i denne Henseende vil jeg senere faae Leilighed til at anføre). Hvad endelig det tilsyneladende mindre Antal af Fattige i Kiøbenhavn paa den Tid angaaer, maa jeg gjøre opmærksom paa, at en stor Mængde Lediggangere vare hvervede og fulgte med Armeen og Flaaden, og at saa mange Betlere, som man havde Plads til, vare blevene anbragte i de offentlige Fattighuse. — Ved de i den nyeste Tid nøiagtigt udførte statistiske Undersøgelser er det bragt til fulkommen Evidens, at Fattige fremfor Rige angribes af enhver dræbende Epidemie.

tige inficeredes, og 51 (omtrent Halvdelen) døde fra 1. Jul. til 9. Nov. I Børnehuset beskrives Tilstanden den 25. Aug. saaledes, at der ikke var 6 friske Mennesker tilbage, som kunde begrave den store Mængde af dette Arbejdshuses talrige, af Pestens Morderlee nedmeiede Befolkning. I et af flere fattige Familier beboet Huus paa Hiørnet af Skidenstræde var den 13de Aug. 26 Mennesker døde, saa at det nu næsten var uden Beboere. I et af de mange Klagebreve, som Sundheds-Commissionen udstedte for at vække Autoriteterne til Hiølpsonhed, hedder det, „at de Syges og Dodes Tal især vorede blandt de asdankede Soldater med deres mange Kvinder og Børn (13. Jul.); i et andet (dat. 18. Jul.) fremhæves især den store og udbredte Dødelighed iblandt de forskillige Laugs fattige Mestere, iblandt Evende og Dreng, som vistnok ikke kunne henføres blandt Stadens velhavende Indvaanere, ligesaa lidet som Tjenestefolkene, der i høbetal angrebes og borttrykkes af Sygdommen. Allerede den 17. Jul. tilraadede Sundheds-Commissionen, at Skolegangen i de Fattiges Skoler maatte ophøre. Det vilde ikke falde mig vanskeligt af Sundheds-Commissionens paa den Tid førte Protocoller at uddrage flere Beviser paa, at Velstand og alle Betingelser for et beqvemt og sorgfrit Liv frembød en stor, om end langt fra ikke uoverstigelig Dæmning for Sygdommens Fremtrængen; hvorimod Fattigdom og alle de Uffavn og Befymringer, som følge med Træng og Mangel, befordrede dens Udbredelse og Dødelighed, naar ikke den Omstændighed, som jeg allerede har fremført, at Studenterne, der havde betinget sig kun at ville begrave Eigene af velhavende Personer, næsten intet havde at bestille paa en Tid, da Pesten rasede med fuld Kraft og fældede et uhyre Antal Mennesker, maatte anses for tilstrækkelig overtydende. Fuldkommen i Samklang hermed staaer den Kiøndsgjerning, at der smittedes og døde en langt større Mængde Barberer, hvilke i Hovedsagen

kun havde med Stadens fattige og uformuende Befolkning at gjøre, end Løger, der kun ydede rige og velhavende Folk deres Hielp; ligeledes borttryffedes, endog forholdsviis, langt færre Studenter, end simple Liigbærere. Det maa altsaa ansees for noksom bevist, at Sundheds-Commissionen, endog efterat Studenterne vare traadte i dens Tieneste, ikke stod paa et meget bedre Punkt i Henseende til Liigbæringen, end tidligere.

For i det rette Øys at fremstille de Vanskeligheder, som frembode sig ved Egenes Bortskaffelse, maa jeg tilbagefalde i Grindringen, hvad allerede tidligere er berørt, at en lang Tids Uskit havde ført med sig, at alle Liig, baåde de Riges og de Fattiges, vare blevne begravede indenfor Stadens Volde, undtagen i de enkelte Tilfælde, hvor meget udbredte og dræbende Epidemier fordrede en Afvigelse fra den almindelige Regel; de fleste Liig bleve derfor, da Afstanden fra Liighuset til Kirkegaarden næsten i ethvert Tilfælde var kort, baarne til deres Svilesteder, og Kiøbenhavn var saaledes i høj Grad blottet for Liigvogne. Da den nærværende Pests overordentlige Dødelighed nødvendigen paabød, at Begravelserne i Regelen skulde skee udenfor Stadens Porte, maatte den lange Vei og Mangelen paa Liigvogne i en meget høj Grad vanskeliggjøre Egenes Bortskaffelse. Nye Liigvognes Forsærdigelse medtog en lang Tid, og med almindelige Vogne vilde en saa fordomsfuld Slægt, som den dalevende, ikke stille sig tilfreds. Det kan ikke paa tvivles, at Tanken om en mere summarisk Begravelsesmaade har paatrængt sig Sundheds-Commissionens Medlemmer, men deels disses egen Sky for det Usædvanlige og Dyrørende i at kaste flere Liig oven paa hinanden i Rustvogne, deels, og vel især, Frygt for tumultuariske Optrin blandt Almuen, naar Sligt fattes i Værk, forhalede denne saa fornuftige og nødvendige Foranstaltnings Anvendelse.

Saaledes var da Sundheds-Commissionen, da den i Be-

gjøndelsen af Julii Maaned tiltraadte sin Function, med Hensyn til Udbringelsen af det langt overvefende Antal af Eelig udenfor de Rigeres Classer, ene indskrænket til de faa Eeligbærere, som frivilligen havde meldt sig. Allerede den 13de Jul. (Commissionsen var udnævnt den 7de s. M.) vare, som det hedder i et til General-Commissariatet stilet Brev, alle de hidtil brugte Eeligdragere døde, og der gaves Ingen, som vilde træde i de Afdødes Sted. Dagen efter greb man til det yderlige Middel at tvinge 4 Personer, som imod de udgangne Forbud havde baaret et Eelig fra Studistårde, til at indtræde i Commissionens Tjeneste som Eeligbærere, dog imod at erholde den sædvanlige Betaling. Ligeledes pressede man nogle Lediggængere til denne Forretning. Ved Løfter om anseelige Lønninger, der under Trommeslag udraabtes paa Kiøbenhavns Gader, indbød Commissionen Alle, som sølte Drift dertil; men Faa meldte sig, og disse Faa vare snart Dødens Bytte. Eignende Indbydelsler, med Løfte om 10 Rdlr. maanedlig Løn og frie Rejsepenge, udgik til alle Kiøbstæderne i Stælland og senere i de andre Provindsler, men Resultatet var kun lidet gunstigere. Man havde ønsket i det mindste 100 Personer, og maatte ubehageligt stufes, da neppe 10 meldte sig. Og neppe vare disse komne indenfor Kiøbenhavns Volde, før de, betagne af Skræk, vendte tilfærdigen den ulykkelige Stad Ryggen. Derover klager Commissionen bitterlig i et Brev, dateret 27. Jul. Dens Bestræbelser for, glennem Directeurerne for Krigshospitalet at erholde qvæstede eller affædigeede Soldater, som nøde Raadsenspenge, bare ingen bedre Frugter. Forgieves henvendte Commissionen sig til General-Commissariatet, til Holmens Equipagemester, Schoutbynacht Judichær, til Løthuus-Chefen, Brigadecr Mule, til Generallieutenant Cormaillon, til Byens Magistrat og til Slotspræsidenten. Derimod havde de indstændige og trængende Opfordringer til Laugene, der udgik den 18. Jul.,

noget bedre Virkning, idet flere Laug stillede endeel Personer som Liigbærere til Commissionens Raadighed. Nogle Laug affloge derimod reent den til dem rettede Opfordring; blandt disse Vagerne og Syrekudskene. Mod disse sidste gif Commissionen noget dictatorisk tilbærks, idet den betydede dem, at hvis de ikke med det Gode, inden 21 Timer, leverede 4 Kudske, som kunde bruges til Liigvognene, maatte de vente, at man borttog dem fra Vognene paa Gaden, hvor de fandtes.

Imidlertid var den Hielp, man erholdt fra Laugene, langt fra tilstrækkelig, saa meget mindre, som de fremstillede Personer snart deelte deres Forgængeres Skiebne. I de første Dage af August, da den daglige Mortalitet beløb sig til henved 300, og var i bestandig Tiltagende, havde Commissionen ikke 5 eller 6 friske Mennesker at disponere over, og dog skulde med disse baade Syge udføres til Lazarethet og Døde til Gravene. Da man paa den Tid ikke kiendte nogen hensigtsmæssig Foranstaltning, hvorved Eigene uden directe Berørelse kunde lægges i Kisterne, og man dog var i den Nødvendighed at gjøre alt for at skaane Liigbærernes Sundhed og Liv, havde man i Staden, ligesom ved Lazarethet, leiet Qvinder, der ikke alene skulde lægge Eigene i Kisterne og stroe Kalk paa dem, men ogsaa hjælpe dem af Liigvognen og tildække dem med Jord.

Under disse fortvilede Omstændigheder maatte Commissionen sætte Himmel og Jord i Bevægelse, for at redde den dem betroede Stad fra yderligere Udelæggelser. Den indgif derfor med en Forestilling til Conseillet, hvori den med Sandhedens hele overbevisende Styrke søgte at overtøye det om Nødvendigheden af at erholde Matroser og Soldater, eller i alt Fald Holmens Fanger, til Liigbærere. Dette Skridt var ikke uden Virkning. Ved en Conseils-Beslutning af 3. Aug. bleve Admiralitetet og Generalitetet underrettede om, at Baadsfolk, Soldater og Løshuusfolk af Sundheds-Commissionen maatte

antages til Liigbærere, imod at nyde maanedlig 10 Rdlr. Egeledes fik Judichær Befaling til at udvælge endeel af Fangerne paa Bremerholm til at fæste Grave udenfor Staden. Da Borgerfabet i Kiøbenhavn ledte Folk til at gjøre Vagt for sig, blev dette forbudet, fordi derved Liigbærernes Antal forringedes, hvorimod man lovede at skaae Borgerfabet saa vidt som muligt i Vagtholdet. Nogen Evang blev ikke paalagt hverken Soldaterne eller Matroserne, men den betydelige udbudte Løn, og for de ikke Faa, som havde gjort sig skyldige i Forbrydelser, Gaabet om Fritagelse for Straf, loffede en ikke ringe Mængde af disse til at begyde sig i Commissionens Tjeneste, saa at Egenes Udførelse efter den Tid gik bedre fra Haanden. Politimesteren havde paataget sig det Over, at skaffe Boliger tilveie for denne blandede Skare; men ad den for denne aabnede Port styrtede tillige Ugudelighed, Ryggesløshed, Dovenskab, Opsætsighed og mangfoldige andre Laster ind i de nye Boliger; og da nu tillige den herskende Sygdom snart indsneg sig i deres Rækker, truede paa eengang moralsk og fysisk Kræstskade at opløse den hele med saa mange Anstrengelser, Besværigheder og Bekostninger sammenbragte Liigbærerhær. For saa vidt som muligt at forebygge denne Ddelæggelse, blev Hjelpepræsten ved Frue Kirke anmodet om at betiene de Syge iblandt dem i deres Saligheds Sag, og opfordre de Friske til Flid og Skikkelighed (10. Aug.); ligesom ogsaa Barber Badstuber blev befaleet at yde dem Løgetilsyn. Hvor stort Antallet af de ved denne Tid opdrevne og efterhaanden ved nyt Engagement completerede Liigbærere har været, kan jeg ikke oplyse, men antager, at det har været langt over 100.

Dog, disse lysere Udsigter for Egenes regelmæssige og betimelige Udførelse af den pestopsyldte Stad skulde snart igjen formørkes. General-Lieutenant Cormaillon, der vistnok ikke kan

rofes for Tienstvillighed mod Commissionen, men maaskee bør undskyldes, fordi han ansaae det for sin høieste Pligt fremfor alt at bevare Soldaterne for den Kongelige Tjeneste, havde udvirket en egenhændig Befaling fra Frederik den Fjerde, dat. Rostock den 22. Aug., ifølge hvilken ingen Soldater herefter maatte tages til Tilgdragere. Denne Ordre, der tillige, som ovenfor berettes, contramanderede Ladegaardens Benyttelse til Pesthuus, modtog Commissionen den 28de Aug. Den virkede som et Tordenslag, men istedetfor at hensynke i uvirksom Modløshed, tilskrev Commissionens Medlemmer Dagen efter Kongen en frimodig Modforestilling, der, skiondt den indeholder flere allerede oplyste Facta, vist vil læses med Interesse. Efterat have berørt Modtagelsen af de tvende Kongelige Ordre skriver Commissionen *): „Vi forestille Eders Majestæt Følgende: Saasnart vi tiltraadte Sundheds-Commissionen, have vi paa alle Maader, helst da de Dødes Tal mærkelig tiltog, søgt at faae de nødvendige Folk til Tilgdragere, Sygeførere og Rudske. Vi indbøde ved Trommeslag dem, der godvillig vilde give sig dertil, og bragte det med stor Besværighed derhen, at Laugene maatte forskaffe visse Personer, som de, foruden at give den ordinaire Gage af 10 Rdlr. om Maaneden, maatte med flere Penge ligesom hverve. Stiftamtmand Krabbe skaffede os siden giennem Dorighederne i Siælland nogle Tilgbærere. Enkelte Lediggængere have vi forceret til at paatage sig denne Forretning, dog kun faa, da de fleste havde forladt Kiøbenhavn og vare fulgte med Flaaden eller Armeen. Dvæstede og afskedigede Soldater have vi søgt at engagere til Vagtere, Portnere og Rudske, men forgieves. Videre have vi, ved at Borgerskabet fik færre Vagter at gjøre, kunnet forskaffe os nogle

*) Brevet gives her endel forkortet, og i en noget forandret Stil.

af dem, de ellers leiede til at gjøre Vagt for sig. Stifamtsmændene fra de andre Provindsler have ogsaa hidsendt Nogle. Men med alt dette vare vi den 3. August i en saa miserabel Tilstand, at der af 36 friske Liigbærere, Sygesørere og Kudste, som vi fire Dage tilforn havde, ikke fandtes 6 friske tilbage, thi de Dørrige vare enten døde eller syge; og i Staden laae nogle hundrede Liig ubegravne, og daglig bortdøde en god Deel af Soldaterne selv, og Bedrøvelsen var saa stor, at dersom ikke Gders Majestæts Geheime-Consell havde samtykket i, at Fangerne til at kaste Grave og nedsette Liig udenfor Staden vare løsgivne, og at Soldaterne, som godvillig vilde give sig til Liigdragere og deslige Bestillinger mod 10 Rdlr. maanedlig, maatte med nye Trommeslag inviteres og antages, var Staden inden saa Dage kommen i en saa miserabel Tilstand, at man maatte desperere om de Dødes Begravelse, hvilket kunde, ligesom i den Preussiske Pest, drage en total Udelæggelse med sig. — — — Derpaa maatte vi samme 3. August forestille Gders Consell, at det paa Wodruffs Plads indrettede Lazareth med Syge var opfyldt, og i Staden var en stor Sorg, at Folk ei deres Syge kunde faae afforte. Ofte ere ved een Syg, som er bleven tilbage i et Huus, flere Familier dræbte, som ellers kunde være bleven reddede, om den Syge betids og for Dødsfaldet var bleven udført. Paa Slotspladsen, Torvene og Gaderne kaste sig, foruden pludselig omfaldende Syge, mangfoldige Syge, som vi af Staden dog maatte lade udføre, og under aaben Himmel eller under Teltene ved Wodruffs Gaard heller maatte lade crepere, end døe i Staden og formere Infectionen. I alle fattige Huse i og udenfor Staden har Contagionen udbredt sig; Gders Majestæts Sogværshuus var, ligesom Ladegaarden selv, inficeret, og vi have maattet afføre alle de af Contagionen nedfaldne Sol-

dater *). Vi modtogte ligeledes idelig af Commandanten og General-Commissariatet Budskaber om at afføre de syge Soldater, og maatte Uskyldige lide en og anden slet Begegnelse, naar vi ei havde Rum tilovers, skøndt vi, saasnart En nogenlunde var restitueret paa Cazarethet, førte ham til Quarantainehuset for at give andre Syge Plads **).

Commissjonen beretter nu videre, hvorledes det Geheime Conseil har ladet sig bevæge til at beordre Ladegaardens Indrømmelse til et nyt Pest-Cazareth, m. m.; men at Andre have arreteret Conseilens høipræfulde Resolution, saa at man ikke før den 23de August har kunnet faae de paa engang indsamlede 108 syge Mennesker indførte paa Cazarethet; ligesom dernæst fra Leiren paa een Dag henbragtes 20 inficerede Soldater. Herpaa vedbliver Beretningen saaledes: „Hvad endnu videre er at considerere: Tallet af de Soldater, som forlode Ladegaarden og indbragtes i fornævnte leiede Gaard (det i Nyhavn strax ved Søqvæsthuset beliggende gamle Assistentshuus), var ifkun 100, og af disse var der kun 28, som bleve førte paa Bogne, men Resten var saa vel, at de kunde gaae. Heraf haabe vi, at Eders Majestæt fatter de Tanker, at vi have været nødtvungne til at giøre Forslag om, baade at tage Tildragere blandt Soldaterne og at faae Ladegaarden indrømmet til Cazareth; og at vi ikke have forseet os, som de, der have giort os Vanskeligheder ved Ladegaardens

*) Ved Conseilens Ordre af 17. Aug. befalede Sundheds-Commissjonen „at giøre den Anstalt, at de af Garnisonen i Kiøbenhavn eller Castellet, som i denne svage Tid ved Døden afgaae, blive strax begravede.“

**) Fra denne maaskee for tidlige Bortsendelse af Patienterne kom man senere tilbage, da Pladserne i Cazaretherne ikke vare saa overfyldte. Under 7. Oct. skrev Sundheds-Commissjonen til Overmestrene paa begge Cazarethet, at de, med Hensyn til de Syges Udgang, skulde giøre et skriftlig Beviis fra sig, „at de Udgaende vare suidkommen friske baade for Byder, Blodgang og Durkløb.“

Indrømmelse, hvilket Ophold vistnok har bragt nogle Tusinde flere Døde og Syge med sig. At vi ligesaavel kunde have benyttet det gamle Assistentshuus til Lazareth, som Nogle have insinueret, da er dette høist urigtigt; thi et Lazareth for Pestinficerede bør være udenfor Staden i fri Mark, hvor de mangfoldige Døde strax kunne begraves. — — — —

„Gud skal være vort Vidne, at vi opoffre vort Sind, vore Sandser og Kræfter af yderste Evne for at gøre Eders Majestæt og Fædrelandet Tieneste i denne saa bedrøvelige, som farlige og uølsommelige Forretning, og ikke engang spare at exponere vort Liv aarle og silde.“ — — — „Der forbigaaer neppe nogen Dag, at jo nogle af de Betiente, saasom Præster, Barberer, Spisemestere, Inspecturer, Ligg- og Lazarethskrivere, Studenter og gemene Liggdragere, Sygeførere, Gravere, Vaagekoner, Bud og deslige, som vi trænge til, hvis vore Anstalter skal prosopere, ved Døden afgang, og saaledes maae vi daglig med stor Bekymring begynde paany. Med alt dette maae vi med Bedrøvelse erfare, at vore Forretninger ikke med sandfærdige Motiver og Omstændigheder blive Eders Majestæt forefillede.“

I det Kongen negtede Commissionen, i Fremtiden at erholde flere Soldater til Liggbærere, henviiste han, og vistnok med fuld Ret, til Anskaffelsen af en større Mængde Liggvogne. Da Kongen befalede endog (24. Aug.), at al Liggbæren, naar disse Vognes Anskaffelse ved Magistratens Omsorg var opnaaet, skulde ophøre. I denne Anledning tilskrev Sundheds-Commissionen den 3. Sept. Magistraten og erklærede det som sin Mening og Raad: at der — paa Grund af den lange Tid, det vilde udfordre, om hver Kirke eller hvert Laug skulde indrette sig ordentlige Liggvogne — til Liggs Udførelse kun skulde benyttes simple, men tætte og bedækkede Vogne (s. Ex. ordinaire Arbeidsvogne med Voller og sort Lærred over), hvilke enhver

Kirke let kunde forskaffe sig. Af denne Foranstaltning haabede Sundheds-Commissionen god Fremgang, især naar Tarten blev sat saa lavt som muligt. *) Dog blev dette ikke Tilfældet. I et Brev, dat. 10. Sept., melder Sundheds-Commissionen Kongen, at dens Bestræbelser for at efterkomme hans Anord-

*) Med Hensyn til Begravelses-Omkøstningerne for de Formuende stæete i det hele kun ubetydelige Redskættelser. Dog forlangte de 32 Mand at Stadsens Indvaanere, saalænge Sygdommen grasserede, maatte fritages for Udgifter til Rector scholæ i Kiøbenhavn for Liig (12. Septbr.). Ifølge denne Begjæring opnaaedes den Moderation, at der paa Liig, som begravedes paa Kirkegaardene og Urtehaveerne i Byen, afftoges en Trediedeel, og paa dem, som udbroegtes til den nye Kirkegaard, Halvdelen; hvormod Uformuende, som begjærede det, skulde have frie Sedler for Redskættelsen af Liig paa den nye Kirkegaard (23. Septbr.). Først den 9. Jul. 1712 fik Frue Skole atter den hele Afgift af Begravelserne. Jeg vil meddele et Exempel paa Begravelses-Omkøstningerne fra hiin Tid. En vis Hermann Schlytter, Svensk af Fødsel, var, efterat Kongen i Mæret 1709 havde bemagtiget sig Skaane, af denne bleven beskikket til Borgemeester i Helsingborg. I hans Huus logerede Kongen med Suite, saa ofte han gjæstede denne By. Da Armeen maatte trække sig tilbage til Sjælland, forlod Schlytter Huus og Gaard og flyttede til Kiøbenhavn med Hustru og Børn, i Tillid til Kongens Løfte, at han skulde blive ansat i dansk Tjeneste. Siden opholdt han sig kummertlig, og fik af og til Raadsens Penge. Angreben af Pesten i sit Logi i Hummergaden „hos Wiintapperen“, døde han den 5. Septbr. og efterlod aldeles intet hvorfor han kunde begraves. I den Anledning skrev Raadmand Kuur til Sundheds-Commissionen, at han gierne vilde have ham stikkelig i Jorden, endog alene af den Grund, at de Svenske maatte spørge det; og haaber han, at Kongen senere nok vil betale Begravelsen. Han mener, at den Afdøde burde have en Fyrrøfiste, betrukket med sort Bai, burde bæres af Studenter, have den bedste Liigvogn og Begravelse si Holmens Kirke. Omkostningerne beregner han saaledes: Jorden i „Choret's Urtegaard“ ved Holmens Kirke: 6 Rdlr. 4 Mk.; Sko- len: 5 Rdlr. 1 Mk.; Dvergraveren: 1 Rdlr.; Klokkeren: 1 Rdlr.; Undergraveren: 1 Mk. 8 Sk.; for Liigbøren: 2 Mk.; Magister Søren Sevel: 2 Rdlr.; Liiglisten: 8 Rdlr. 4 Mk.; sort Bai: 3 Rdlr. 8 Sk.; Kemsneideren for Kisten at betække: 2 Rdlr. 2 Mk.; Johan Behn (?) for hans Ueislighed: 2 Rdlr. — Ialt: 32 Rdlr. 3 Mk.

ning om Liigbærens Affkaffelse kun havde slet Fremgang. Studenterne vilde ikke indfinde sig ved Liigvognene, uagtet den maanedlige Gage, de nød; Folkene i Nyboder, hvorfra det største Antal Liig forholdsviis maatte udføres, vare, i Schoutbynacht Judichærs Fraværelse, egenraadige og vilde ikke vide noget af al Liigbærens Affkaffelse at sige; ja Magistraten selv viste sig aldeles utilboielig til at understøtte den befalede Forandring med Liigs Udførelse; idet den endog havde givet den Erklæring, at Forfærdigelsen af Liigvogne og Affkaffelsen af Heste, Kudste og Leiligheder til disse vilde medtage en saa lang Tid, at den hele Befaling vilde blive unyttig (!), at formuende Folk ei vilde lade sætte mere end eet Liig i Vognen o. s. v. Magistraten havde ydermere bebrejdet Sundheds-Commissionen, at de Liigvogne, som man allerede havde ladet forfærdige, for en Deel havde været Aarsag til Sygdommens stærke Tiltagen, hvilket — siger Commissionen i sit Brev — er en aabenbar Usandhed; thi nogle tusinde fattige Liig, som hverken Laugene eller Andre toge sig af, vilde være blevne ubegravne, hvis ikke deslige Vogne af os hastigt vare blevne anskaffede. (Man skal vanskeligt finde nogen Logik i hele Magistratens Erklæring.) Ogsaa Laugene satte sig op mod denne Anordning. Resultatet af disse Betragtninger blev, at Sundheds-Commissionen, da de kostbare Liigvognes Affkaffelse vilde kræve lang Tid, især paa Grund af at mange Haandværkere vare døde, og at de, som arbejdede i Træ, vare beskæftigede med at gjøre Liigkister, fandt sig nødsaget til at indstille til Kongen: at Liigbæringen i disse besværlige Tider ikke ganske maatte affattes. — Man seer forresten tydeligt af dette Brev, at Sundheds-Commissionen for Kongen ikke har vovet at fremkomme, eller i det mindste ikke er fremkommet med Forslaget om Brugen af sædvanlige

Vogne *) (stedetfor af Liigvogne, ligesom ogsaa at Magistraten aldeles ikke har taget Hensyn til dette meget fornuftige Raad. Senere den 1. Oct. fornyedes Befalingen om Liigbærens Afskaffelse, saa at for Fremtiden alle Liig skulde udføres, hvormed den vagthavende Officier i Østerport, igiennem hvilken alle Liig maatte udpassere, skulde have Opsyn. Imidlertid udbares dog endnu den 1. Oct. 39, den 2. Oct. 23 og den 3. Oct. 18 Liig, medens der de samme Dage ifkun udførtes respectivt 10, 8 og 10. Men efter den Tid synes virkelig Liigbæringen ganske at være affkaffet.

Vare saaledes store og næsten uovervindelige Hindringer forbundne med Egenes Udførelse af Husene og Staden, saa var dette i en ikke meget ringere Grad ogsaa Tilfældet med Raskningen af Grave og Egenes Nedsættelse i disse. Indtil henimod Midten af Julius vare for største Delen de mangfoldige Offere, som allerede da vare faldne for Pesten, begravede i Stadens Kirker eller paa dens Kirkegaarde **). Disse vare derved saa opfyldte, at de frembøde den sparsomste Plads. De ved Kirkerne ansatte Gravere, hvis Fordeel det var at modtage saa mange Liig som muligt, fandt imidlertid snart paa Udveie; da det formedest de allerede jordede Liig ikke lod sig gjøre at grave fremløbende Grøfter eller store Kuler, gjorde de vel de enkelte Grave de paabudne 3 Alen dybe, eller dybere,

*) At Sundheds-Commissionen har benyttet saadanne til fattige Liigs Udførelse, er ingen Tvivl underkastet. Flere Kustvogne fra Løshuset bleve til dette Brug Tid efter anden udliveredede.

**) Dog vare alle Fattiglemmers Liig blevne udførte til Pesthuus-Kirkegaarden udenfor Stadens Vesterport; men da paa samme Tid omtrent, ved Aabningen af Bodruffs Lazareth, den Bestemmelse var tagen, at Vesterport ene skulde aabnes for Syge, Østerport for Liig, Nørre- og Amagerport derimod for Reisende og Friske, bleve alle fattige Liig fra Staden udførte til den imidlertid etablerede nye Kirkegaard udenfor Østerport.

som befalet var, men satte da 3, 4 ja 5 Lig ovenpaa hinanden, saa at det sidste Lig neppe var bedækket med et Dvarteer eller en halv Allen Jord *); ja det skeete endog ofte, at de opgravede allerede tidligere tildækkede Grave, for at benytte dem til endnu flere Lig. Da de, efter en saa uforfvarlig og skammelig Fremgangsmaade begravede Lig snart forpestede Luften paa Byens Kirkegaarde, blev det Dag for Dag et mere og mere livsfarligt Arbeide at kaste nye Grave, saa at de Folk, som hermed beskæftigedes, og hvis Anstæffelse var de ved enhver Kirke ansatte Graveres Sag, snart døde bort i Hobetal. Den 15. Jul. begjærede og erholdt Sundheds-Commissionen Jord anvist til nye Kirkegaarde uden for Staden; men det var dog saa langt fra, at herved Begravelserne inden for Byen bleve standsede, at tværtimod ogsaa her de fleste Kirkegaarde bleve udvidede; saaledes navnlig Frue Kirkegaard ved Tilkøb af „Fiurens Haveplads“ **); Sölmens ved Indrømmelse af St. Annæ Kirkegaard ***); Trinitatis ved Kjøbet af en til Nabenraa stødende Plads †), ligeledes St. Nicolai og rimeligvis ogsaa Helligesties ††). At Stanken i og omkring

*) Dette var blandt andet Tilfældet paa Trinitatis Kirkegaard, hvorfor Klokkeren ved Kirken, den bekjendte Regnemester Søren Mathiesen, der skulde have Opsigt med at Begravelserne skeete anordningsmæssigt, alvorlig blev tiltalt.

***) Forslaget hertil udgik fra den bekjendte Statsraad og Høiesterets-Rædsfor Povel Winding, der under Pesten opholdt sig i Forum. Sundheds-Commissionen svarede, at den med Glæde modtog Propositionen (10. Aug.). Denne, „Frue Kirkes nye Kirkegaard i Linden“ kaldet, laae i Fiolstrædet.

***)) Hertil havde Kirkevargen P. Warberg raadet.

†) I Acta Consistorii findes under 17. Jun. 1712 omtalt en Kirkegaard i Nabenraa, „som blev kjøbt i Pestens Tid til Trinitatis Kirke af Sr. Henrik Bogth uden Østerport, Brandvisiteur i Hs. Majestæts Tjeneste, for 2760 Rdlr. Kroner.“

††) Ved Fornøielse, skriver Sundheds-Commissionen til Magistraten (3. Sept.), havde den erfaret, at St. Nicolai Kirkegaard med en ny

Kirkerne maa have været umaadelig, skionnes af de mangfoldige Klager, som derover indløb til Sundheds-Commissionen, uden at denne formaaede at anvende det eneste radicale Middel derimod, som vilde have ført til Maalet. Istædetfor ganske at banlyse enhver Begravelse udenfor Byen, lod den sig nøie med at indstille til Qvarteer-Commissairene, „om det ikke var tilraadeligt, for at afværge den megen Stank, hvorover der i Nærheden af Kirkerne saa meget klages, og for at forbedre Luften, at der til visse Tider om Dagen Jerngryder med Lære blev henfattede, derudi et gloende Jern eller Kugle nedkastet, eller og et Blus af Svovl, Salpeter og Lære antændt o. s. v.“ (3. Sept.). Dog udgif med Hensyn til de omtalte og flere andre Uordner paa Stadens Kirkegaarde under 1. Sept. en Forordning, som indskærper de tidligere givne Bestemmelser om Gravens Dybde, fastsætter betydelige Mulcter for Klokkeren og Graveren til Sundheds-Commissionens Raadse i Tilfælde af Overtrædelse heraf, forbyder paa det Strengeste at optage Ligg for at grave Gravene dybere, ligesom ogsaa at lade Gravene staae aabne eller halvaabne i Forventning om flere Ligg, befaler Urte- og Kirkegaardenes Tillukning og de ikke dybt nok nedfattede eller tilstrækkelig skulte Liggs forsvarlige Tildækning med i det mindste 2 Ellen sammenbanket Jord inden den 1. Oct. Men ogsaa herved opnaaedes ikke Meget, i det mindste ikke for Diebliffet. De allerede stedfundne Forsømmelser bleve ikke rettede, de slet bedækkede Ligg vedbleve at være det *).

Plads var forsynet; det Samme ønskede den nu for Helliggeistes, eller at der med flere Dødes Begravelse baade i Kirken og Urtehaven maatte ophøres, „helst fordi de Døende meget skulle klage over Stank“, m. m.

*) Den 8. Sept. fandtes det nødvendigt at lade den Anordning udgaae, „at ingen Grav i Kirkerne i Kiøbenhavn maa være aaben, fra Kl. 5 om Morgenen til Solen er høit om Eftermiddagen, i denne soage Tid, efter som adskillige Grave, som i Kirken kastes til at sætte Ligg

Først den 15. Oct. bleve de Mænd udnævnte, som efter Forsordningen af 1. Sept. skulde efterforske alle Urte- og Kirkegaardes Tilstand. Men ved mangehaande Undskyldninger fra Kirkeværgernes Side bleve de befalede Besigtigelser udfatte fra Tid til anden og først foretagne i December, paa hvilken Tid endelig man ansaae den paabudne Paafylldning af Jord saa vidt fremrykket, at man turde underkaste Arbeidet en Synsferretning; men de fleste Kirkegaarde fandtes slet eller utilstrækkeligt besørgede. Besigtelsen af Helliggeistes Kirkegaard, hedder det, faldt meget slet ud; der fandtes 16 Steber, hvor tilstrækkelig Jord ikke var paaført *); Nicolai Kirkegaard fandtes saa uforvarlig, at man ei kunde besigtige den for Stank; Prof. Birchherod gjorde Undskyldning for Trinitatis Kirkegaard, og lovede strax at afshielpse hvad der feilede, o. s. v.

Paa den nye Kirkegaard, som Sundheds-Commissionen den 15. Jul. havde erhvervet sig, og som var beliggende udenfor Østerport til Høire ved Castellet, lod Commissionen strax paabegynde Gravningen af lange, 3 Ellen dybe Grøfter til Egenes Nedsættelse, hvortil General-Veutenant Cormailon uden Vægning gav Folk, da der ved dette Arbeide endnu ingen Fare kunde være at befrygte. Arbeidet gik i de første Dage raft fra Haanden, saa at man kunde begynde Egenes Udførselse, efter at en stor Mængde havde ligget en Dag over ube-gravede. Men nu traf Cormailon sine Folk tilbage af Frygt for Smitten; og da de i to Dage gravede Grøfter snart vare

i, skal paa nogen Tid blive staaende aabne og en stem Lugt forarsage." Endnu den 22. Sept. udfærdigedes et Rescript for giennem Kirkeværgerne at tilholde Gierne af murede Begravelser at fylde de aabnede Gravsteder med Sand, "saasom Vi have maattet fornemme, at af Gravene ubi Kirkerne i Kiøbenhavn og Christianshavn, samt af deres Capeller, skal opstige en ulidelig Stank."

*) Klotter P. Juulbye ved Helliggeistes Kirke undskylder sig, hedder det den 22. Dec., "at G.avenes slette Tilstand ikke er hans Skyld."

opfyldte af de nedstyrtede Eiig, opstod de samme Vanffeligheder ved Tilveiebringelsen af Graverne, som allerede tidligere med Hensyn til Eiigbærere ere udviklede. Endelig (den 3. Aug.) gav Geheim-Consellet, ikke uden mange Betænkeligheder, paa Sundheds-Commissionens indstændige Forlangende, Tilladelse til at nogle af Fangerne paa Bremerholm maatte faste Grave paa den nye Kirkegaard. Men efter faa Dage vare der af de 17 løsgivne Fanger ifkun to tilbage, fire vare døde og elleve syge *). Endnu var der i Fængslet 10 tilbage, som Sundheds-Commissionen ogsaa udbad sig; men paa Grund af de grove Forbrydelser, hvori disse Fanger havde gjort sig skyldige, ikke erholdt. Der var nu ingen anden Udvei end paany at forlange Militiøns Hielp. Den 13. Aug. ansøgte Commissionen giennem Consellet Kongen om at erholde 200 Soldater, for paa de for Befængelsen sikre Steder at grave lange Grøfter, 6 Fod i Dybde og Brede, til nogle tusinde Eiig. Dette Andragende blev af Consellet bevilliget den 15. Aug., saasom disse svage Lider det uomgængeligen udkræver; dog under den Betingelse, at intet Eiig maatte nedsænkes, medens de arbejdede; men Cormaillon adlød ikke og lod ingen Soldater møde, førend Befalingen var bleven fornyet den 21. Aug., og han af Consellet var gjort ansvarlig for de Ulykker, som deraf kunde resultere **). Formodentlig ere Soldaterne nu vedblevne at udføre denne vistnok med daglig forøget Fare forbundne Be-

*) Den 15. Aug. blev Betaling udbeelt til Fangerne for at have gravet 182 fævne Grøfter.

***) De to i Kiøbenhavn da tilstedeværende Medlemmer af Consellet, Ahlesfeldt og Schestedt, bebrejdede Generalen i skærpe Ord hans Adfærd, og protesterede offentlig imod Ansvar, hvis nogen Ulykke af denne Forsømmelse skulde affødkommes. (Sjællandste Tegnelser Nr. 58 under 20. Aug.).

stilling, deri maastee understøttede af nogle enkelte af Bremersholms Fanger *).

Da Pesten i Slutningen af August mere og mere nærmede sig sit Culminationspunkt, og de Dødes Antal daglig beløb sig til henved 300, begyndte man ikke alene at lide Mangel paa Gravere, men det engang til Kirkegaard indtagne Stykke Jord afgav nu ikke længer tilstrækkelig Plads, saa at Egenes Nedsættelse i Jorden og deres behørige Tildækning i hoi Grad forsømtes. Den 27. Aug. modtog Sundheds-Commissionen et Kongeligt Rescript, der befaler den: herefter alvorligen at sørge for, at de Ligg, der udføres til Kirkegaarden i Nærheden af Castellet, hurtig komme i Jorden, og at det, efter den tidligere Forordning af 1. Aug., skeer i dybe Grave, og med tilbørlig Bedækelse af Jord; efterdi Vice-Commandanten i Castellet Oberstlieutenant Klenow havde forestillet, hvor stor Fare Garnisonen sammesteds svævede i, af den stæmme Stank, som skal komme fra den der udenfor sig befindende Kirkegaard, formedelt at ei alene ofte imod 100 og flere Ligg 3 à 4 Dage der skal staae ubegravne, men endog at de Ligg, som begravnes, ei komme dybere i Jorden, end at Laaget paa Kisterne knap med Jord bliver bedækket. Nogle Dage senere, den 31. Aug., tilmeldte Sundheds-Commissionen Magistraten, at skøndt den havde faaet en stor Deel Grave opkastede paa den nye Kirkegaard udenfor Østerport, saa frygtede den dog for, at den om 8 à 14 Dage skulde paaany mangle Grave til de mangfoldige Døde, og begjærede derfor af Magistraten mere Plads udviist imellem Solmens Capel (hvor den nuværende Skibskirkegaard er)

*) I det før anførte Rescript af 22. Aug., der for Fremtiden forbyder Soldaternes Benyttelse til Liggbarere, tales intet om, at det er mod Kongens Vill'e, at de bruges til Gravning af Grofter paa Kirkegaarden udenfor Porten.

og Sorte sø. Den begierede Jord blev Commissionen overdragen; men forinden dette skete, og forinden Pladsen blev rømmet, planeret og indviet, astog imidlertid Dødeligheden, saa at den neppe er bleven brugt til Kirkegaard *).

I Nærheden af denne Commissionens store Begravelsesplads udenfor Østerport vare endnu tvende andre Kirkegaarde, nemlig Soldaternes og Matrosernes, omtrent beliggende paa samme Sted som nu. Ogsaa disse overfyldtes snart af Eelig. Allerede den 10. Aug. fortes lydelig Klage over at mange ubegravede Eelig paa Soldaternes og Matrosernes Kirkegaard udbredte en utaalelig Stank. Commandantens Forslag, at vælge et nyt Sted til Kirkegaard udenfor Vlegdammen, afviste Commissionen som sig uvedkommende, og raadede til at løse nogle Kanonskud over Kirkegaardene for at dissipere den onde Lugt. Men herved opnaaedes, som begribeligt, intet. Især tiltog de allerede stedsfundne Uordener i en høi Grad paa Skibskirkegaarden, hvorhen alle Eigene fra Nyboder, som fremfor andre Qvarterer af Staden leed af Pestens Udelæggesler, fortes. I et Brev til Kirkeværgerne for Holmens Kirke, af 2. Sept., beklager Sundheds-Commissionen sig over den Gienstridighed hos Vaadsfolkene, at de endelig der ville begrave deres Døde, enten Grave ere fæstede for dem eller ikke; at Mange saaledes henkaste Eigene paa Kirkegaarden uforbede, eller med Penge bestikke Fangerne til at grave for sig. Commissionen opfordrer Kirkeværgerne til alvorligen at antage sig denne Sag, og at lade Eigene fra Nyboder herefter jordes i

* Det hedder under 15. Oct. i Commissionens Forhandlings-Protocol, at paa Eeligskriver Rasmus Lunds Forlangende, at Eigene nu maatte begraves paa den nye Kirkegaard, fordi der ikke er tør Jord i den gamle, blev svaret benegtende, æfterdi der nu ikke er saa mange Eelig, og om der er noget Vand kan ikke ske; Gravene ere dybe, de kan kaste lidt Jord under, og ellers er Vand ligesaa vel Substement som Jord.*

de nye opkastede Grøfter udenfor Castellet; men at lade Skibskirkegaarden omgive med spanske Ryttere og bevogte ved en Vagt. Man seer, at disse Forholdsregler, i det mindste for en Deel, ere tagne; og at der saaledes blev sat en Ryttervagt ved Skibskirkegaarden.

Man vil omtrent kunne giøre sig et Begreb om det uhyre Menneſketab, som Pesten foranledigede, naar man erfarer, at alene paa den Commissionens nærmeste Varetøgt overdragne Kirkegaard i Nærheden af Castellet henved 40 Gruber i Pesttiden bleve benyttede, der alle vare fra 2 til 300 Alen lange, og maae antages at have havt deres behørigte Dybde og Brede, da det ganske laae i Commissionens Interesſe kun at modtage dem i denne Stand. Disse Gruber vare indtil Randen aldeles opfyldte med flere ovenpaa hinanden staaende Lag af Ligg, saa at de sidste Kister næsten overalt berørte Jordens Overflade. Skiondt de fleste Ligg vare forsynede med Kister, bleve dog ogsaa mange, især i August og September Maaned, da Dødeligheden naaede sit Høieste, kastede i Gruberne uden saadanne *).

Det kostede lang Tid og meget Arbejde, inden ikke alene denne, men ogsaa de øvrige overfyldte Begravelsespladse udenfor Staden kunde bringes i en saadan Orden, at de forraadnede Liggs Uddunstninger forhindrede. Skiondt de forskellige Autoriteter vistnok strax, efterat Klagerne over disse Uordner høretes, have begyndt paa Kirkegaardenes Istandsættelse og saa vidt muligt fremstyndet Arbejdet i November, da Pesten stærkt begyndte at aftage, og endnu mere i de paafølgende Maaneder: blev man dog ikke færdig dermed førend langt hen i Januar

*) Bötticher fortæller (paa onf. St.), hvorledes to adelige Damer bleve smittede alene ved at see de Dødes Hoveder, der hængte og dinglede bag ud af Bognene, hvilket Sidste ikke vel kunde have været Tilfældet, med mindre de uden Kister vare lagte i Bognene.

Maaned næste Aar. Den 15. Dec. og paafølgende Dage arbejdedes endnu daglig med 20 Vogne paa Rulerne Nr. 34 og 35. Ved den almindelige Besigtelse, som foretoges i Begyndelsen af Januar, fandtes baade Skibskirkegaarden, den nye Kirkegaard udenfor Østerport, en lignende udenfor Amagerport, ligesom den ved Pesthuset temmelig slet bedækkede, saa at Arbejdet tildeels maatte omgjøres *).

Som Efteraaret mere og mere nærmede sig og medførte Slud og Regn, bleve Veiene til Lazaretherne og Kirkegaardene ved den idelige Kjørsel næsten ufremkommelige og afgave saaledes en forøget Hindring for de Syges og Dødes betimelige Vortførelse fra Staden. Allerede i Begyndelsen af September (den 11te) saae Sundheds-Commissionen sig i den Nødvendighed at maatte anmode Kongen om at erholde 3000 Stykker af de ved Ringsted og Omegn beliggende og færdiggjorte Fasciner, for at forbedre Veiene paa endel Steder udenfor Kiøbenhavn til Lazaretherne og Kirkegaardene, hvilkke ved de Dødes Begravelse, de Syges Udførsel og Lazarethernes Forsynelse ved det indtrufne vaade Veir vare fast inpracticable. **)

Ingen Slags Ceremonier maatte ifølge de af Sundheds-Commissionen tagne og af Regjeringen sanctionerede Bestemmelser finde Sted ved Begravelserne af de Pestdøde; men skøndt disse Forholdsbregler maatte være af indlysende Nødvendighed og Nytte for de Paagiældende selv, mødte dog Sundheds-Commissionen, i dens Bestræbelse for at sætte dem i Kraft, den meest ubegribelige Modstand. Ikke alene vedbleve de mere

*) Endnu den 4de eller 5te Januar meldte Graveren ved Garnisons Kirke for General Cormaillon, at i een af Commissionens Gruber, som var nærmest Castellet, laae 200 Lig ubedækkede. Der fandtes dog i Gierningen kun 70.

***) Den 30. Oct. uddad Commissionen sig paaany Fasciner til Veienes Forbedring.

Formuende at betiene sig af de sædvanlige, ved Liigbegjængelser brugelige Sager, som Liigklæder, Sørgekapper, Flor, Sørgehestedækener o. s. v. (Placat af 9. Febr. 1712); men de indbøde, ligesom tidligere, flere Par til at følge Eigene, og sieldent skeete det, at en af Pesten bortrykket Riigmand blev begravet uden et betydeligt Folge. Da Smitten ved saa mange Menneskers Samling i de insicerede Huse, paa Kirkegaardene og ikke mindre ved Kiørselen i Carosser, der ifkun vare at ansee som lidet bedre end insicerede, maatte føres fra Huus til Huus, udgif under 16de Septbr. et nyt Forbud mod Brugen af Carosser for de Sorgende, Følgende og Liigbærerne, uden i Tilfælde af, at Commissionen gav speciel Tilladelse dertil, ligeledes imod alt Folgeskab til Fods, med Undtagelse af Fader, Ægtefælle, Sødskende og Vorn, hvilke dog ikke maatte overskride 3 Par. Vedmændene og Gierne af Carosser blev det paa det Strengeste paalagt, ikke at handle mod denne Anordning. Men hvor lidet den frugtede, vil skønnes af de alvorlige og indgribende Forholdsregler, man efter den Tid maatte tage for at tvinge de Gienstridige til Obedighed. Den 22. Sept. fik en Vagtmester ved den til Sundheds-Commissionens Tieneste anordnede Vagt Befaling til, uden Videre at arrestere Vedmændene og sønderstøere Hestetøiet for de Rudske, som med Carosser uden Tilladelse og imod Forbud føre med Sørgepar og Liigbærere efter de af Pest bortrykkede Liig.

Oprindelig var det bestemt, at Eigene kun maatte udføres om Natten; men da dette i hoi Grad fatiguerede Præsterne og Liigbærerne, blev det, ligeledes ved Placat af 16. Sept., tilladt, at Eigene maatte begraves hele Dagen, dog ikke senere end til Kl. 7 i September og til Kl. 6 i October Maaned.

Uagtet de tidligere udgangne Paabud om Kiøbenhavns betimelige og tilstrækkelige Provlantering, for at forebygge

Mangel i Tilfælde af Pestens Udbrud og Stadens Afspærring, begyndte allerede i August Trangen til Levnetsmidlers og Brændes Tilførsel at blive følelig, og at stige Dag for Dag. Den 25. August fik de Tilforordnede i Politis og Commerces Collegiet tilligemed Magistraten og Sundheds-Commissionen Befaling*) til at forfatte et Project til Kiøbenhavns Forsyning fra Provindserne uden at udbringe Smitten. De skulde tillige overlægge om det ikke var raadeligt, at gemene Folk og Borgerskabet i Kiøbenhavn og Christianshavn, i hvis Huse nogen smitsom Sygdom havde været, blev anvist et Sted mellem Kiøbenhavn og Gyldenlund (det nuværende Charlottenlund), for der at campere under Telte eller Hytter, dog saaledes at Communicationen med Andre ved en opstillet Vagt kunde betages, men Subsistance fra Landet i en vis Distance kunde tilføres dem. Saavidt jeg veed blev dette sidste Forslag ikke bragt i Udførelse; derimod bleve endeel af Kiøbenhavns Fattige anbragte i det udenfor Staden beliggende Pesthuus, ligesom ogsaa endeel Soldater, de tvende stællandske nationale Regimenter, camperede paa Nørrefælled, (Grif Torm l. c.) dog vel meest i den Hensigt at indespærre Staden. En Forordning udkom d. 12. Sept. om Torve at holde udenfor Kiøbenhavns Nørreport, og om Tilførsel af Korn, Fødevarer, Brændeved m. m. For at ingen Landmand fra Stælland skulde „undsee sig for“ (frygte for), at bringe deres Varer til Kiøbenhavn, skulde der paa to Steder udenfor Nørreport oprettes Torve, hvor de Sælgende kunde afhænde deres Varer uden at komme i personlig Berørelse med de Kiøbende. Paa det ene Sted, Prinds Carls Enghauge kaldet, faldholdtes alleslags Korn og Fødevarer; paa det andet Sted, som var strax bag Næstveden, hensejtes til Salg Kreaturer, smaae

*) See Cancelli-Registr. No. 58.

og store, Kul, Brændevod, Hø, Halm, Tommer o. detsl. Paa de samme Torve kunde de ankommende Vonder under behørig Forsigtighed tilkiøbe sig flere ikke giftfængende Varer, som Salt, Humle, Jern, Lære, Leer, saltet og tør Fisk o. s. v.; derimod maatte Hør og Hamp, ligesom alleslags uldne og linnede Varer, ikke under højeste Straf der falholdes. De, der til Søes vilde tilføre Staden Proviant, skulde med deres Skibe lægge an ved en udenfor Bommen dertil indrettet Bro, hvor de, efterat Tolden var klareret, kunde udsælge deres Varer i det Store eller Smaa til hvem, de vilde, dog i de første 8 Dage ikke til Høiere (ifølge Forordningen af 21. Julii s. N.). Enhver Skipper skulde imidlertid overlevere de tilforordnede Politibetiente en Fortegnelse paa sin Ladning og paa den næsteste Pris, hvortil han vilde sælge Varerne. En Kundgiørelse herom skulde da af Politibetienten opslaaes paa Broen, hvor han laae, ligeledes paa Raadstuen, Børsen, ved Højbro, Holmens Bro og Christianshavns Bro til Alles Efterretning. Og for at Skipperne ikke skulde frygte (drage nogen Undseelse) for at handle med Stadens Indbyggere, var Broen, hvor Skibene laae, afdeelt ved et Stakitværk, saa at de ikke behøvede at komme Kiøberne nærmere end de ønskede. Ved Stakitværket var en Tromle med et Kar fuldt af Vand anbragt, hvori de betingede Penge for Varernes Salg kunde lægges og saaledes uden Frygt modtages af den Sælgende. Varernes Vragning, Maaling og Veining skeete af Byens dertil bestiftede Betiente i Vaade eller Pramme, der under behørig Forsigtighed lagdes an og fastgjordes til de Skibe, hvori de sælgende Varer fandtes, og saaledes at Skipperne kunde være Dienvidner dertil og paasee deres Løb. Klagemaal imellem Skipperne paa den ene og Tolds og Politibetiente, Maalere, Veiere, Vragere og Favnesættere paa den anden Side, skulde angives for den Commission, som til den Ende var

nedfat, bestaaende af een af de Tilforordnede i Kammer-Collegiet, een af Politis og Commerce-Collegiet, een af Magistraten og een af de 32 Mænd, som daglig skulde være tilstede ved Broen og strax kiende og domme i de opstaaende Tvistigheder. Enhver Skipper, som i alle Maader holdt sig denne Anordning efterrettelig, lovedes ved Siemreisen et Sundheds-pas, saa at han var fri for al Quarantaine og for at lide noget Ophold fra sit Huus, Handel eller Næring, hvorhen han begav sig i Kongens Riger og Lande.

Ved et Kgl. Rescript af 19. Sept., altsaa saa Dage efter Forordningens Publication, fornyedes dog, ganske i Strid med det her givne Løfte, de tidligere Bestemmelser i Forordningen af 16. Aug. 1709, saa at alle Skibe fra Kiøbenhavn eller anden Kiøbstad i Siælland, med deres Skibes rumme og indehavende Ladninger, samt Skibsfolk og Passagerer, skulde, ligesom deres Reise faldt, forføie sig til de forskjellige i Forordningen angivne Steder, for der at holde Quarantaine*). Denne Forandring i Forordningen er rimeligviis bevirket ved en nøiere Overveielse af de Farer, som de øvrige Stæder og Provindser vilde underkastes ved en saadan Relaxation af de tidligere Bestemmelser, ene til Fordeel for Kiøbenhavn. Følgen heraf var, at saa eller ingen Skippere vilde begive sig til Kiøbenhavn, mindre af Frygt for Smitte, end af Frygt for Quarantaine og de deraf lydende Uleiligheder.

Inidlertid blev Forordningens Hensigt, Stadens Provi-
antering, for største Delen opfyldt, i det Bønderne fra Siælland, loffede ved Fordelen, ikke skede at tilføre Kiøbenhavn de fornødne Levnetsmidler; og da tillige de Kongelige Magaziner, der uagtet Danmark's vedvarende Krigsstand vare bedre for-

*) Cancelli-Registr. No. 58.

synede, end man skulde have ventet*), aabnedes for de syge og trængende Familier, da Nøden var størst**), blev Hungersnød heldigen afvendt. Hvad der i de fleste andre af Europas større Stæder four Tid efter anden hiemsøgte af den her beskrevne Pestepidemie, i en saa frygtelig Grad maatte forøge de Rædsler, som fulgte i dens Spor, nemlig en total Standse-ning i Levnetsmidlernes første og uundværligste Tilberedning formedelst den uhyre, mellem Møllere, Bagerer, Slagtere og andre deslige Professionister udbredte Sygelighed og Dødelighed, saa at disse Forretninger aldeles eller for største Delen standsede, synes ikke i nogen saa betydelig Grad at have fundet Sted i Kiøbenhavn; i det mindste findes ingen Klager herover i vedkommende, af mig benyttede Actstykker.

Derimod blev Trangen til en anden saare vigtig Nødvendigheds-Artikel, Brændsel nemlig, Dag for Dag, som Efteraaret og Vinteren nærmede sig, mere og mere følelig for Kiøbenhavns Indvaanere. Af de ovenfor anførte Grunde

*) Grunden hertil laae i den forøvrigt mindre glædelige Omstændighed, at Pengemangelen i Danmark i Aaret 1711 var steget til en meget høj Grad, saa at Kongen havde maattet modtage mange af de resterende Skatter leverede i Korn og Fødevarer. Actop formedelst denne Mangel paa rede Penge og den daglig stigende Trang til dem, baade paa Grund af Krigen og den truende Pest, havde Kongen d. 20. Jun. 1711 maattet afflutte et Laan paa 800,000 Rdlr. i Brunøvig (Riegels's Fjerde Frederiks Hist. efter Hoyer 2 D. S. 223. 224).

**) Den 18. Sept. f. Er. ubleveredes 1000 Tønder Rug og den 22. Oct. atter 1000 Tønder fra de Kongelige Magaziner. Betydelige Quantiteter Halm til Hospitalernes og Fattighusenes Senge, ligesom ogsaa Hø og Halm til de mange Heste, som SundhedsCommissionen til Sundhedsvæsenets Fremme maatte holde, ubleveredes efterhaanden af General-Commisariatet. Den Kalk, hvormed Eigene ifølge Anordningerne skulde bedækkes, erholdtes i Mængde hos den Kongelige Bygnings-Inspecteur Ernst Brandenburg; ligesom Dørførsteren, Johan Berent Claudi, forsynede Hospitalerne og Stiftelserne med Gnebearris til Rygning; fra Løihuset erholdtes Svovl frit uleveret, der i samme Hensigt benyttedes.

vovede ingen Skipper at føre Brænde eller Tørv til Byen, og paa Arelen, endog fra de nærmeste Siællandske Skove, kunde Staden, tildeels paa Grund af de flette, i det fugtige Efteraar næsten ufremkommelige Veie, ikke tilstrækkelig forsynes. Tørv, hvis Transport maastee havde frembudet færre Vanstælgigheder, brugtes paa de Tider i en langt ringere Udstrækning end nu. I Slutningen af Aaret (26. Decbr.), da Trangen var stegen til det Høieste, indgik Stadens Politimester med et Forslag for at afhjælp dette saa haardt følte Savn; hvilket ogsaa Sundheds-Commissionen, i dens Erklæring derover, bifaldt, da Pesten som Epidemie nu var ophørt. Ifølge heraf overdrog man Kiøbenhavns Færgemænd og Skipperne at afhjælp Nødens Trang, idet de erholdt Tilladelse til uden at holde Quarantaine at passere og repassere, naar de havde Raadstue-Attest paa, at der i 6 Uger ikke havde været smitsom Sygdom i deres Huse, og naar de forpligtede sig til, at de paa de Steder i Siælland, hvor de kom, ikke løsfede noget Løi af befængt Huus.

Jeg har allerede omtalt Sundheds-Commissionens menneskelige Bestræbelser for at undsætte de mange til deres sorgelige Skiebne overladte Børn, der ved Pesten vare berøvede deres Fædre og Modre, eller Frænder. Ogsaa her mødte Commissionen mangehaande og uventede Hindringer. Den til Optagelse af slige Hielpelose først af en vis Lindemann leiede Gaard (see S. 521) maatte Commissionen sætte sig i Besiddelse af med Magt (13. Aug.); og da Modstanden, jeg veed ikke paa hvilke Grunde, vedblev, maatte den efter flere forgievnes Underhandlinger og efter et ikke ringe Ophold begynde sig til at leie en anden, ogsaa paa Christianshavn beliggende Gaard, af en vis Lambert Vanter. Efterat have indrettet denne til et Interims-Vaisenhuus og forsynet den med de fornødne Senge og Inventarlistykker, fordrede den

nu (d. 1. Sept.) og vistnok med Villighed, at Directeurerne for de Fattiges Væsen skulde overtage Omsorgen for de der indbragte fader- og moderløse Børn, naar de først efter Commissionens Foranstaltning og paa dens Bekostning havde gennemgaaet den anordnede Quarantaine. Dog den hermed forbundne Uleilighed og Udgift vilde Fattigvæsenets Committerede ikke godvillig overtage sig, hvorfor Commissionen nødtes til besangaaende at henvende sig directe til Kongen *). Sagen stod imidlertid længe uafgjort, indtil det endelig ved Biskop Worms Mellemkomst blev vedtaget: at de Committerede i Fattigvæsenet paatog sig Vaisenhuset, naar Sundheds-Commissionen for det første gjorde Udløget. For at fremme denne yderst magtpaaliggende Sag, tilbød Biskoppen at forskyde Pengene dertil, imod igjen at gjøre sig betalt af Stællands Collecter, naar de indkom. Først i Slutningen af November overtog Fattigvæsenet ganske Omsorgen for disse Børn, saa at den leiede Gaard atter kunde opsiges.

Ogsaa den betydelige Mængde Vætlere i Staden, som under den nærværende Trængselstid ydermere maatte forøges, faldt Sundheds-Commissionen til overordentlig Byrde, ikke saa meget med Hensyn til deres Forsørgelse, der nærmest angik Fattigvæsenet, som med Hensyn til den store Anledning, de gave til Smittens Udbredelse; da det vanskeligt kunde hindres, at de, tvertimod Forordningerne, gik fra Huus til Huus for at tigge, eller i samme Diemed skarevis samlede sig paa Gaardene eller ved Kirkerne. Disse Uordner truede med saa alvorlige Følger, at Sundheds-Commissionen besluttede at indbyde de Committerede for de Fattige til en Samling, for at man i Fællesskab kunde overveje de Midler, hvorved der kunde

*) I en Indstilling til Kongen af 18. Sept. 1711, hvori Sundheds-Commissionen beklager, „at saa mange Forældre tør bort fra spæde Børn, som mangle Venner, der vil tage sig af dem“ o. s. v.

raades Vød herpaa. Man kom da til det Resultat at opbringe, saa vidt som muligt, alle de omstreifende Vætlere og staffe dem Forsørgelse i de offentlige Fattighuse, hvilke for en stor Deel stode tomme formedelsk det Manddrab, Pesten allerede i dem havde anrettet. Her kunde de sættes under tilbørlig Opsigt. Endeel Vætlere bleve strax henbragte til det udenfor Vesterport beliggende „Pesthus“, hvis ene Floi var blevet overladt til dette Brug. Men mangfoldige, og det de meest gienstridige vare endnu tilbage. Som en beqvem Leilighed til at optage disse, frembød sig Fattighusene i Brøndstrædet, de saakaldte „Stæleboder“. Allerede tidlig i Epidemien, lige fra Begyndelsen af Julius, havde Pesten graßeret med en saadan Voldsomhed blandt de her indlogerede Lemmer, at de næsten Alle vare uddøde. Det var nu ikke mindre Frygt for den Svang*) og tarvelige Levemaade, de her Forsørgede maatte underkaste sig, end Skræk for den store her ligesom hjemmehørende Dødelighed, der forledte de Fattige til aabenbar Modværg mod Foranstaltninger, som truede deres personlige Frihed og deres Liv med saa megen Fare. Men Sundheds-Commissionen ansaae det for sin Pligt, med Kraft at sætte sin Plan igiennem. Derfor fik den i Commissionens Tjeneste staaende Bagtmester Jens Mechlenborg Befaling til at sætte sig i Spidsen for en Skare bevæbnede Folk, deels af Commissionens ordinære Bagt, deels af dertil specielt udsendte Ryttere, for i Fællesskab med Politibetiente, „at inquirere alle de paa Gaderne og ved Kirkerne sig befindende Fattige og Syge, og dem til Stæleboderne, som dertil er indrømmet, at henføre.“ Den 18. Sept. om Morgenen Kl. 6 begyndte dette Korstog, og det lykkedes, dog ikke uden

*) Ifølge Sundheds-Commissionens Forlangende vare disse Fattighuse allerede d. 16. Jul. fuldkommen bleve affærrede formedelsk den i samme overhaandtagende Sygdom.

alvorlig Modstand, at opbringe en stor Mængde Fattige. Af Qvarteer-Barbererne bleve de derpaa undersøgte; de Syge henførtes til Lazaretherne, de Friske indespærredes i Stæleboerne eller anbragtes andensteds.

Men Kiøbenhavn skulde blive Vidne til langt alvorligere og den moralske Følelse i en langt høiere Grad opvørende Uordener end de nysnævnte. Det er dybt begrundet i Menneskets Character, naar store og usædvanlige Farer true ham, at da hans gode eller slette Egenskaber stærkere fremtræde, alt efter som det Gode eller Onde har Overvægten. Mange minderværdige Træk af ædel Opoffrelse og sand Religiositet vilde derfor sikkert være at fremstille *), hvis nogen samtidig Forfatter havde bevaret dem. Men ikke allene de efterladte skriftlige og trykte Documenter, men ogsaa Sagnet tier herom. Med desto skarpere Træk fremhæves derimod de tallose Indbrud og Røverier, som udøvedes i de ved Flugt eller Død for deres Beboere blottede Huse. Som oftest ventede Misbæderne vel, indtil Huset stod tomt for levende Beboere og kun var beskyttet ved Dyrighedens Segl og Lukke; men hvor mangen Syg har dog ikke seet sig sine kæreste og kostbareste Giendele berøvet, længe forinden Sygdommens Hoidepunkt eller Døden havde gjort ham ufølsom for jordiske Ting. Allerede i September gjorde Sundheds-Commissionen Anmeldelse til Kongen om de Røverier paa Gods og Midler, som udøvedes i de inficerede Huse, hvor Indvaanerne vare udbøde. Da den befrygtede at disse Misgjerninger vilde tiltage i de tilstundende mørke Nætter, anmodede den Kongen om at lade gøre alle

*) Det er ikke uinteressant at bemærke, hvorledes en langt større Mængde Legater, deels til Fattige, deels til Kirkerne i Kiøbenhavn, er bortskienket i Aaret 1711 end i noget foregaaende eller efterfølgende Aar, hvad enten dette nu skeet af reen Menneskelighed eller af egoistiske Grunde. (See bl. a. Jonges Kjøbns Beskrivelse S. 45—47.)

mullige Anstalter til saadanne ugubelige Menneskers Paagribelse og hurtige Afstraffelse.* I Kongens Svar derpaa (dateret d. 19. Sept.) hedder det: „at han med Sorg havde erfaret, at ikke allene Røverier forøvedes, men at end og Huse bleve nedbrudte, og at det stod til at befrygte, at der paa slige misdæderiske Gierninger vilde følge Myrderi.“ Han befalede derfor alle Retterne i Kiøbenhavn (nemlig Over-Admiralitetets Retten, Under-Admiralitetets-Retten, Arsenal-Retten, Hof-Retten, Borg-Retten, Unversitets-Retten, Kiøbenhavns Naadstue-Ret og Kiøbenhavns Bytings-Ret) strax at indstævne og om muligt inden 24 Timer at domme saadanne Misgjerningsmænd. Men uanseet denne Foranstaltning og uanseet flere Livsstraffe, der til Skræk og Advarsel ersejveredes, vedbleve disse Forbrydelser at udøves med større og større Frækhed. Dyrigheden manglede paalidelige Mænd, som de kunde betroe Husenes Bevogtning, og da disse ikke kunde opdrives i det mennesketomme Kiøbenhavn, besluttede man sig til at opfordre Dyrighederne i Amtene og de andre Kiøbstæder i Siælland at skaffe 60 dygtige Mænd tilveie, som vilde paatage sig at være Nattevogtere i Kiøbenhavn. (3. Oct.) Indtil denne Plan kunde realiseres, skulde Commandanten staae Politiet bi ved Hielp af Soldater. 36 Ryttere, 3 i hvert af Stadens 12 Districter, beordredes til at patrouillere i Gaderne fra Kl. 9 om Aftenen til Kl. 6 om Morgen. Skiondt Forbrydelserne formindskedes noget i Hyppighed ved et Middel, som det synes underligt, at man ikke tidligere anvendte, ophørte de dog ikke ganske *).

*) Blandt de Personer, som paa ulovlige Veie erhvervede sig betydelig Formue, nævner Sagnet Studenten Hans Himmerich, der endel Aar senere, 1726, blev Politimester og Vice-Borgemeister i Kiøbenhavn. Himmels Straf udeblev dog ikke. Da han senere, under Christian den Siettes Regiering, blev greben in flagranti paa een af

Den samme Mangel paa tilbørligt Tilsyn foranledigede, at mangehaande andre Uordener daglig skeete, hvoriblandt bør anføres, at de Sedler og Tegn, hvormed de inficerede Huse mærkedes, idelig bleve nedrevne. — Endnu maa blandt de trufne Foranstaltninger mod Sygdommens Udbredelse bemærkes, at Provstemødet i Siøllands Stift, som var beramt at holdes i Roskilde d. 14. Oct., ifølge Kgl. Rescr. af 19. Sept., udsattes til December, eller, hvis Sygdommen da ikke endnu var ophørt, til October 1712; at den Oration, som pleier at gøres paa Academiet i Anledning af Kongens Fødselsdag, maatte denne Gang indeholdes (ifølge Kgl. Beslutning, dat. Hovedquarteret for Stralsund d. 29. Sept. 1711); at Markederne i Siøllands Kiøbstæder ophævedes for det indværende Aar (Rescr. 3. Oct. 1711); at alt Bagthold af Borgereskabet i Kiøbenhavn blev ophævet (3. Oct.), fordi det er andraget, at iblandt de ulykkelige Tilfælde, som den i Kiøbenhavn græsserende Sygdom styrkes ved, skal Borgereskabets Bagthold ikke være det ringeste; endelig, at Spiisning paa Communitetet, ifølge Biskop Worms og Prof. S. Steenbuchs Forslag, maatte ophæves, saalænge den svage Tid varede, og at de faa tilstedeværende Communitets-Lemmer maatte nyde saa meget ugentlig, som Deconomen var tillagt for at bespise dem.

Kiøbenhavns Kirkegaarde, maaskee paa den samme, hvor de af ham bestaaende Døde hvilede, blev han afflediget og forviist Landet. Jonge (i hans Kiøbenhavns Beskrivelse S. 119) anfører om ham: „udgik Aar 1731 d. 22. Febr. som civiliter mortuus.“ Han døde som Oberst i russisk Tjeneste. Hans Portrait hænger i Stadens Raadhuus blandt de øvrige Politimesteres.